

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Синяєва Людмила Василівна

Радченко Наталія Геннадіївна

Яцух Олена Олексіївна

МЕХАНІЗМ КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ
В УКРАЇНІ

Монографія

Мелітополь
Видавничий будинок
Мелітопольської міської друкарні
2018

УДК [336.77:631.11](0.06)
С 95

Рекомендовано Вченою радою
Таврійського державного агротехнологічного університету
(протокол № 10 від 29.05.2018 року)

Рецензенти:

Дем'яненко М.Я., д.е.н., професор, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки ІААН»

Череп А.В., д.е.н., професор, декан економічного факультету Запорізького національного університету

Легеза Д.Г., д.е.н., зав. кафедрою маркетингу Таврійського державного агротехнологічного університету

Синяєва Л. В.

Механізм кредитування суб'єктів господарювання аграрного сектору в Україні: Монографія / Л.В. Синяєва, Н.Г. Радченко, О.О. Яцух – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. - 220 с.

У монографії розглянуто сутність кредиту як фінансової послуги; структурну організацію та функціонування механізму кредитування; специфіку банківського кредитування сільськогосподарських підприємств; державну підтримку кредитування сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано сучасний стан кредитування сільськогосподарських підприємств; визначено достатність методичного забезпечення кредитування сільськогосподарських підприємств банками; оцінено ефективність банківського кредитування сільськогосподарських підприємств. Удосконалено теоретико-методологічне забезпечення якісної оцінки сільськогосподарських підприємств як потенційних позичальників; запропоновано стохастичну модель оцінювання індивідуального кредитного ризику сільськогосподарських підприємств; обґрунтовано використання методу Т. Сааті для оптимізації процесу прийняття кредитних рішень. Розглянуто альтернативні джерела залучення фінансових ресурсів у господарську діяльність суб'єктів господарювання аграрного сектору.

УДК [336.77:631.11](0.06)

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ	6
1. 1. Сутність кредиту як фінансової послуги	6
1. 2. Структурна організація та функціонування механізму кредитування	18
1. 3. Специфіка банківського кредитування сільськогосподарських підприємств	31
1. 4. Державна підтримка кредитування сільськогосподарських підприємств	42
РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ	53
2. 1. Кредитування сільськогосподарських підприємств як елемент кредитної діяльності банків України	53
2.2. Методичне забезпечення кредитування сільськогосподарських підприємств	75
2.3. Оцінка ефективності банківського кредитування сільськогосподарських підприємств	87
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ	94
3.1. Удосконалення якісної оцінки сільськогосподарських підприємств як потенційних позичальників	94
3.2. Стохастичне моделювання індивідуального кредитного ризику сільськогосподарських підприємств	107
3.3. Використання методу Т. Сааті для оптимізації процесу прийняття кредитних рішень	119
РОЗДІЛ 4. АЛЬТЕРНАТИВНІ ДЖЕРЕЛА ЗАЛУЧЕННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ У ГОСПОДАРСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ	145
4.1. Форвардні операції як ефективний фінансовий інструмент залучення кредитних ресурсів в аграрному секторі економіки.....	145
4.2. Лізингові операції як ефективне джерело фінансових ресурсів для відновлення основного капіталу суб'єктів господарювання аграрного сектору.....	157
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	183
ДОДАТКИ	198

ВСТУП

Належне кредитне забезпечення є визначальним чинником ефективного функціонування суб'єктів підприємницької діяльності на ринку товарів і послуг. За умови ефективного використання кредитних ресурсів суб'єктами господарювання можливі значні зрушення в обсягах виробництва, котрі, в свою чергу, позначаються на фінансовому стані суб'єктів господарювання, їх прибутковості, а відтак – кредитоспроможності.

Світова фінансова криза справила значний вплив на стан кредитування сільськогосподарських підприємств – обсяги кредитних вкладень знизились, зросли відсоткові ставки за користування кредитами, збільшився рівень простроченої заборгованості тощо. Серед причин, що привели до зростання заборгованості за кредитами з боку сільськогосподарських підприємств, можна відзначити: агресивну кредитну політику, яка проводилась банками України; неякісну оцінку кредитоспроможності позичальників аграрної сфери, в тому числі недостатнє врахування специфічних факторів сільськогосподарського виробництва; низьку ліквідність застави; несвоєчасне проведення або взагалі відсутність кредитного моніторингу; порушення, пов'язані з оформленням кредитної документації; відсутність культури розкриття фінансової інформації сільськогосподарськими підприємствами тощо. Зазначені вище проблеми загалом свідчать про недостатню ефективність функціонування механізму банківського кредитування сільськогосподарських підприємств.

Дослідженню сутності кредиту, кредитної діяльності комерційних банків, механізму кредитування присвячено велику кількість праць сучасних науковців, таких як: А.Н. Азріліян, Л.С. Александрова, В.М. Алексійчук, В.П. Воронін, А.С. Гальчинський, В.В. Глущенко, І.С. Гуцал, А.В. Демківський, М.П. Денисенко, З.М. Криховецька, С.Р. Моїсеєв, О.П. Орлюк, А.В. Сомик, Л.О. Примостка, О.Б. Шулевська, Я.І. Чайковський, В.А. Челноков та ін. Характеристику окремих елементів кредитного механізму подано в працях А. О. Єпіфанова, М.Я. Дем'яненко, В.Д. Лагутіна, О.Л. Малахової, В.В. Коваленко, О.В. Хмеленко, О.О. Мартюшева та ін. Специфічність застосування кредитного фінансування сільськогосподарських товаровиробників обґрунтовано в працях вітчизняних науковців, таких як: А.І. Берлач, О.Є. Гудзь, М.Я. Дем'яненко, С.М. Колотуха, С.О. Линник, І.М. Макарчук, О.Г. Малій, В.П. Мироненко, А.М. Москаленко, О.В. Шубравська, О.Г. Чирва та ін. Однак існує певна неузгодженість в думках науковців як в інтерпретації сутності механізму кредитування, так і в обґрунтуванні його структурної організації та закономірностей функціонування. Крім того, не висвітлено специфічні риси функціонування механізму кредитування сільськогосподарських підприємств. Необхідність вирішення зазначених і багатьох інших проблем та розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення механізму кредитування суб'єктів господарювання аграрного сектору.

Дана монографія присвячена поглибленню теоретико-методичних засад механізму банківського кредитування суб'єктів господарювання аграрного сектору та обґрунтуванню основних напрямів підвищення ефективності його функціонування.

Об'єктом дослідження є процес банківського кредитування суб'єктів господарювання в Україні. Предмет дослідження є механізм короткострокового кредитування суб'єктів господарювання аграрного сектору банками України.

В процесі написання монографії використано загальнонаукові та спеціальні методи: *абстрагування та формалізації* – для формулювання понять кредиту як фінансової послуги, кредиту як економічної категорії, кредитного механізму й механізму кредитування; *аналізу* – для семантичного аналізу поняття кредиту; визначення специфічних особливостей механізму банківського кредитування сільськогосподарського виробництва; оцінки впливу держави на механізм банківського кредитування сільськогосподарських підприємств, визначення сучасних тенденцій залучення кредитних ресурсів для фінансування сільськогосподарських підприємств; обґрунтування адекватності методів комплексно-рейтингового оцінювання підприємств як потенційних позичальників; *синтезу* – для визначення структурної організації кредитного механізму та механізму кредитування, формування алгоритму прийняття кредитного рішення на основі комплексно-рейтингового оцінювання сільськогосподарських підприємств; *факторного аналізу* – для розрахунку пріоритетного ряду факторів, що негативно впливають на рівень кредитного забезпечення аграрної галузі, аналізу ефективності використання короткострокових кредитів; *дискримінантного аналізу* – для розрахунку параметрів авторської моделі оцінювання кредитоспроможності сільськогосподарського підприємства-позичальника; *кореляційно-регресійного аналізу* – для дослідження взаємозв'язку між показниками розвитку економіки України, показниками розвитку сільськогосподарського виробництва та обсягом залучених кредитних ресурсів; *кластерного аналізу* – для групування сільськогосподарських підприємств за сукупністю комплексно-рейтингових показників оцінювання кредитного ризику; *методичний підхід Дж. Аргенті* – при формуванні методики визначення потенційної неплатоспроможності сільськогосподарського підприємства-позичальника внаслідок виробничої кризи; *аналітичну ієрархію Т. Сааті* – для формування ієрархії вибору потенційного клієнта-позичальника.

Інформаційною базою дослідження були законодавчі й нормативні акти України з питань кредитування, дані статистичних щорічників, Національного банку України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, внутрішньобанківська документація, база даних сільськогосподарських підприємств Запорізької області стосовно банківського кредитування, праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали наукових семінарів та конференцій, інтернет-ресурси.

Результати дослідження спрямовані на вирішення питання щодо зростання кредитного рейтингу сільськогосподарських підприємств, удосконалення форм забезпечення кредитних зобов'язань, підвищення ефективності використання кредитів та можуть бути використані в роботі банків, сільськогосподарських підприємств тощо. Впровадження пропозицій дасть змогу збільшити обсяги кредитування аграрної галузі, знизити кредитні ризики та підвищити ефективність використання кредитних ресурсів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

1.1. Сутність поняття кредиту як фінансової послуги

Кредит є важливою категорією ринкової економіки, що відображає реальні зв'язки і відносини економічного життя суспільства. Кредит завжди був і залишається важливим важелем у стимулюванні розвитку виробництва. Потреба в розширенні виробництва при недостатці нагромаджених власних коштів, свідчить про те, що кредит необхідний вже функціуючому суб'єкту господарювання, проте найбільше кредит необхідний для тих, хто планує організувати власну підприємницьку структуру, але відчуває брак капіталу. Така сама ситуація виникає і у сфері споживання, де кредит необхідний для фізичних осіб, потреби яких не завжди співпадають з наявними заощадженнями. «Купуй зараз, плати потім» – такий принцип нормального функціонування економічних відносин [48]. Кредит, – писав Й. Шумпетер у своєму дослідженні «Теорія економічного розвитку», – дає змогу підприємцю завдяки формуванню попиту на необхідні йому засоби виробництва вилучати їх зі сфер традиційного застосування і тим самим спрямовувати розвиток економіки по новому шляху [189, с. 242-248]. Й. Шумпетер зазначав, що «...вихідною основою будь-якого процесу економічного розвитку є утворення нової комбінації у використанні наявних у суспільстві виробничих ресурсів. Саме підприємцю відводиться основна роль в забезпеченні переміщення наявних ресурсів. Це переміщення здійснюється за допомогою кредиту. Тільки на його основі стає можливим застосування наявного капіталу не у сфері, де його створено, а там, де він має більше всього шансів збільшити свою вартість».

Дослідженню сутності кредиту загалом та кредитної діяльності комерційних банків зокрема присвячено велику кількість праць сучасних науковців, таких як А. Н. Азріліян [17], М. А. Абрамова [1], Л. С. Александрова [1], В. І. Волохов [21], В. П. Воронін, С. П. Федосова [25], А. В. Демківський [47], М. Я. Дем'яненко [48, 46, 45], М. П. Денисенко [49], В. Г. Кабанов, Л. М. Худолій [50], В. Д. Лагутін [85], С. О. Маслова, О. А. Опалов [100], С. Р. Моїсеєв [105], О. П. Орлюк [173], О. Б. Стародубцева [163], А. В. Сомик [165] тощо. Однак досить часто виникають розбіжності у інтерпретації поняття «кредит» як теоретико-методологічної, так і прикладної точок зору. Існуючі розбіжності відповідно обумовлюють певні труднощі в управлінні кредитною діяльністю суб'єктів господарювання та у формуванні методичного забезпечення оцінювання її ефективності.

Визначення категорії «кредит» у сучасній економічній літературі неоднозначні. У таблиці 1.1 представлено основні підходи сучасних вчених до трактування категорії «кредит».

Основні підходи до інтерпретації поняття «кредит» у працях сучасних науковців

«Кредит» як фінансова послуга		«Кредит» як економічна категорія	
зміст поняття	автор, джерело	зміст поняття	автор, джерело
«...позиковий капітал банку в грошовій формі, що передається в тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості...»	М. П. Денисенко, В. Г. Кабанов, Л. М. Худолій [50, с. 18]	«...форма руху позикового капіталу, який виражає економічні відносини між кредитором і позичальником, які виникають під час одержання позики, користування нею та її повернення...»	В. Д. Лагутін [85, с. 14]
«...надання грошових коштів або товарів (робіт, послуг) на умовах подальшого повернення цих коштів або сплати наданих товарів (робіт, послуг) у встановлений термін, включаючи сплату відсотків за їх використання...»	В. П. Воронін, С. П. Федосова [25, с. 146]	«...економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу позиченої вартості, яка передається у тимчасове користування на умовах строковості...»	М. А. Абрамова, Л. С. Александрова [1, с. 298]
«...надання грошової суми або цінного ліквідного активу на умовах повернення, строковості і платності, в результаті чого виникають боргові зобов'язання...»	С. Р. Моїсеев [105, с. 161-162]	«...економічні відносини між кредитором та позичальником, які виникають під час одержання позики, користування нею та її повернення»	С. О. Маслова, О. А. Опалов [100, с. 87]
«...форма передачі у тимчасове користування коштів у грошовій або грошово-натуральній формі на умовах строковості, повернення, платності...»	М. Я. Дем'яненко [175, с. 265-266]	«...це економічні відносини між юридичними та фізичними особами і державою з приводу перерозподілу вартості на засадах повернення і з виплатою відсотків»	М. І. Савлук [161, с. 444]
«...позика у грошовій чи товарній формі, що надається кредитором позичальнику на умовах зворотності, найчастіше із сплатою позичальнику відсотка за користування позикою...»	Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовський, О. Б. Стародубцева [163, с. 209]	«...суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів...»	А. В. Демківський [47, с. 285]
«...позика у грошовій чи товарній формі, що надається позичальнику на умовах зворотності, строковості, забезпеченості та платності...»	О. П. Орлюк та ін. [173, с. 212]	«...економічні відносини між юридичними, фізичними особами, державами з приводу перерозподілу вартості на засадах повернення, строковості та платності...»	О. П. Орлюк та ін. [173, с. 212]

По-перше, зазначимо, що «кредит» розглядають як конкретну фінансову послугу та як економічну категорію. Дуалістичність змісту поняття «кредит» не є поодиноким випадком в економічній науці. Наприклад, поняття «бюджет» розглядають як фінансовий план, як економічну категорію та за матеріальним змістом. Однак в межах дуалістичного сприйняття кредиту існують певні протиріччя. «Кредит» як фінансову послугу визначають як: «позиковий капітал банку»; «надання грошових коштів, товарів, робіт, послуг» (тобто як процес); «надання грошової суми» (теж як процес); «надання грошової суми або цінного ліквідного активу»; «форму передачі у тимчасове користування коштів»; «позика у грошовій чи товарній формі». Тобто емпіричним об'єктом поняття може бути процес, явище, форма явища. Зазначимо, що кредит не є процесом, оскільки кредитні відносини, маючи певну тривалість, можуть бути перервними. Кредит має свої власні форми, тому не може бути формою явища. Тим самим кредит можна визначити як явище, тобто визначенню кредиту більше відповідає поняття «фінансова послуга». Крім того, перше з визначень дає можливість припустити, що мова йде тільки про кредит, який лежить в основі формування пасивів банку, тоді як кредит проявляє себе і через активні операції. Система взаємозв'язків, що поєднує емпіричний об'єкт категорії з такими ж об'єктами інших категорій представлена зв'язками з поняттями «капітал у грошовій формі, грошово-натуральній формі, товарній формі». Цей капітал може як передаватись, так і прийматись у тимчасове користування. Основні властивості, які характеризують емпіричний об'єкт поняття поділяються на дві групи – необхідні та додаткові умови виникнення.

До необхідних умов належать – повернення (якщо кредит може бути як повернено, так і неповернено, то він перетворюється на трансферт), строковість (кредит надається на певний термін), платність. До додаткових умов належить забезпеченість. Умова платності проявляється практично в усіх формах кредиту як фінансової послуги. Умова забезпеченості проявляється набагато рідше. Таким чином, якщо формувати поняття «кредит як фінансова послуга» із елементів (емпіричний об'єкт; основні зв'язки, що поєднують емпіричний об'єкт з іншими емпіричними об'єктами; властивості (умови), які характеризують емпіричний об'єкт), то воно матиме наступний вид: «Кредит – це фінансова послуга, що полягає у передачі у тимчасове користування капіталу у грошовій, грошово-натуральній, натуральній формі на умовах повернення, строковості та платності». Кредит як фінансова послуга має наступні властивості: дискретність, елементарність, суб'єктивно-об'єктивність, волатильність. Кредит є дискретним, оскільки кожна фінансова послуга існує відокремлено від інших. Кредит є елементарним, оскільки навіть при наданні складних форм кредиту окремі фінансові послуги не представляють собою систему, всередині них не виникають окремі елементи, поєднані зв'язками. Складні форми кредиту тільки можуть мати подвійну природу. Кредит є суб'єктивно-об'єктивним, оскільки кредит як фінансова послуга виникає та реалізується між окремими суб'єктами та існує водночас об'єктивно. Кредит є волатильним, оскільки навіть при формальній незмінності його параметрів як фінансової послуги, фактично вони є рухомими, що обумовлюється як змінністю умов економічного середовища, так і змінністю суб'єктивного сприйняття кредиту.

Емпіричний об'єкт «кредиту як економічної категорії» визначають найчастіше як економічні відносини, що є цілком виправданим з огляду на те, що кредит є частиною фінансів, і відповідно, повинен мати такий же самий емпіричний об'єкт, як і фінанси. Визначення емпіричного об'єкту кредиту як «суспільних відносин», на нашу думку, є занадто широким, оскільки передбачає можливість врахування і таких відносин, які можуть не мати грошової чи навіть вартісної форми. Кредит як частина фінансів приймає участь у розподілі доданої вартості, проте цей розподіл для кредиту здійснюється переважно не у просторі, а у часі.

Тим самим «кредит як економічна категорія» співвідноситься з категорією фінансів як часткове із загальним, оскільки сукупність економічних відносин стосовно розподілу та перерозподілу для кредиту здійснюється у вужчому просторово-часовому континуумі, ніж для фінансів. Основні зв'язки, що поєднують категорію кредиту з категорією фінансів таким чином проявляються через категорію доданої вартості. Основною ознакою емпіричного об'єкту кредиту є зворотність відносин, оскільки сучасний розподіл доданої вартості передбачає її перерозподіл між реципієнтом і донором в майбутньому. Таким чином, можливим є дати наступне визначення кредиту як економічної категорії «Кредит – це економічні відносини стосовно розподілу та перерозподілу доданої вартості між її економічними суб'єктами у часі на засадах повернення та строковості».

Властивості, що характеризують поняття кредиту як економічної категорії є наступними: континуальність, системність, об'єктивність, сталість. Властивість континуальності проявляється як повсюдність кредиту в сучасних економічних системах. Кредит як економічна категорія є системою, оскільки має велику кількість форм прояву, кожна з яких формує свою власну специфічну групу економічних відносин. Кредит як економічна категорія існує об'єктивно і його сутнісні характеристики не змінюються від суб'єктивності їх сприйняття. Кредит як економічна категорія є сталим, оскільки змістове наповнення поняття не змінюється від конкретної форми прояву кредитних відносин.

Таким чином, дуалістичність кредиту як поняття підтверджується не тільки дуалістичністю визначень, що зустрічаються у науковій літературі, а й аналізом його змістового наповнення та властивостей. Суттєві відмінності стосуються таких елементів поняття як емпіричний об'єкт та зв'язки, що поєднують емпіричний об'єкт з емпіричними об'єктами інших понять. Принциповими є відмінності між властивостями понять «кредиту як фінансової послуги» та «кредиту як економічної категорії», що утворюють антонімічні пари властивостей: континуальність/дискретність, елементарність/системність, волатильність/сталість, суб'єктивність/об'єктивність. Методичні засади подальшого дослідження цілком визначаються властивостями об'єкта дослідження. З огляду на те, що об'єктом дослідження є конкретна фінансова послуга, а саме, короткострокове кредитування сільськогосподарських підприємств, то методичні засади повинні враховувати такі властивості кредиту як волатильність, елементарність, дискретність та суб'єктивно-об'єктивність.

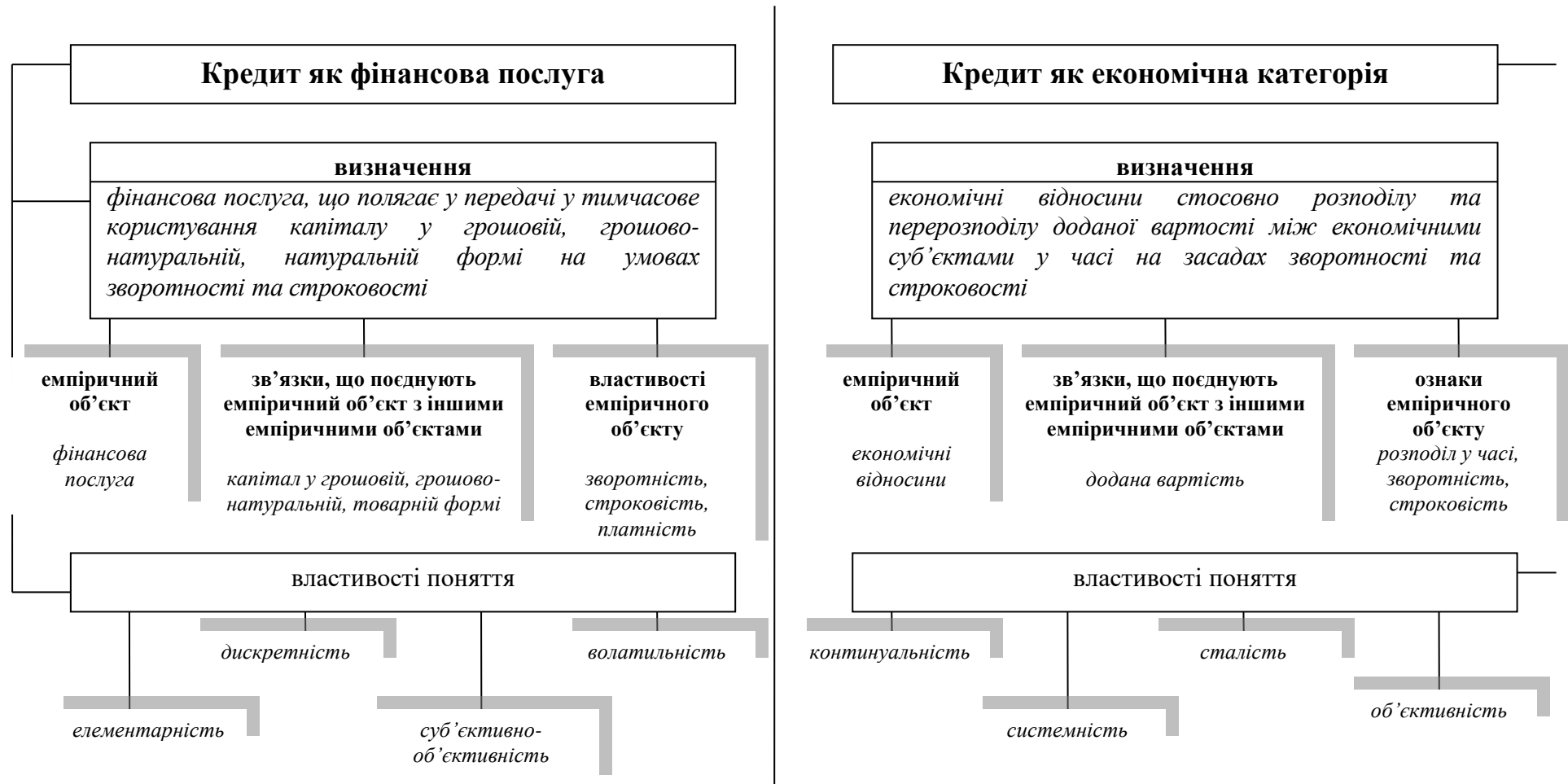

Рис. 1. 1 – Порівняння понять «кредит як фінансова послуга» та «кредит як економічна категорія»

Необхідність використання кредиту у системі фінансових послуг зумовлюється рядом факторів, у т.ч.: потребою у додаткових коштах для формування основних виробничих фондів та оборотних коштів; тимчасовою, сезонною потребою у коштах, спричиненою великою тривалістю виробничого процесу; потребою у фінансових ресурсах між періодами виготовлення продукції, відвантаження та її оплати споживачем тощо. Велике господарське значення кредиту є наслідком його унікальних функцій.

З одного боку, кредит виступає як головне джерело забезпечення грошовими ресурсами поточної господарської діяльності підприємств незалежно від форми власності та сфери господарювання, а з іншого – виступає основним напрямом діяльності сучасних банків. Таким чином реалізується фінансова послуга між двома суб'єктами, одним з яких найчастіше є комерційний банк, а іншим – підприємство. Однак до переліку суб'єктів можуть входити і інші юридичні та фізичні особи, а також держава. Як зазначає Білобровський С. «...операції по кредитуванню є ключовими в роботі банків, на яких тримається прибуткова частина більшості банківських установ». Реалізація кредитних відносин на сучасному етапі розвитку суспільства та економіки відбувається через спеціалізовані кредитні установи, які виступають учасниками ринку кредитних послуг і мають у своєму розпорядженні та бажають передати у тимчасове користування іншим суб'єктам акумульовані вільні кошти. Кредиторами можуть бути фізичні особи, юридичні особи і, навіть, держава. Особливе місце в кредитних відносинах посідають банківські установи. Банк повинен будувати кредитні відносини з підприємствами таким чином, щоб через кредит сприяти досягненню високо прибутковості діяльності, впровадженню у виробництво науково-технічного прогресу, розширенню асортименту товарів і послуг [77, с. 84].

З юридичної точки зору, «банк – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення грошових коштів через вклади фізичних та юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб» [129]. З економічної точки зору, «Банк – це самостійний, автономний суб'єкт господарювання, що спеціалізується на фінансово-посередницькій діяльності та функціонує на засадах комерційного розрахунку, з метою задоволення інтересів своїх клієнтів та засновників.

Характерною особливістю банків є подвійний обмін борговими зобов'язаннями. В банківському секторі економіки існують дві великі групи кредитів. Перша група – це кредити, які отримує сам банк для формування своїх ресурсів: позики на міжбанківському ринку, залучені депозити і кошти на кореспондентських рахунках клієнтів (пасивні кредити). Друга велика група – це вже безпосередньо кредити, які надає банк своїм клієнтам (активні кредити).

Кожен банк надає кредити, керуючись своєю власною кредитною політикою та принципом індивідуального підходу до кожного клієнта. М. П. Могильницька зазначає, що «...політика комерційних банків, пов'язана з формуванням ресурсної бази, направлена на вирішення потрійного завдання: знайти джерела фінансових ресурсів з мінімальною вартістю; забезпечити здійснення активних операцій у визначених

обсягах і напрямках; ефективно використовувати та управляти фінансовими ресурсами»[104, с.127].

Кредит як економічна категорія виконує дві основні функції – розподільну і контрольну. Ці функції є збіжними з функціями фінансів як економічної категорії, оскільки кредит як категорія є частиною фінансів. Кредит як послуга виконує велику кількість інших функцій, наприклад функції фінансового забезпечення, фінансового посередництва тощо. Реалізація функцій кредиту відбувається за допомогою політики кредитування, яка проводиться державою, банками та включає в себе умови і методи надання внутрішніх та зовнішніх кредитів; розміри кредитування; механізми плати за кредит; надання пільгових кредитів; цільову направленість кредитів.

Кредитні відносини реалізуються в результаті кредитної діяльності. Діяльність в широкому розумінні означає застосування своєї праці до чого-небудь; роботу, заняття, активність, діяння; працю людей в якій-небудь галузі; роботу, функціонування якоїсь організації, машини тощо. В економічній енциклопедії (за ред. С. В. Мочерного) економічна діяльність розглядається як процес, що має мету (створення благ), засоби (засоби виробництва) й результат (економічні блага у формі корисних для суспільства товарів і послуг). Наближене за змістом тлумачення наведено й у більш сучасному економічному словнику російських авторів: «Економічна діяльність – діяльність з виробництва (або) реалізації товарів (робіт, послуг), а також будь-яка інша діяльність, спрямована на отримання прибутку (доходів), незалежно від результатів такої діяльності» [17, с. 188]. В. І. Волохов визначає кредитну діяльність банку як комплексний процес із відтворення й реалізації кредитних послуг із метою отримання прибутку [21, с. 114].

Кредитна діяльність банку походить передусім від виконання функції фінансового посередництва та є важливим її етапом. Кредитна діяльність комерційного банку також є комплексним процесом, що має наступну послідовність: формування кредитної політики, матеріально-технічне оснащення кредитних підрозділів, забезпечення кредитних підрозділів персоналом, розробка та вдосконалення матеріально-технічного забезпечення (положення, правила, стандарти, інструкції, методики тощо) та відповідних технологій, розробка програмного забезпечення, виконання кредитних операцій, управління ризиками кредитної діяльності банку, аналіз кредитної діяльності банку [21, с. 115].

Умови, згідно яких банк зобов'язується надати кредит, а позичальник його погасити та сплатити визначаються в кредитному договорі. Основними принципами надання кредиту є: забезпеченість; повернення; строковість; цільове використання; платність.

Принцип повернення, строковості та платності означає, що кредит має бути повернений позичальником банкові у визначений в кредитному договорі строк з відповідною оплатою за його користування [85, с. 47]. Даний принцип здійснюється за допомогою таких кредитних важелів як строк і вартість кредиту. Строк кредиту – це період користування позичкою. Він розраховується з моменту одержання позики (зарахування на рахунок позичальника або сплати платіжних документів з позичкового рахунка позичальника) до її кінцевого погашення. За строками користування кредити

поділяються на: короткострокові – до 1 року; середньострокові – до 5 років; довгострокові – понад 5 років.

Принцип платності кредиту реалізується за допомогою його вартості, що визначається насамперед величиною процентних ставок, порядком, періодом та терміном їх нарахування, особливостями механізму сплати процентного доходу.

Вартість кредиту для позичальника є засобом купівлі права тимчасового користування кредитними коштами, а також економічним стимулом ефективного використання та своєчасного повернення кредиту [164, с. 5]. Розмір процентної ставки, штрафних санкцій і комісійних, а також порядок, період і терміни нарахування і сплати відсотків, механізм їхнього стягнення повинні бути визначені в кредитному договорі.

Розмір процентних ставок встановлюється банком самостійно. При встановленні процентної ставки за кредитними договорами банки враховують такі фактори: вартість кредитних ресурсів; співвідношення попиту і пропозиції на ринку позикового капіталу; рівень інфляції; надійність позичальника та ступень ризику заходу, який кредитується; розмір кредиту і характер його забезпечення; витрати по оформленню, видачі і погашенню кредиту; характер стосунків між комерційним банком і позичальником [46, с. 18; 177, с. 155].

Професор М. Я. Дем'яненко визначає об'єктивні межі процентних ставок, при яких кредитні ресурси можуть використовуватись суб'єктами господарської діяльності. Такі межі встановлюються рівнем рентабельності – якщо рівень рентабельності підприємства вищий від процентної ставки за кредитами, цей кредит може бути використано [45, с. 7; 46, с. 9;].

Принцип цільової спрямованості кредиту передбачає вкладення коштів на конкретні цілі, обумовлені кредитним договором. Цільовий характер кредитування означає спрямованість позички на певний господарський об'єкт. Банк обов'язково повинен розрізняти об'єкти кредитування, насамперед ті з них, які пов'язані або з капітальними вкладеннями, або з основною виробничою діяльністю [85, с. 48].

Таким чином, поняття кредиту як фінансової послуги доповнює поняття кредиту як економічної категорії до дуальної цілісності, однак є цілком самостійним поняттям. Кредит як фінансова послуга має властивості елементарності, волатильності, дискретності та суб'єктивно-об'єктивності та ґрунтується на принципах забезпеченості; повернення; строковості; цільового використання; платності.

1.2. Структурна організація та функціонування механізму кредитування

Як явище кредит реалізується за допомогою кредитного механізму, однак саме розуміння кредитного механізму має певні протиріччя як у визначенні сутності, так і у трактовці його складових. Крім того, в науковій літературі зустрічається поняття механізму кредитування, яке окремі науковці вважають синонімічним поняттям кредитного механізму. З приводу сутності кредитного механізму, еволюції поняття, структурної організації можна відзначити праці В. М. Алексійчука [3], А. С. Гальчинського [29], В. В. Глущенко [32], І. С. Гуцала [43], З. М. Криховецької [80],

С. В. Мочерного [57], Л. О. Примостки [127], О. Б. Шулевської [187], Я. І. Чайковського [179], В. А. Челнокова [181] ін. В свою чергу, сутність механізму кредитування висвітлювали О. Є. Гудзь [40], О. О. Непочатенко [109] тощо. Достатньо широко представлено характеристику окремих елементів кредитного механізму у працях А. О. Єпіфанова [116], М. Я. Дем'яненко [46, 45], В. Д. Лагутіна [85], О. Л. Малахової [92], В. В. Коваленко [71], О. В. Хмеленко [177], О. О. Мартюшева [96] тощо. Однак, виходячи з дуалістичності поняття кредиту є необхідним уточнення розуміння як поняття кредитного механізму, так і поняття механізму кредитування та відповідний розгляд їх структурної організації.

Вперше термін «кредитний механізм» було згадано за часів командно-адміністративної економіки в 1977 році. На той час кредитний механізм розглядали як сукупність організаційно-економічних заходів держави щодо мобілізації та перерозподілу тимчасово вільних грошових коштів соціалістичного суспільства на основі кредиту для стимулювання розширеного соціалістичного відтворення. Основними елементами кредитного механізму визначали: планомірний характер організації державою процесу акумуляції та перерозподілу тимчасово вільних грошових коштів соціалістичного суспільства; види кредиту; принципи кредитування народного господарства; організаційно-економічні методи кредитування та банки. Крім того, в складі кредитного механізму виділяли механізм кредитування, до складу якого були включені: види банківських позик, види позикових рахунків, об'єкти кредитування, ступінь залучення кредиту в кругообіг коштів, оцінку об'єктів кредитування, розмір наданих позик, спосіб погашення позики [32].

Починаючи з 2000 року кредитному механізму науковці стали приділяти значно більше уваги, але багато питань залишаються невирішеними або потребують уточнення. І. Г. Гуцал в своїх дослідженнях розглядає кредитний механізм як систему дій та організаційно-економічних прийомів, інструментів впливу, за допомогою яких реалізується роль кредиту в суспільному відтворенні, тобто вводиться в дію процес кредитування і регулювання його здійснюється відповідно до дії економічних законів [43, с. 9].

За С. Мочерним кредитний механізм – це сукупність принципів, організаційних форм, законодавчих норм, методів і правил, спрямованих на управління кредитом. Науковець також виділяє таку категорію як механізм кредитування – система, що визначає послідовність і порядок надання різноманітних видів кредитів та їх зміну щодо нових умов [57, с. 93]. В. М. Алексійчук визначає кредитний механізм як сукупність засад, організаційних форм, методів і правил, спрямованих на забезпечення функціонування кредитних відносин. Науковець виділяє форми кредитного механізму – адміністративно-командну та розвинено-ринкову [3, с. 120]. На думку В. М. Алексійчука, «якщо «кредитний механізм» визначає загальні правила здійснення кредитних відносин, незалежно від форм їх існування, то на відміну від нього «механізм кредитування» характеризує набір правил використання конкретних організаційних форм позичкових відносин або їх груп. «Механізм кредитування» виступає як форма реалізації «кредитного механізму» для певних форм кредитних відносин. Його будова визначається кожним банком залежно від економічних умов і кредитної політики, наявної ситуації, кваліфікації і професіоналізму банківських працівників, а також з

урахуванням вимог НБУ [3, с. 134]. З. М. Криховецька в своїй праці трактує кредитний механізм як сукупність організаційно-економічних методів, форм, прийомів управління наявними ресурсами, за допомогою яких реалізуються функції та роль кредиту, напрями кредитної політики, яка виходить із загальнодержавних інтересів та інтересів окремих кредитних установ [80, с. 5].

На думку І. Г. Гуцала, для визначення сутності кредитного механізму необхідно враховувати наступні методологічні основи: основним призначенням кредитного механізму є організація процесу кредитування, який набуває певної спрямованості та цільових орієнтирів у зв'язку з функціонуванням останнього; кредитний механізм включає в себе не тільки процес кредитування, а й дії суб'єктів управління в особі держави та її органів, які через економічні та управлінські методи та важелі впливають на реалізацію кредитних відносин; кредитний механізм не є статичним, а постійно розвивається, пройшовши ряд стадій від простої функціональної до складної управлінської системи; ефективне функціонування кредитного механізму, який підпорядковує інструменти, важелі та методи впливу на процес кредитування, залежить від повноти забезпечення економічних інтересів суб'єктів кредитних відносин; забезпечуючи реалізацію процесу кредитування, кредитний механізм охоплює і регулятивні дії, спрямовані на його адаптацію до швидкозмінної господарської ситуації.

Метою функціонування кредитного механізму на будь-якому етапі розвитку економічної системи є вплив через практичну реалізацію функцій кредиту на діяльність господарюючих суб'єктів, економіку країни в цілому, сприяючи при цьому розширеному суспільному відтворенню відповідно до дії економічних законів. Кредитний механізм за А. С. Гальчинським являє собою певну сукупність принципів, організаційних форм, методів і правил, що регулюються чинним законодавством і забезпечують необхідні умови для реалізації кредитних відносин [29, с. 443].

Вивченню механізму банківського кредитування присвячено праці О. Є. Гудзь. В своїх дослідженнях науковець пов'язує механізм кредитування з технологією кредитування, основними принципами кредитування та етапами кредитного процесу [40, с. 65-80]. Досліджуючи «механізм кредитування», О. О. Непочатенко має на увазі сукупність організаційно-економічних прийомів надання і повернення банківських кредитів, як окремих дій в організації кредитного процесу. Метою функціонування даного механізму, на думку науковця, є задоволення виробничих потреб аграрних підприємств, а саме спрямування кредитних ресурсів комерційних банків на формування фінансових ресурсів товаровиробників [109, с. 117].

Як зазначає В. Д. Лагутін [85, с. 165] «Виділення і розгляд такого цілісного поняття, як «кредитний процес», дозволяє комплексно проаналізувати всі складові та етапи механізму банківського кредитування. У ході кредитного процесу відбувається послідовна зміна стадій механізму банківського кредиту». Кредитний процес має передбачати дотримання усіх базових принципів та умов банківського кредитування. Але у кожному конкретному випадку кредитування суб'єкта підприємницької діяльності повинні враховуватись індивідуальні потреби суб'єктів господарювання, а відтак застосовуватися диференційовані підходи до кредитування [92, с. 119].

В економічній літературі звичайним є розуміння механізму як «.. системи форм, методів, важелів та інструментів ...» [9, с. 16; 67, с. 41; 172, с. 39; 112, с. 55; 8, с. 35;36,

с. 27; 72, с. 54; 22, с. 7]. Поняття «кредитного механізму» та поняття «механізму кредитування», виходячи з дуалістичного розуміння поняття «кредиту», також можна розуміти подвійно.

По-перше, механізм може бути пов'язаним з розумінням кредиту як категорії, тобто використовуватись для регулювання чи/та управління економічними відносинами стосовно розподілу та перерозподілу доданої вартості між економічними суб'єктами у часі на засадах зворотності та строковості. Тобто кредитний механізм представлятиме собою систему форм, методів, важелів та інструментів, що використовуються чи можуть бути використані для регулювання чи/та управління економічними відносинами стосовно розподілу та перерозподілу доданої вартості між економічними суб'єктами у часі на засадах зворотності та строковості. Як такий, кредитний механізм має властивості категорії кредиту, тобто континуальність, сталість, об'єктивність, системність та функціонує в межах фінансового механізму (оскільки категорія кредиту є вужчою, ніж категорія фінансів), а, відтак, структура кредитного механізму співпорядкована із структурою механізму фінансового (рис.1. 2). В цілому кредитний механізм має ті ж форми, що й механізм фінансовий (може використовуватись для регулювання чи управління відповідним типом економічних відносин) та використовує ті ж методи фінансування (за виключенням самофінансування, що вкрай рідко зустрічається у кредитній діяльності). У кредитному механізмі можуть бути застосовані ті ж інструменти, що й у механізмі фінансовому (а саме кредитна оцінка, кредитне прогнозування, нормування та лімітування, фінансові стимули та санкції). На рисунку 1.2 представлено структуру кредитного механізму за окремими важелями, до складу яких автор зараховує нормативно-правове забезпечення (що включає нормативно-правове забезпечення функціонування банківської системи в цілому, нормативне забезпечення функціонування окремих банків, нормативно-правове забезпечення кредитування окремих видів економічної діяльності, інструктивно-нормативне супроводження кредитної діяльності), організаційно-економічне забезпечення (що включає дозвільну діяльність НБУ, банківський нагляд, регулювання грошового обігу), фінансове забезпечення (що включає комерційний розрахунок, державне фінансування, кредитне фінансування) та інформаційне забезпечення (що включає формування бази даних стосовно параметрів функціонування банківської системи, моніторинг фінансового стану комерційних банків, інформаційне забезпечення грошово-кредитної політики).

Таким чином кредитний механізм проявляє себе переважно на макрорівні у регулюванні чи управлінні кредитними відносинами в цілому. По-друге, механізм може бути пов'язаний із розумінням кредиту як фінансової послуги. У такому випадку, погоджуючись з В. М. Алексійчуком, більш доцільно використовувати термін «механізм кредитування».

З цієї точки зору кредитний механізм – це система методів, важелів, інструментів та способів управління процесом передачі у тимчасове користування капіталу у грошовій, грошово-натуральній, натуральній формі на умовах зворотності та строковості. Оскільки механізм кредитування пов'язаний із кредитом як фінансовою послугою, то він має і відповідні властивості: елементарність, дискретність, волатильність, суб'єктивно-об'єктивність.

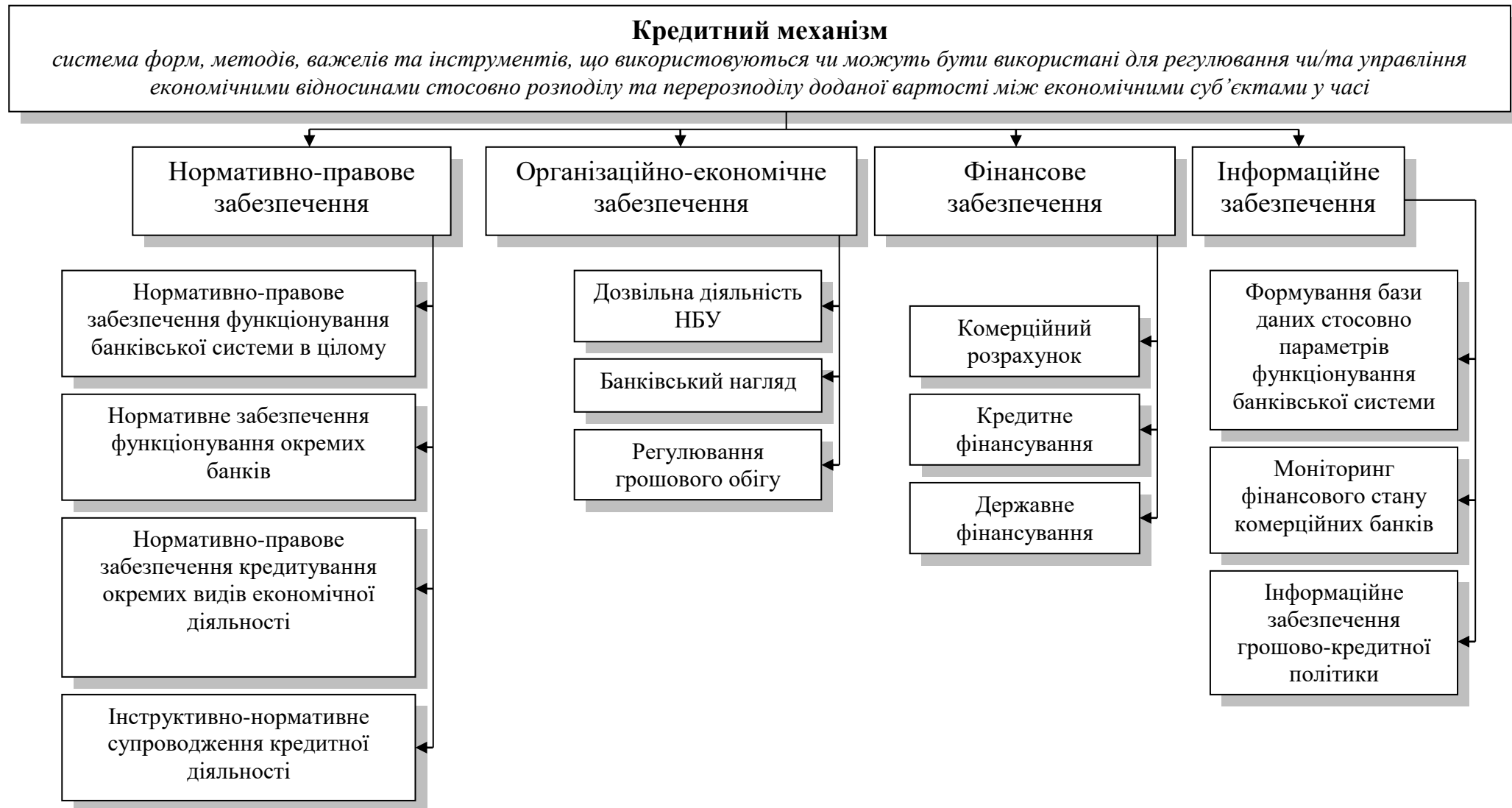

Рис. 1.2 – Структура кредитного механізму

Структура механізму кредитування є наступною (рис. 1. 3). Як і кредитний механізм механізм кредитування включає в себе наступні важелі: інформаційне забезпечення, організаційно-економічне забезпечення, фінансове забезпечення, нормативно-правове забезпечення. Кожен з названих важелів виражає себе як частковий випадок важелів кредитного механізму, тому їх вплив на процес кредитування обмежено. Інструментами важеля інформаційного забезпечення є формування бази даних стосовно параметрів функціонування банківської установи, моніторинг поточного стану та ефективності функціонування банківської установи, інформаційне супроводження кредитної діяльності. Відповідно до ст. 56 Закону України «Про банк і банківську діяльність» [129], кожен клієнт має право доступу до інформації щодо діяльності банку. Інформація, що характеризує діяльність комерційного банку поділяється на інформацію, доступну для клієнтів банку та конфіденційну інформацію або банківську таємницю. Отже, позичальник має право отримати відомості про фінансові показники діяльності банку та його економічний стан; перелік керівників банку та його відокремлених підрозділів; інформацію про банківські послуги та їх вартість, а також право на консультації з питань надання банківських послуг. У ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність» зазначено, що інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку і розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту, є банківською таємницею [129]. В свою чергу, клієнт надає в банк пакет документів, визначений в ст. 346 Господарського кодексу України. На основі аналізу літературних джерел та внутрішньобанківської документації нами було класифіковано інформаційне забезпечення кредитного процесу (рис. 1. 4).

Як видно з рис.1. 4, інформація, що характеризує позичальника поділяється на зовнішню і внутрішню. Джерелами зовнішньої інформації можуть бути нормативно-законодавчі та інформаційні видання органів державної влади (збірники постанов Верховної Ради, указів Президента, постанов уряду, нормативних актів міністерств і відомств, статистичні збірки тощо); періодичні видання; спеціалізовані бази даних; економічні прогнози та аналітичні дослідження державних науково-дослідних та комерційних організацій [77]. Внутрішня інформація характеризує безпосередньо діяльність підприємства-позичальника та класифікується як: правовстановлююча; фінансова; інформація щодо забезпечення кредиту; виробнича (в розрізі окремих галузей); кадрова; екологічна (Додаток А).

Основними вимогами до інформаційного забезпечення кредитного процесу є повнота та достовірність використовуваних даних. Тому зібрана інформація підлягає аналізу на предмет її достовірності, систематизації, редагуванню та, у разі необхідності, коригуванню. Систематизована інформація є базою для аналізу, мета якого – встановлення істотних взаємозв'язків між окремими результатами та факторами (ресурсами), що їх визначають [77].

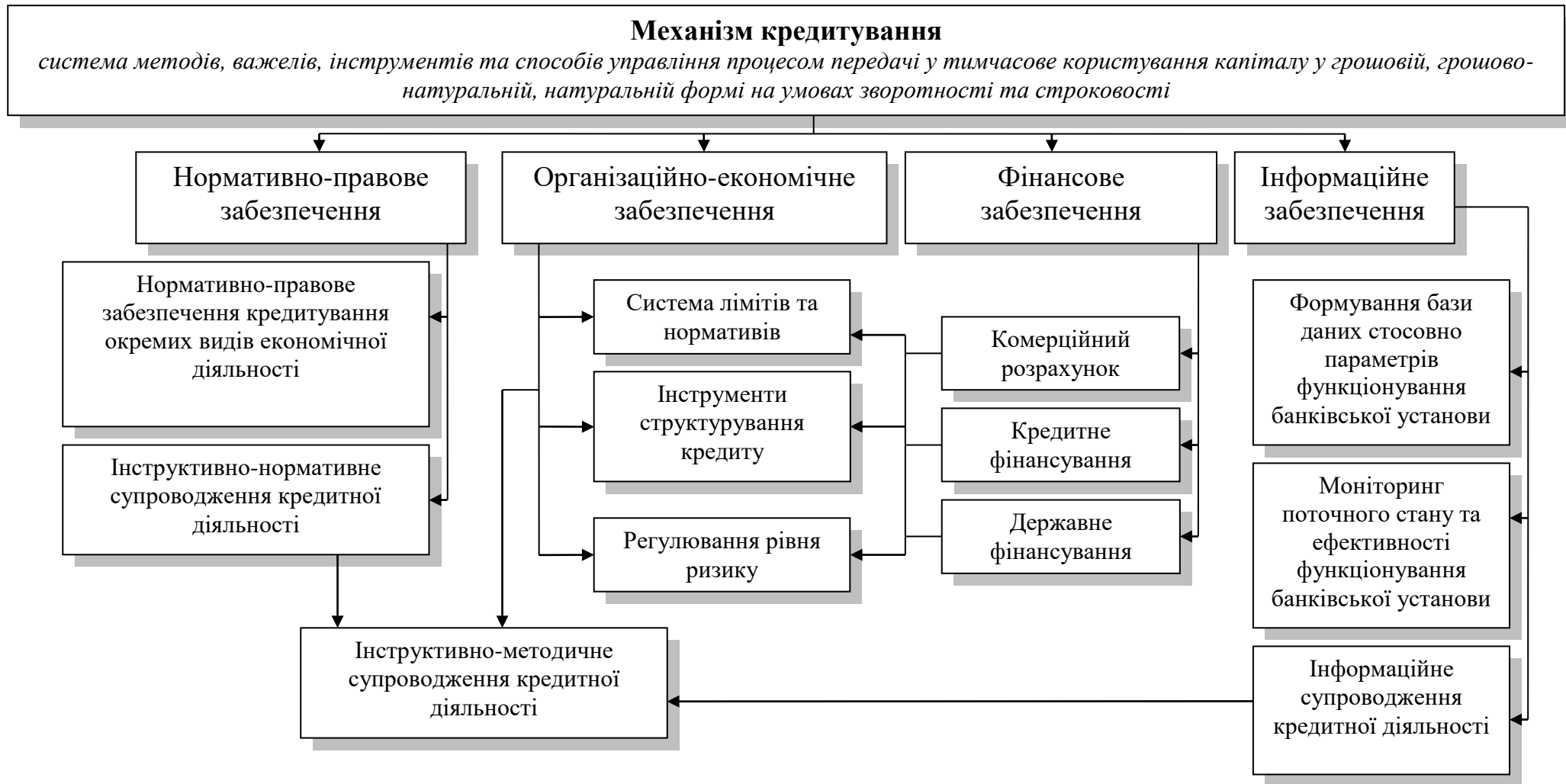

Рис. 1.3. Структура механізму кредитування

Рис. 1. 4 – Класифікація інформаційного забезпечення механізму банківського кредитування

Саме розвиток інформаційного забезпечення на сьогодні є об'єктивно необхідною умовою для становлення й удосконалення системи стратегічного планування в комерційних банках. Наявність інформації є початковою базою управління будь-яким об'єктом. Від того, як організований збір, обробка, розподіл інформації з метою забезпечення процесу прийняття рішень, значною мірою

залежить як результативність системи стратегічного планування зокрема, так і ефективність управління загалом [96, с. 101].

Банки використовують переважно два методи одержання інформації про клієнтів: інтерв'ювання та анкетування. Кредитне інтерв'ю призначене для з'ясування загальної інформації про клієнтів, а також визначення суті проблеми, з якою звертається клієнт. Інтерв'ю з потенційним позичальником має велике значення для вирішення питання щодо позики: воно дозволяє не тільки з'ясувати окремі деталі кредитної заявки, але й скласти своєрідний психологічний портрет позичальника, оцінити професійну підготовленість керівництва фірми, ступінь його реалістичної оцінки стану та перспектив розвитку підприємства [177, с. 101].

На відміну від кредитного інтерв'ю, анкета клієнта комерційного банку призначена для одержання офіційної інформації відповідно до юридичних і звітних документів підприємства. Анкета є внутрішнім документом банку, що має містити інформацію щодо: мети і причин встановлення клієнтом відносин з банком; операцій, які клієнт планує проводити за допомогою банку; оцінки розміру і джерел наявних та очікуваних надходжень; опису джерел походження і способів переказу (внесення) грошей, використаних для відкриття рахунку; репутації клієнта; інших відомостей клієнта (на розсуд банку).

Анкета формується за результатами здійснення початкової ідентифікації клієнта на етапі встановлення відносин з ним. Інформація, що міститься в анкеті, уточнюється в процесі вивчення клієнта в порядку, встановленому банком [177, с. 108].

Фінансове забезпечення механізму кредитування реалізується за допомогою тих же методів, що і у кредитному механізмі. Але в даному випадку воно визначає не тільки характеристики фінансових ресурсів, що використовує установа (установи), а й їх структурне співвідношення. Саме ґрунтуючись на структурному співвідношенні джерел фінансових ресурсів банку та виходячи із внутрішнього нормативно-методичного забезпечення, внутрішньобанківський менеджмент формує організаційно-економічне забезпечення, яке включає в себе систему лімітів та нормативів, інструменти структурування кредиту та способи регулювання рівня ризику як інструменти механізму кредитування.

Отже, наступним після «інформаційного забезпечення» елементом механізму кредитування є система лімітів та нормативів (рис.1. 5).

Регулювання рівня ризику як інструмент організаційно-економічного забезпечення механізму кредитування має достатньо широкі способи реалізації. Відповідно до Положення НБУ «Про кредитування», кредитний ризик визначається як ймовірність несплати позичальником основного боргу та відсотків, які належать сплаті за користуванням кредитом у терміни, визначені у кредитному договорі.

Система управління кредитним ризиком займає вагоме місце у загальній структурі елементів механізму кредитування комерційного банку.

Рис. 1.5 – Система лімітів та нормативів механізму банківського кредитування

Науковці встановили, що на сьогоднішній день переважна більшість наданих банківських кредитів є короткостроковими [38, с. 88; 86, с. 46; 108, с. 62]. В українській банківській практиці основну частину кредитних вкладень, наданих суб'єктам господарювання, становлять короткострокові кредити, що надаються строком до одного року та використовуються на покриття тимчасових розривів у русі оборотних коштів. Чим більш тривалий термін користування позикою, тим більший ризик її неповернення, тому банки обмежують кредитну пропозицію середньо - та довгострокового кредиту. Саме цим і зумовлена така структура кредитних вкладень.

На ринку кредитування підприємств, у тому числі й тих, що сільськогосподарських, банки використовують різні методи кредитування, які

визначають форму позикового рахунку, порядок видачі та погашення коштів, методи контролю за цільовим використанням та засобами регулювання заборгованості [83, с. 143-144].

Трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки позначилися насамперед на механізмі їх кредитного забезпечення. Актуальність цієї проблеми посилюється тією обставиною, що у переважній більшості сільськогосподарських підприємств сучасний стан матеріально-технічної бази характеризується високим рівнем зносу і, разом з тим, відсутністю необхідних власних коштів для фінансування відтворювальних процесів.

Світова фінансово-економічна криза призвела до дестабілізації грошово-кредитного ринку та банківської системи. Це, у свою чергу, негативно позначилося на кредитуванні агропродовольчого сектору економіки України. Виведення досліджуваного підкомплексу з кризового стану неможливе без фінансової допомоги виробникам сільськогосподарської продукції з боку всіх можливих джерел фінансування та інвестування [184, с. 44-45].

Одним із напрямів зменшення або попередження індивідуального кредитного ризику є метод лімітування та оцінка кредитоспроможності позичальників. Лімітування як метод управління кредитним ризиком полягає у встановленні максимально допустимих розмірів наданих позик, що і дозволяє обмежити ризик [177, с. 77]. Кредитний ризик – це ризик невиконання позичальником (контрагентом банку) зобов'язань за кредитними операціями (тобто ризик того, що сплата позичальником процентів і основного боргу за кредитними операціями проводитиметься з відхиленнями від умов кредитної угоди або взагалі не проводитиметься). Платоспроможність – здатність позичальника (контрагента банку) своєчасно здійснювати розрахунки за всіма видами своїх зобов'язань. Кредитоспроможність – наявність у позичальника/контрагента банку передумов для отримання кредиту та його здатність повернути кредит і проценти за ним у повному обсязі та в обумовлені договором строки [139].

Інструктивно-методичне супроводження кредитної діяльності є інструментом реалізації кількох кредитних важелів, оскільки таке інструктивно-методичне супроводження розробляється на основі існуючого організаційно-економічного забезпечення, використовує існуюче інформаційне забезпечення та є внутрішньобанківським нормативним документом. Зокрема елементом такого інструктивно-методичного забезпечення є система оцінки показників фінансового стану (СПОФС). З розвитком ринкових відносин виникла необхідність принципово нового підходу банків до визначення платоспроможності та кредитоспроможності підприємств. Водночас зазначимо, що банківські заклади застосовують безліч різноманітних методик оцінки з певною системою коефіцієнтів [71, с. 86]. Але, незважаючи на різноманітність існуючих методик, визначення кредитоспроможності здійснюється згідно з відповідною методикою НБУ [186, с. 136], керуючись якою, кожен банк оцінює позичальника на основі СПОФС та об'єктивних факторів ризику. Слід зазначити, що система показників оцінки фінансового стану займає вагоме місце в складі механізму кредитування (рис. 1. 6). Можна стверджувати, що СПОФС використовується для визначення внутрішнього рейтингу підприємства-позичальника; фактичні значення СПОФС

являють собою коригувальні фільтри, які в свою чергу впливають на визначення обсягу ліміту кредитування окремого позичальника; за допомогою СПОФС визначається рівень індивідуального кредитного ризику контрагентів комерційного банку; через індивідуальний кредитний ризик СПОФС впливає на визначення рівня відсоткової ставки кредиту.

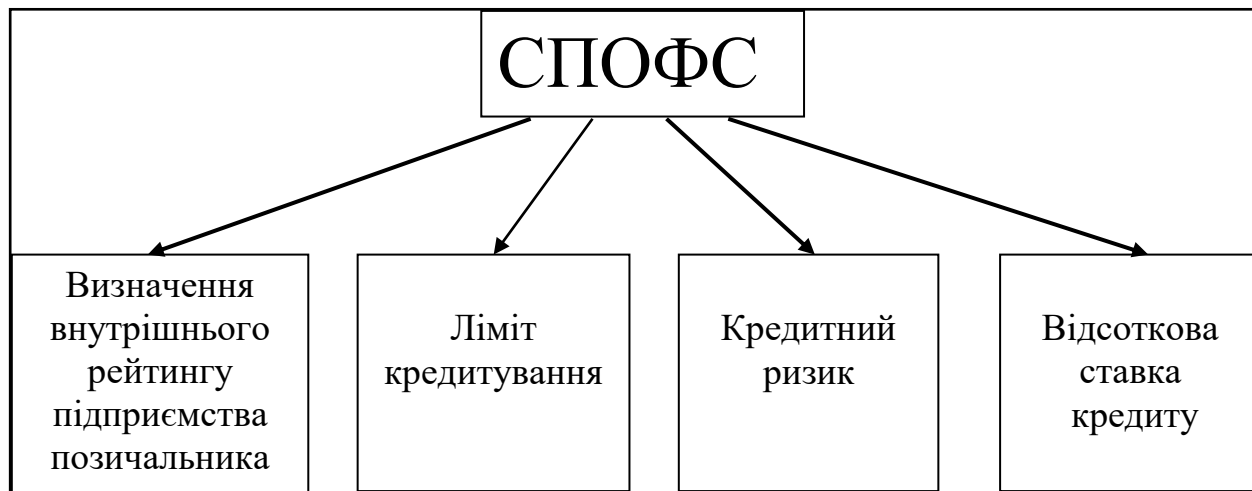

Рис.1. 6– Використання СПОФС при визначенні елементів механізму кредитування

У разі позитивної оцінки кредитоспроможності і ризику використовують наступний інструмент механізму кредитування – інструменти структурування кредиту [177, с. 15]. Визначаються основні умови кредитування, на основі яких реалізуються принципи кредитування. Головними із них є: термін надання, сума кредиту, процентна ставка, розмір комісії, рівень забезпечення, умови погашення. Між принципами кредитування та інструментами структурування кредиту існує тісний взаємозв'язок, оскільки саме інструменти дають змогу реалізувати основні принципи кредитування (рис. 1. 7).

Так, принцип забезпеченості кредиту означає наявність у банку права для захисту своїх інтересів, недопущення збитків від неповернення боргу через неплатоспроможність позичальника. Мета реалізації цього принципу – зменшити ризик кредитної операції. Принципу забезпеченості відповідає такий кредитний важіль як забезпечення кредиту. У вигляді забезпечення може виступати застава (майна, майнових прав, цінних паперів), гарантії (банків, третіх осіб), інше забезпечення (поручительство, свідоцтво страхової організації) [46, с. 14].

Після визначення й узгодження всіх параметрів майбутньої кредитної угоди складається відповідний висновок щодо кредиту. Остаточне рішення про видачу кредиту клієнту приймається кредитним комітетом. Усі документи по видачі кредиту і його забезпеченню формуються в кредитну справу.

Одним з етапів кредитного процесу є здійснення кредитного моніторингу і контролю за якістю кредитного портфелю. Головною задачею кредитного моніторингу є відстеження зміни кредитоспроможності позичальника і визначення конкретних дій, які необхідно здійснити у випадку виникнення проблем.

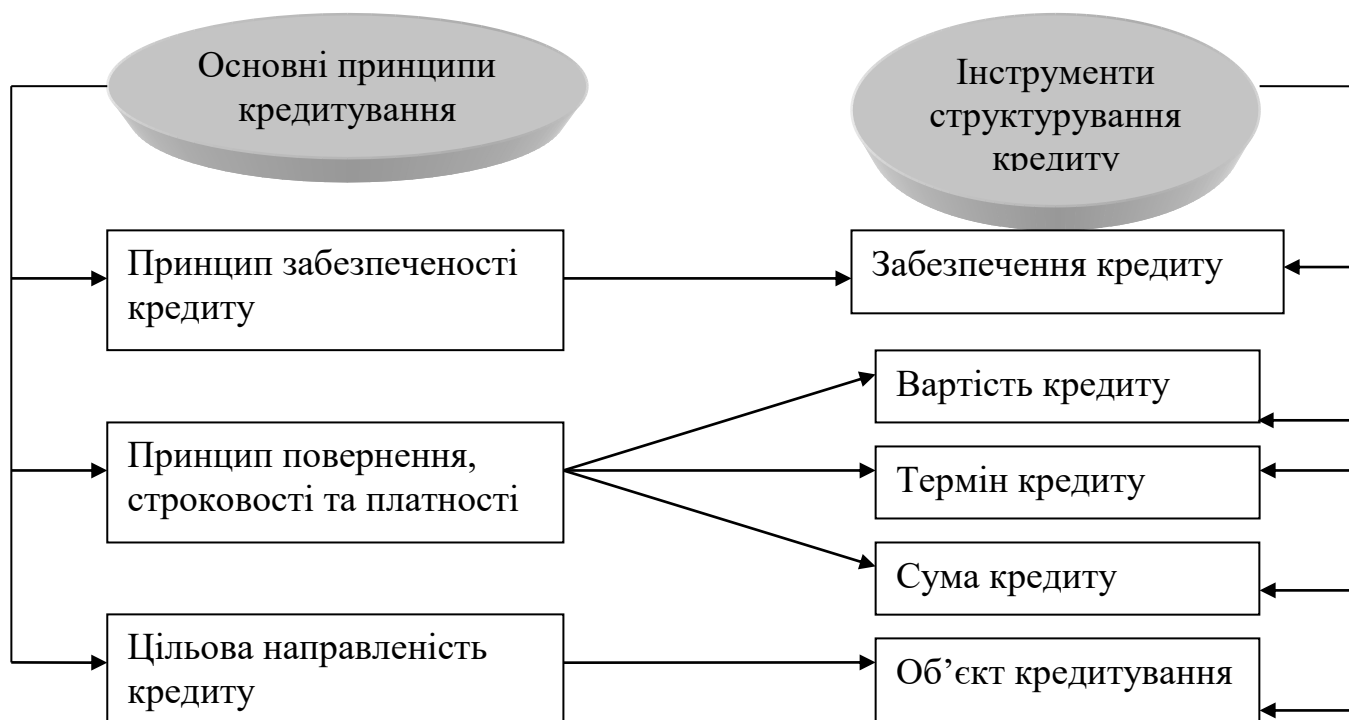

Рис. 1. 7 – Взаємозв'язок основних принципів кредитування з інструментами структурування кредиту

На цьому етапі важливою є оцінка діяльності самого господарюючого суб'єкта з точки зору ефективного використання отриманих в позику коштів. Здійснення кредитного моніторингу відбувається на основі існуючого інформаційного забезпечення, однак включає в себе використання всіх існуючих важелів.

Визначальним фактором у реалізації кредитних відносин є нормативно-правове забезпечення кредитної діяльності. Реалізація кредитного процесу в банках відбувається в існуючому правовому полі відповідно з внутрішньобанківським нормативним документом – «Керівництво по кредитних процедурах», що регламентує механізм видачі кредитів, спрямоване на мінімізацію кредитних ризиків, підвищення надійності кредитного портфелю банку, а також уніфікування процедури кредитування в усіх структурних підрозділах банку. Незважаючи на це, будь-який процес кредитування починається з аналізу інформації як з боку клієнта, так і з боку банку [46, с. 8-9; 71, с. 86; 85, с. 166; 177, с. 99].

Таким чином, механізм кредитування співвідноситься з кредитним механізмом як часткове із цілим, має принципово подібну структурну організацію, проте проявляє себе за допомогою інших інструментів та способів. Кожен з інструментів і способів механізму кредитування варіює як межах банківської системи в цілому, так і в межах окремої банківської установи. Специфічність надання кредитів сільськогосподарським товаровиробникам обумовлюватиме специфічність механізму кредитування, включаючи кожний його інструмент. Особливого обґрунтування потребуватиме використання інструментів структурування кредиту.

1.3. Специфіка банківського кредитування сільськогосподарських підприємств

Кредит має створювати сприятливі умови для розвитку всіх сфер і галузей національної економіки. Отже, механізм кредитування має бути побудовано таким чином, щоб стимулювати покращення кінцевих результатів господарської діяльності товаровиробників. Слід зазначити, що на практиці ринковий спосіб кредитування, в основі якого лежить максимізація прибутку кредитора, виявляється несумісним із об'єктивними вимогами сільського господарства щодо кредитомісткості, невисокої вартості та довгостроковості кредитних ресурсів [165, с. 59]. У 1991 р. в Україні банківську систему було структуровано як дворівневу, що складалась із Національного банку України та банків різних організаційних форм власності. Принципи кредитування змінились, а умови кредитних угод, що укладалися банками, були різні. З появою на кредитному ринку комерційних банків, процес кредитного забезпечення аграрного сектора зазнав значних змін, які мали негативний вплив на функціонування сільськогосподарських підприємств. Кредитна ставка починає встановлюватись з урахуванням ризику операції, інфляції, прибутковості (збитковості) виду діяльності, наявності ліквідної застави та бізнес-плану у підприємства-позичальника. Збитковість галузі, відсутність ліквідної застави у товаровиробників, і, як наслідок, висока ймовірність неповернення кредитів та недосконалість законодавчих механізмів робили аграрний сектор непривабливим для інвестицій, а кредитування – надто ризиковим бізнесом.

Відповідно механізм кредитування стосовно сільськогосподарських позичальників потребує певної модифікації. Обґрунтування специфічності застосування кредитного фінансування сільськогосподарських товаровиробників міститься у значній кількості праць вітчизняних науковців, таких як А. І. Берлач [10], О. Є. Гудзь [38, 46, 42], М. Я. Дем'яненко [46], С. М. Колотуха [74], С. О. Линник [86], І. М. Макарчук [91], О. Г. Малій [93, 94], В. П. Мироненко, А. М. Москаленко [103], А. В. Сомик [165], О. В. Шубравська [186], О. Г. Чирва [183] тощо. Однак, зважаючи на те, що умови кредитування сільськогосподарських товаровиробників досить часто змінювались, має сенс розглянути специфіку функціонування механізму кредитування сільськогосподарських товаровиробників.

Сільське господарство – стратегічно важлива галузь економіки України, стан та ефективний розвиток якої безпосередньо впливає на функціонування всієї національної економіки. Сільське господарство – це важливе джерело, по-перше, нічим не замінних на сьогодні предметів споживання; по-друге, додаткової робочої сили для несільськогосподарських галузей; по-третє, джерело чистого прибутку. Ця галузь суттєво впливає на соціально-економічний розвиток суспільства в цілому. Так, у сільському господарстві України (з урахуванням прибутку, який реалізується в промисловості) створюється більш як 30 % національного доходу та близько 75 % фонду споживання. Крім того, сільське господарство забезпечує роботою 15,7 % зайнятих у національній економіці.

Сільське господарство являє собою біоекономічну систему, в якій факторами виробництва виступають земля, вода, сонячна енергія, рослини, тварини. Земля

виступає одночасно і предметом і знаряддям праці, яка, на відміну від інших засобів виробництва не зношується і не змінюється. Більш того, при правильному використанні її родючість суттєво підвищується. За даними досліджень [52, с. 10], Україна має 39,4 млн. га земельних угідь, із них орні землі – 32 млн. га. У розрахунку на одного жителя України припадає 0,8 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,67 га ріллі, тоді як у країнах ЄС – 0,38 та 0,22 га відповідно. Слід відмітити, що ефективність використання землі, як основного засобу виробництва є переважно низькою. Так, розораність земельних угідь в Україні є найвищою у світі і становить 82 %, тоді як у Німеччині – лише 32 %, в Англії – 19 %, у США – 20 %. В окремих областях землі розорані майже повністю: у Вінницькій, Запорізькій, Тернопільській та Кіровоградській областях розорано понад 90 % угідь, в багатьох районах цей показник сягає 96 %. При цьому, слід відмітити, що за даними Інституту землеробства УААН, досягнення екологічної рівноваги в агроландшафтах можливе лише за умов, коли частка орних земель у складі сільськогосподарських угідь не перевищуватиме 55-60% [58].

Врахування цих вимог є обов'язковим для усіх користувачів сільськогосподарських угідь, оскільки високий рівень розораності призводить до ерозійних процесів і втрат гумусу. Згідно розрахунків інституту охорони ґрунтів УААН повні прямі збитки (втрати ґрунту від водної та вітрової ерозії) складають 79,1 млн. т. (32,3 т. на гектар усіх еродованих земель). Недобір продукції на еродованих землях досягає 4,4 млн. ц. зерна, 686 тис. ц. олійних культур, більш мільйона центнерів картоплі та овоче-баштанних, 81 тис. ц. фруктів, 5,3 млн. ц. кормів (у кормових одиницях). Сумарний недобір продукції – 11 млн. ц. зернових одиниць [58]. За даними Міністерства аграрної політики України [193], у 2009 році, за вмістом гумусу переважають сільськогосподарські угіддя степу – 3,46 % та лісостепу – 3,21 %. При цьому критичним значенням концентрації гумусу слід вважати значення – 2 %.

Позиція сільського господарства все більше стверджується як позиція виробника і постачальника вихідної сировини для переробної промисловості. У свіжому вигляді споживається лише 20-25 % сільськогосподарської продукції, понад 60 % її надходить на промислову переробку. На цій сировині працює 30 галузей легкої і харчової промисловості. Водночас прискорюється розвиток тих галузей промисловості, які продукують засоби виробництва. Матеріально-технічні ресурси сільському господарству постачають майже 90 галузей промисловості. Із загального обсягу промислового виробництва в сільське господарство надходить: засобів захисту рослин і тварин – 100 %, комбайнів – 96 %, мінеральних добрив – 80 %, тракторів – 70 %, вантажних автомобілів – 30%. 85 % основних і 35 % оборотних фондів сільського господарства мають промислове походження.

Об'єктами діяльності в сільському господарстві є живі організми: рослини і тварини, їх біологічні процеси відбуваються за певними законами природи, а вплив людини на ці процеси обмежений. З огляду на це, у сільському господарстві неможливо прискорити виробничий процес, як, наприклад, у промисловості. Звідси – повільний оборот виробничих фондів, зумовлений великою різницею між часом виробництва і робочим періодом. Саме це і обумовлює сезонний характер

виробництва, та, відповідно, нерівномірність надходження та витрачання грошових коштів протягом року. Висока залежність від ґрунтово-кліматичних факторів вимагає своєчасного виконання робіт, оскільки затримки у виконанні технологічних операцій призводять не тільки до затримки виробництва продукції, а й до погіршення її якості. З огляду на це, система технологічного забезпечення сільськогосподарських підприємств повинна бути побудована таким чином, щоб забезпечувати максимальну кількість необхідних засобів виробництва в критичні строки з тим, щоб виконати всі роботи в оптимальний період. Водночас М. Й. Хорунжий зазначає, що сільськогосподарські підприємства стають перед проблемою не стабілізації, а стримування спаду виробництва, бо щорічне скорочення основних засобів є ознакою наростаючої виробничої неспроможності [178, с. 53].

Сільськогосподарське виробництво в Україні має низку специфічних рис, які суттєво утруднюють можливість залучення кредитних ресурсів до фінансування (рис. 1. 8). Головною специфічною ознакою сільськогосподарської галузі є значна залежність виробництва та результатів діяльності від кліматичних факторів [4, с. 15]. Сільське господарство характеризується значною чутливістю до ризиків природного характеру.

Понад 30 організаційних і погодних ризиків можуть вплинути на результати діяльності в аграрному виробництві. За ступенем керованості Приказюк О. В. розподіляє такі ризики на некеровані, слабо керовані й керовані. До некерованих належать ті ризики, котрі ніяк не залежать від волі людини та знаходяться за межами її можливості протидіяти їм. Це стихійні лиха – бурі, урагани, град, повені, засухи. До слабкерованих ризиків слід віднести хвороби, напади шкідників, нестачу тепла, надлишок вологи. Керовані ризики – це підприємницькі ризики: ціннові ризики, ризики недоодержання доходу [125, с. 87-91].

Застосування прогресивних технологій сільськогосподарського виробництва до певної міри може обмежити ці ризики, але погодні умови вимагають обов'язкового страхування. Проте сільськогосподарські підприємства в сучасних умовах не прагнуть використовувати страхування з огляду на високу вартість відповідних послуг, що обмежує їх доступ до банківського кредитування. Таким чином, вище зазначені особливості кругообігу капіталу сільськогосподарських підприємств й сезонний характер виробництва обумовлюють їх постійний та найвищий попит на кредитні ресурси [66].

В умовах переходу до ринкових відносин в Україні форми та методи кредитування мусять максимально враховувати особливості кругообігу засобів сільського господарства: уповільнену оборотність на виробничій стадії у зв'язку з тривалим у часі технологічним процесом у землеробстві та тваринництві; необхідність створення у великих обсягах виробничих запасів, що зумовлює залучення значних коштів; поступове і нерівномірне нагромадження витрат, яке вкінці виробничого циклу завершується поверненням коштів у формі виручки від реалізації продукції, тому сезонні витрати сільськогосподарським товаровиробникам доцільніше відшкодовувати за рахунок кредиту, ніж власними ресурсами, бо останні вимагають значних вилучень з обігу нагромаджень, які значною мірою визначаються закупівельними цінами і одержаним прибутком; вплив несприятливих кліматичних

умов, які призводять до втрат сільськогосподарської продукції і прямих збитків, у результаті чого необхідне створення страхових запасів; значна питома вага внутрішнього обігу – переважна частина засобів відтворюється в самому підприємстві (корми, насіння, молодняк тварин), а вартість їх не проходить товарної і грошової стадії кругообігу [183, с. 116].

Рис. 1. 8 – Специфічні риси сільськогосподарського виробництва в Україні

Кредитування підприємств аграрного бізнесу має певні особливості, обумовлені сезонністю сільськогосподарського виробництва, значним фізичним і моральним зносом основних засобів, неплатоспроможністю більшості підприємств. Сільськогосподарські підприємства використовують кредити переважно на закупівлю палива та мастильних матеріалів (77%), засобів захисту рослин (48%), придбання посівного матеріалу (36%) та на інші цілі, пов'язані з поточною сільськогосподарською діяльністю. Водночас, тільки 13% господарств спрямували отримані кредити на технологічне оновлення виробництва та 6% – на його розширення [10, с. 46; 42, с. 89]. Відповідно попит на короточасні кредити є набагато вищим.

Механізм короткострокового кредитування в сільському господарстві З. А. Круш визначався як сукупність певних дій, пов'язаних з передачею частини фонду Держбанку в тимчасове користування підприємств для формування додаткових потреб в оборотних коштах згідно з принципами кредитування. Основними ланками цього механізму були: розподіл оборотних коштів на власні та позикові, визначення об'єкту кредитування, регулювання розміру кредиту, метод кредитування, форма позикового рахунку, організація контролю за використанням кредиту. Всі ці ланки взаємопов'язані: розподіл власних і позикових коштів визначає об'єкт кредитування, об'єкт кредитування обумовлює спосіб розрахунку планової потреби та фактичної забезпеченості кредиту, а також вибір методу кредитування, метод кредитування визначає порядок планового регулювання розміру кредиту і форму позикового рахунку [82]. Визначаючи механізм короткострокового кредитування сільськогосподарських товаровиробників, виходимо із вже отриманого визначення механізму кредитування взагалі: він представляє систему методів, важелів, інструментів та способів управління процесом передачі у короткочасне користування підприємствам аграрного бізнесу капіталу у грошовій, грошово-натуральній, натуральній формі на умовах зворотності та строковості. Механізм короткочасного кредитування сільськогосподарських товаровиробників має специфічні риси, обумовлені специфічними рисами сільськогосподарського виробництва (рис. 1. 9).

Один із найбільш важливих важелів механізму короткострокового кредитування – нормативно-правове забезпечення – обумовлений специфікою функціонування інших важелів. Зокрема, необхідність державного фінансування пільгових кредитів для сільського господарства обумовила потребу у прийнятті нормативно-правових актів, що регламентують пріоритетні напрями надання державної підтримки сільському господарству, механізм отримання пільгових кредитів, розмір відсоткової ставки за цими кредитами тощо. Інструктивно-нормативне та нормативно-методичне супроводження кредитної діяльності не враховує специфіку сільськогосподарського виробництва та сільськогосподарських товаровиробників.

З огляду на це, нормативно-правове забезпечення не відповідає потребам кредитування сільськогосподарських товаровиробників та обмежує їх доступ до кредитних ресурсів.

Інформаційне забезпечення механізму кредитування сільськогосподарських товаровиробників є недостатнім. Зокрема, на думку О. В. Шубравської [186, с.137], можливості отримання банківських кредитів дрібними сільськогосподарськими підприємствами також обмежуються, як правило, відсутністю у них ліцензованих бухгалтерів і, як наслідок, – наданням недостовірної інформації щодо параметрів їхньої фінансової діяльності. Частина агропідприємств взагалі не ведуть фінансового обліку. Через усе це оцінка кредитоспроможності таких клієнтів базується не на показниках фінансової звітності, а на особистому знанні банківськими службовцями бізнесу цих клієнтів. Як зазначає С. О. Линник, таку інформацію сільськогосподарським підприємствам слід навчатись формувати й подавати у вигідному для себе світлі [86, с. 43]. Як правило, більшості підприємств

банки відмовляють ще на початковому етапі із-за відсутності реальної обґрунтованої інформації. Сільськогосподарські підприємства вже сьогодні потребують допомоги в складанні необхідного пакета документів для отримання кредитів комерційних банків. Водночас і комерційним банкам бракує належно підготовлених кадрів для адекватної оцінки стану та перспектив розвитку конкретного аграрного бізнесу [186, с.136].

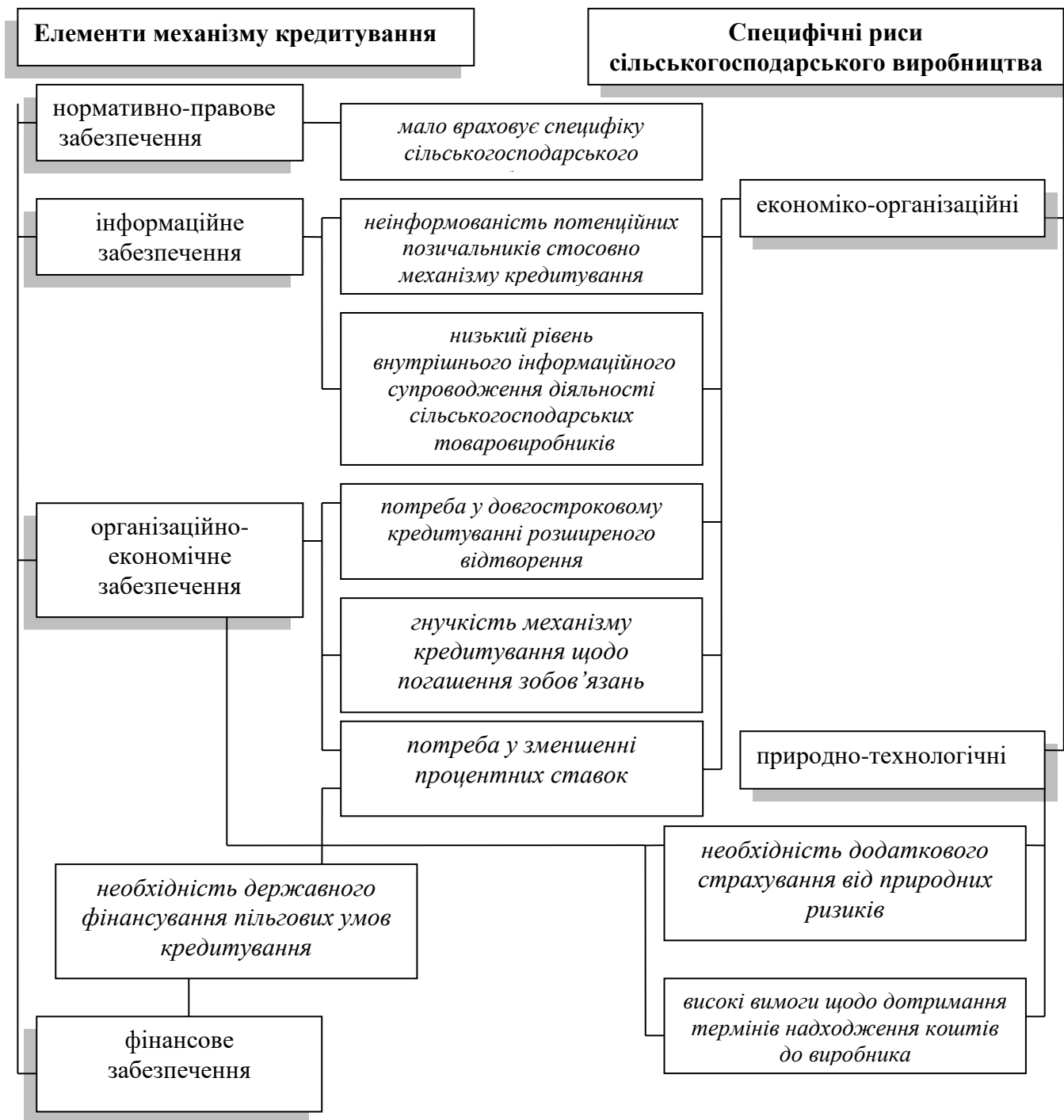

Рис. 1.9 – Недоліки механізму кредитування сільськогосподарських товаровиробників

За іншими дослідженнями О. Є. Гудзь, суттєвими перешкодами для отримання кредиту третина підприємців-аграрників називають відсутність інформації про кредитні установи, їхні вимоги та страхове покриття [38, с. 87]. На думку науковця, під час оформлення банківських кредитів позичальникам не вистачає знань і досвіду, аби правильно представити стан і можливості свого бізнесу та оцінити правомірність вимог, що висувують до них кредитні установи. Таким чином, враховуючи погляди вище зазначених вчених, можна зробити висновок, що сучасний рівень інформаційного забезпечення механізму банківського кредитування потребує удосконалення як з боку позичальників, так і з боку кредиторів.

Специфіка організаційно-економічного забезпечення в рівній мірі обумовлена як організаційно-економічними, так і природно-технологічними особливостями ведення сільськогосподарської діяльності. Її специфіка зумовлює необхідність авансування коштів на відносно тривалий період часу, який залежно від спеціалізації і фінансового стану може вимірюватися роками. Механізм кредитування в Україні поки що не спрямований на розвиток кредитування довгострокових проектів сільськогосподарських підприємств, передусім через проблеми із формуванням довгострокових кредитних ресурсів, низьку капіталізацію, ліквідність банківської системи, високий розмір відсоткових ставок і складні умови та процедури надання кредитів, які значною мірою ускладнюють доступ великій кількості підприємств галузі на ринок позичкових капіталів [101, с. 14]. Тому всі аграрні підприємства, незалежно від форм власності і способу виробництва, у процесі господарської діяльності змушені вдаватися до залучення коштів. Враховуючи специфіку відтворювального процесу, сільськогосподарські підприємства спроможні здійснювати платежі за зобов'язаннями позичальника по мірі одержання виручки від реалізації продукції. Найсприятливішим способом повернення кредиту для сільськогосподарських товаровиробників є поступове погашення його разом із відсотками за користування.

Необхідність дотримання агротехнічних строків виробництва потребує не тільки своєчасного надходження кредитних коштів у визначений строк, але й у потрібному обсязі. Недостатнє фінансування тимчасових потреб у коштах призводить до порушення технології виробництва, що може суттєво вплинути на вихід кінцевої продукції, та як наслідок, на ефективність виробничої діяльності сільськогосподарського товаровиробника [165, с. 55]. М. Я. Дем'яненко відзначає, що незважаючи на домінування короткострокових кредитів у попередні роки, сільськогосподарські виробники добре усвідомлюють, що для забезпечення сталого розвитку їхнього виробництва їм необхідні середньо- та довгострокові кредити. Більше половини сільськогосподарських товаровиробників (64 %) вже зараз потребують саме довгострокових кредитів. Якщо короткострокове кредитування розв'язує проблему отримання необхідних ресурсів для проведення польових робіт, то довгострокові кредити є необхідною вимогою для розширення виробництва та оновлення виробничих фондів [46, с. 28]. Для сільськогосподарських товаровиробників вимоги щодо терміну кредитування мають принципове значення, оскільки зумовлені об'єктивними особливостями аграрного виробництва, зокрема його сезонністю, яка притаманна галузі рослинництва. Об'єктивно тривалий період

виробництва в сільському господарстві й уповільнений оборот авансованого капіталу зумовлюють потребу в залученні короткострокових кредитних ресурсів на строк, довший порівняно з іншими галузями народного господарства: 6-9 місяців для покриття тимчасових потреб у рослинництві й до півтора року – у тваринництві [164, с. 54].

Слід зазначити, що сучасний рівень ефективності використання кредитних коштів в галузі сільського господарства переважно низький, внаслідок неспроможності підприємств застосовувати сучасні технології виробництва, маркетингу, фінансового менеджменту [38, с. 89; 46, с. 29]. На думку В. П. Мироненко та А. М. Москаленко, проблема зменшення грошових надходжень і ефективності діяльності – ті чинники, які не дають змоги підвищити платоспроможність господарств та їх фінансові можливості. Особливо несприятливим фактором є щорічні коливання цін на сільськогосподарську продукцію, рівень грошової виручки залишається недостатнім для повних розрахунків. Це позбавляє потрібних коштів, зменшує можливості їх залучення. Іншою причиною є необґрунтоване використання залучених ресурсів. Господарства і досі залучають та використовують отримані засоби для фінансування виробництва збиткових видів продукції [103, с. 123]. З огляду на це, сільськогосподарські товаровиробники потребують встановлення невисокого розміру плати за користування кредитними ресурсами. Така вимога спричинена низькою прибутковістю сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими видами економічної діяльності національного господарства, а відповідно – й неспроможністю сплачувати кредиторі ринковий відсоток за одержаний кредит. При цьому, з огляду на високоризикованість галузі, банки при кредитуванні сільськогосподарських підприємств встановлюють найвищі відсоткові ставки [164, с. 56].

Незважаючи на значні темпи зниження процентних ставок за останні роки, для більшості сільськогосподарських товаровиробників ставки, за якими банки надають кредити, є високими, що створює суттєве навантаження на фінансовий стан підприємств. С. М. Колотуха та К. М. Мельник пропонують удосконалити механізм визначення процентних ставок за кредит, пов'язуючи розмір ставок з технологічною особливістю ведення сільськогосподарського виробництва та періодом надходження виручки за реалізовану продукцію [74, с. 66]. М. Я. Дем'яненко вважає, що зниження процентних ставок найбільше пов'язане з ризикованістю сільськогосподарського виробництва. Однією з умов зниження ризиків комерційних банків при кредитуванні є більш активне впровадження страхування ризиків [46, с. 28; 45, с. 19]. Слід зазначити, що кредитні відносини, в яких відстоюється ідея «дорогих» грошей та уніфікація кредитних відносин для всього національного господарства, без урахування особливостей аграрного сектору, для сільського господарства неприйнятні, передовсім тому, що ця галузь без державної підтримки нормально існувати не зможе. Останнє доведено багаторічним досвідом розвинутих країн, де сільське господарство вважається еталоном. Тому необхідно знайти інші шляхи вирішення цієї проблеми – запроваджувати механізми, які б враховували реальну ситуацію і були обґрунтованими.

Слід зазначити, що фактичні значення показників оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств в більшості випадків є нижчими за встановлені нормативні значення [93, с. 92-97; 91, с. 120; 94, с. 80; 74, с. 64-65]. Наслідком цього є: низький внутрішній рейтинг сільськогосподарських підприємств серед контрагентів комерційних банків; заниження ліміту кредитування, а отже і недостатній обсяг кредиту (значно нижчий за реальну потребу підприємства); підвищення ризику кредитної операції; підвищення відсоткової ставки порівняно з іншими контрагентами. Високий рівень непрогнозованості цін на продукцію також значно знижує внутрішньобанківський кредитний рейтинг сільськогосподарських підприємств порівняно з іншими позичальниками.

Кредити товаровиробникам зазвичай видають із забезпеченням. Найпоширенішим способом забезпечення кредитного договору виступає застава. Предметом застави здебільшого є основні виробничі фонди (переважно сільськогосподарська техніка, зерносховища, склади, елеватори, автопарк), майбутній врожай, а також худоба [38, с. 88]. Необхідна вартість застави – 120 % від розміру кредиту. У зв'язку зі зношеністю основних засобів більшості сільськогосподарських підприємств, останні не завжди можуть вважатися достатнім забезпеченням кредиту. Розвиток ринкової економіки в Україні посилив увагу іпотечного кредитування, в якому зацікавлені й сільськогосподарські підприємства. Створення й організація роботи іпотечного механізму в аграрному секторі – один із напрямів підвищення ефективності використання землі, стабілізації сільськогосподарського виробництва. Формування іпотечного ринку у країнах з транзитивною економікою має певні особливості. Суть їх у тому, що в економіці трансформаційного типу іпотечний ринок є елементом ринкової економіки, яка перебуває у процесі становлення, новим механізмом в оптимізації розподілу ресурсів і однією з найважливіших цілей здійснюваних трансформаційних перетворень. Стимулюючи інвестиції, іпотечний ринок є потужним каталізатором економічного зростання, що дає змогу характеризувати його як одну з вагомих складових економічного розвитку. Однією з основних умов іпотеки землі є створення спеціалізованого селянського іпотечного банку з широкими можливостями іпотечного кредитування сільськогосподарських товаровиробників і комерційних операцій із землею та нерухомістю. Оскільки операції із землею мають перебувати під контролем держави і їх недоцільно передавати приватним підприємницьким структурам, статус Земельного банку має бути державним [191, с. 93].

Застава обов'язково повинна бути застрахована, у тому числі і майбутній врожай [113, с. 43]. Слід зазначити, що банки не охоче приймають у якості забезпечення майбутній врожай, з огляду на високу ризикованість такого виду застави. Як відзначають В. П. Мироненко та А. М. Москаленко, банки неохоче погоджуються на заставу майбутнього врожаю, враховуючи, що понад 30 ризиків – організаційних і погодних можуть вплинути на нього. На думку науковців, потрібно вживати багато заходів, в основі яких лежить дотримання технологій сільськогосподарського виробництва, проте погодні ризики без страхування приборкати неможливо [103, с. 125].

Гудзь О. Є. зазначає, що господарства, які користуються послугами комерційних банків, більшою мірою схильються до страхування виробництва чи майна. Дві третини сільськогосподарських підприємств страхує своє виробництво тільки від стихійного лиха, погодних катаклізмів та пожеж. Проте однією з умов зниження ризиків комерційних банків при кредитуванні є активніше впровадження страхування кредитних ризиків. Науковець також звертає увагу на недостатній розвиток страхування кредитів на українському кредитному ринку. Головною причиною цього є висока вартість таких послуг, складність процедури оформлення страхового договору, відсутність страхового аудиту та інформації про діяльність страхових компаній, кваліфікованих спеціалістів зі страхування ризиків [38, с. 87]. Проблеми в національній економіці і особливо у фінансовому секторі зробили безпосередній вплив на сегмент агрострахування. Незначні обсяги страхування озимих культур, в основному, пояснюються недостатністю фінансових ресурсів у виробників сільськогосподарської продукції. Багато респондентів-страховиків відзначили, що більшість виробників відмовлялися від укладення договорів страхування виключно із-за фінансових проблем [128]. Крім того, після впровадження програми субсидування премій по агрострахуванню, уряд не передбачив в бюджеті відповідну статтю витрат. Не дивлячись на відсутність державної підтримки, ринок агрострахування продовжує працювати. Сімнадцять страхових компаній виявляють цікавість до даного сегменту ринку страхування. В той же час слід зазначити, що системно працює на ринку декілька компаній, які займають приблизно 80 % ринку аграрного страхування, – Оранта, ТАС, Брокбізнес, Провідна, УНИКА і Українська Аграрно-страхова компанії.

Фінансове забезпечення кредитування сільськогосподарських товаровиробників не може здійснюватись тільки на засадах комерційного розрахунку. Необхідною також є підтримка держави стосовно кредитного фінансування сільськогосподарських товаровиробників. Така підтримка в Україні здійснюється за рахунок стимулювання застосування банками пільгових кредитних ставок. Однак непрозорим є механізм надання пільгових кредитів.

Велика кількість специфічних особливостей сільськогосподарського виробництва стала основною причиною низької активності комерційних банків у цьому напрямі. Розвиток кредитування сільськогосподарського виробництва в Україні здійснювався при прямій участі держави. Зокрема, вперше банки були залучені для фінансування державного контракту у 1994-1995 рр., що було пов'язано з недостатністю ресурсів, поставлених авансом та власних оборотних засобів для забезпечення виробництва законтрактованої продукції. Для мобілізації коштів комерційних банків застосовувалось пільгове оподаткування доходів банків, отриманих від кредитування агропромислового комплексу (11 % проти 22 % у 1994 році) та компенсацію вартості кредиту в рахунок сплати платежів банку до бюджету. Банки спрямовували 10 % кредитних ресурсів для цільового кредитування підприємств і організацій агропромислового комплексу за пільговою ставкою – 30-35 % річних. Сума процентів, визначена як різниця між кредитною ставкою за договором та обліковою ставкою НБУ, зараховувалася банкам як оплата платежів до

бюджету. Кредити надавали заготівельним і переробним організаціям, а також виробникам.

Після закінчення програми банки залишалися знову неактивними у кредитуванні АПК. В 1999 р. частка кредитування сільського господарства комерційними банками становила 3 % по короткостроковим кредитах і 6 % – по довгостроковим [48].

Основним кредитором сільськогосподарських товаровиробників у 1992-2000 рр. був банк «Україна». Для реалізації державних програм залучались й інші банки, зокрема: «Промінвестбанк», «Укрсоцбанк» та інші. Однак кредитування сільськогосподарських позичальників поза державними програмами здійснювалось у незначних обсягах. Через це частка кредитів, виданих сільськогосподарським підприємствам, у загальній структурі кредитування була дуже низькою. Кредитування агропідприємств у 2002-2016 роках здійснювали понад 110 комерційних банків та кредитних спілок, серед них лідерами за обсягами кредитування були: ТОВ КБ «Фінансова ініціатива», ВАТ «Райффайзен Банк Аваль», ВАТ «Державний експортно-імпорتنний банк» (Укрексімбанк): за кількістю позичальників – ВАТ «Райффайзен Банк Аваль», ЗАТ АКБ «Промислово-інвестиційний банк» (Промінвестбанк), ВАТ «Державний ощадний банк України» (Ощадбанк). За даними Національного Банку України (НБУ) на 1 січня 2016 року було зареєстровано 117 банків, з яких п'ять банків із державною часткою власності (в тому числі з 100 % - ною: ВАТ «Державний ощадний банк України» та ВАТ «Український експортно-імпорتنний банк України»). Жоден із цих банків не спеціалізується на обслуговуванні сільськогосподарських товаровиробників. Крім того, завершено відбір банків-учасників першого етапу спільного зі Світовим банком проекту: «Розширення доступу до ринків фінансових послуг». Сюди увійшли такі банки: ЗАТ КБ «Приватбанк»: ВАТ КБ «Надра»; ВАТ «Кредитпромбанк». Цей проект є інвестиційним, тобто передбачає забезпечення муніципалітетів, суб'єктів комунальної власності, інших господарюючих суб'єктів сільської місцевості довгостроковими кредитними ресурсами [99, с. 34]. Оскільки банківські установи не завжди ефективно кредитують аграрний сектор, то виникає необхідність пошуку альтернативи, якою повинні стати кредитні спілки.

Кредитні спілки також можуть бути активними у кредитуванні сільськогосподарських товаровиробників. Основною метою діяльності кредитної спілки є фінансовий і соціальний захист її членів шляхом залучення їхніх особистих заощаджень для взаємного кредитування, фінансової підтримки підприємницьких ініціатив та надання інших фінансових послуг. В Україні станом на 1.01.2016 р. до Державного реєстру фінансових установ внесено 577 кредитних спілок, в тому числі 5 об'єднаних кредитних спілок.

Базовими передумовами для подальшого розвитку кредитно-фінансових відносин в Україні є розвиток прибуткового сільськогосподарського виробництва, підвищення ефективності роботи комерційних банків, а також удосконалення відповідної законодавчої бази. Отже, необхідно розробити такий механізм кредитування, за допомогою якого можна було б поєднати інтереси банків і сільськогосподарських виробників. Основну роль при цьому повинна відігравати

держава, забезпечуючи гнучку систему нормативно-правових актів, законодавче регулювання відносин між позичальниками та кредиторами та захист прав учасників кредитного процесу.

1.4. Державна підтримка банківського кредитування сільськогосподарських підприємств

У зв'язку із високою специфічністю сільськогосподарського виробництва, його підпорядкованості значним ризикам, низьким рівнем фінансової ефективності та стратегічним значенням для національного господарства існує сенс державної підтримки сільськогосподарського кредитування. Така державна підтримка в Україні набула статусу пріоритетної та декларується у багатьох нормативно-правових актах. Однак механізм державної підтримки кредитування сільськогосподарських виробників часто змінюється, причому такі зміни не мають узгодженого цілеспрямованого характеру. Останнє свідчить про недостатність обґрунтування участі держави у регламентуванні функціонування механізму кредитування сільськогосподарських виробників. Незначною є кількість і наукових праць присвячених методам та способам державної підтримки сільськогосподарського кредитування. Зокрема зазначеному питанню присвячено праці О. О. Непочатенко [107], О. Є. Гудзь [42, 39], С. М. Колотухи [74], О. В. Шубравської [186], Ю. Ф. Мельник [101], О. Г. Чирви [183] тощо. Також є доцільною адаптація світового досвіду державної підтримки кредитування сільськогосподарського виробництва саме з точки зору удосконалення його механізму, що підтверджується працями І. В. Шамової [185] та А. Гідулян [31].

В Україні держава майже щороку змінювала механізм підтримки пільгового кредитування підприємств АПК:

2000 р. – запроваджено часткову компенсацію відсоткової ставки по кредитах комерційних банків сільськогосподарським підприємствам;

2002 р. – введено диференційований підхід до розміру компенсації для сільськогосподарських товаровиробників. Відбулись зміни у цільовому призначенні кредитів та у відборі сільськогосподарських товаровиробників для участі у програмі пільгового кредитування. Переваги надавали підприємствам, які укладали найбільш вигідні угоди з найменшою відсотковою платою за кредит, не мали заборгованості з виплати заробітної плати перед державою, Пенсійним фондом, залучали кредити на короткий термін (до 6 міс.) і страхували урожай сільськогосподарських культур від стихії тощо. Для інших підприємств кредити надавались тільки на закупівлю сільськогосподарської продукції безпосередньо у її товаровиробників;

2004 р. – запроваджено державну програму фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення коротко - і довгострокових (до 3 років) кредитів;

2006 р. – компенсації надавались на конкурсній основі підприємствам АПК, які залучили кредити, за умови, що ставка по кредитах банків не

перевищувала 21 % по короткострокових, 20 % по довгострокових і 27 % – по кредитах кредитних союзів у національній валюті;

2007 р. – відшкодування відсоткової ставки надається підприємствам АПК на обсяги використаних ними протягом року кредитних ресурсів. Встановлена нова верхня гранична межа відсоткової ставки банків як умова, при якій поширюється механізм здешевлення відсоткової ставки по залучених кредитах не вище 18 % річних у національній валюті, 23 % річних для кредитів, наданих кредитними союзами в національній валюті й 12 % річних – в іноземній валюті, а по середньострокових кредитах вона не повинна перевищувати 17 % річних у національній валюті та 11 % річних — в іноземній валюті [107, с. 95-99];

2009 р. – розширено перелік цільового використання кредитів для підприємств АПК та обмежено напрями використання коштів для сільськогосподарських підприємств на поточні витрати. Право на одержання пільгових банківських кредитів набули переробні підприємства [42, с. 60].

Починаючи з 2015 року, в Україні було відновлено програму державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу, сільськогосподарських підприємств через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів.

Відповідно до цієї програми, здешевлення кредитів проводиться в режимі кредитної субсидії та полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті. Компенсація лізингових платежів полягає у частковому відшкодуванні сплачених суб'єктами господарювання агропромислового комплексу лізингових платежів за придбані техніку та/або обладнання на умовах фінансового лізингу.

За даними міністерства аграрної політики та продовольства України (табл.1.2), кількість позичальників, яка отримала пільгові кредити склала у 2015 році 347 підприємств, а у 2016 році – 448, що на 29% більше. Із них 75% здійснювали втрати за рахунок кредитних коштів у галузі рослинництва, 17,58% - у галузі тваринництва та 4,61% - направляли на закупівлю молодняку сільськогосподарських тварин та птиці. Загальний обсяг кредитів, за якими було фактично отримано компенсацію становив 5710133,2 млн. грн., у тому числі у галузі рослинництва – 51,87%, у галузі тваринництва – 21,74%. Короткострокові пільгові кредити становили 41,16% загального обсягу та кредити більше 1 року – 58,84%. Загальний обсяг компенсації у 2016 році становив 162803,4 млн. грн., що склало 2,85% загального обсягу кредитів.

У 2016 році найбільша кількість підприємств, що отримали пільгові кредити була зареєстрована у Миколаївській та Черкаській областях – 33 підприємства, Вінницька – 29, Житомирська – 27. Обсяг залучених кредитів за 2015-2016 рр. розподілився наступним чином: 27,57% - Київська область, 9,35% - Чернівецька область та 8,11% - Вінницька.

Підприємства Запорізької області залучили пільгових кредитів на суму 301665,5 млн. грн., що склало 2,4%, у тому числі у 2015 році ця сума становила 130416,5 млн. грн., а у 2016 році – 171249,0 млн. грн. При цьому у 2016 році зросла питома вага пільгових кредитів залучених підприємствами, які мають чистий дохід

від реалізації до 10 млн. грн. з 39,49% до 47,14%. Поряд з цим, майже у 2 рази збільшилась питома вага пільгових кредитів залучених підприємствами, які проводять діяльність з вирощування та розведення ВРХ молочних порід.

Таблиця 1.2

Обсяг та напрями використання пільгових кредитів

Напрями використання кредитних коштів	Кількість позичальників	Обсяги кредитів, за якими фактично отримано компенсацію (з наростаючим підсумком)			Обсяг компенсаційних коштів		
		усього	у тому числі за строками користування кредитами		усього	у тому числі за строками користування кредитами	
			до 1 року	від 1 року		до 1 року	від 1 року
Усього по Україні	347,0	5710133,2	2350107,6	3360025,6	162803,4	57700,3	105103,1
%	100,0	100,0	41,2	58,8	100,0	35,4	64,6
в тому числі:							
здійснювали витрати у галузі рослинництва	261,0	2962125,5	1327217,7	1634907,8	98738,9	35396,3	63342,6
%	75,2	51,9	44,8	55,2	60,6	35,8	64,2
здійснювали витрати у галузі тваринництва	61,0	1241375,7	652608,9	588766,8	49422,4	19543,2	29879,2
%	17,6	21,7	52,6	47,4	30,4	39,5	60,5
закупівля молодняка сільськогоспо дарських тварин та птиці	16,0	186639,0	19727,5	166911,5	4920,5	878,9	4041,6
%	4,6	3,3	10,6	89,4	3,0	17,9	82,1
інші	15,0	1319993,0	350553,5	969439,5	9721,6	1881,9	7839,7
%	4,3	23,1	26,6	73,4	6,0	19,4	80,6

Джерело: Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України www.minagro.gov.ua/

Слід зазначати, що ця державна програма підтримки підприємств агропромислового комплексу визнана зарубіжними та вітчизняними експертами найефективнішою та прозорою. Протягом останнього часу процес кредитування аграрного сектору економіки зазнав суттєвих позитивних змін. Разом з тим, необхідно відмітити, що є проблеми застосування державної програми. Основними недоліками механізму пільгового кредитування, на думку О. Є. Гудзь є обмеженість бюджетних коштів, що породжує зловживання з боку чиновників; неповний обсяг відшкодування та затримки в поверненні кредитів, внаслідок недовиконання

дохідної частини державного бюджету, що породжувало недовіру до держави з боку банків і сільськогосподарських товаровиробників [39, с. 39].

С. М. Колотуха вважає, що «пряма підтримка виробників через надання кредитної субсидії може не привести до поліпшення економічної ефективності, оскільки вона стимулює керівників підприємств уживати різних заходів з метою отримання державної підтримки, в результаті чого вони забувають про своє основне завдання – необхідність поліпшувати ефективність ведення господарства» [74, с. 66].

О. В. Шубравська зазначає, що проблемою є недостатня прозорість механізму розподілу бюджетних коштів, виділених на здешевлення кредитів, між претендентами на їх отримання. У результаті цього не тільки скорочуються обсяги фінансових ресурсів, використаних безпосередньо на розвиток агросфери, а й відсутня економічна обґрунтованість у виборі претендентів на отримання пільгових кредитів. Понад 60 % сільськогосподарських підприємств повністю позбавлені доступу до державної підтримки через механізм здешевлення банківських кредитів [186, с. 136].

Результати функціонування механізму пільгового кредитування також вказують на його тимчасову ефективність та недостатність, особливо в умовах євроінтеграційних процесів та вступу України до Світової організації торгівлі. В цілому основні проблеми державної підтримки кредитування сільськогосподарських виробників відображено на рисунку 1. 10.

Рис. 1. 10 – Основні проблеми державної підтримки кредитування сільськогосподарських виробників

Проблеми державної підтримки сільськогосподарських виробників можна поділити на дві групи. Джерелом виникнення першої групи проблем є недостатність обсягу бюджетних коштів, що держава може спрямувати на забезпечення пільгового кредитування. Компенсувати недостатність вільних фінансових ресурсів в умовах фінансової кризи не є можливим, однак є можливим таким чином коректувати процес розподілу коштів, щоб досягти найвищого економічного ефекту. В свою чергу, механізм банківського кредитування дає змогу частково зменшити втрати фінансової ефективності кредитів сільському господарству та зростання їх ризикованості через лімітування рівня ризику в цілому за кредитним портфелем за кредитами, наданими сільськогосподарським виробникам, незважаючи на те, видано ці кредити було як пільгові чи ні. Зменшення рівня ризику та досягнення сталої фінансової ефективності можна досягти також за допомогою диверсифікації кредитного портфеля за пільговими та не пільговими кредитами.

Джерелом виникнення другої групи проблем є недоліки самого механізму державної підтримки кредитування сільськогосподарських виробників, пов'язані з тривалістю підготовки кредитних операцій із пільгового кредитування та недостатньою обґрунтованістю процесу вибору потенційних позичальників. Потребують удосконалення і більш глибокої диференціації критерії відбору потенційних позичальників за пільговими кредитами, дещо споріднені із критеріями комерційних банків. Це дасть змогу зберегти зацікавленість сільськогосподарських виробників у підтриманні сталої фінансової ефективності власного виробництва.

Загалом державна підтримка кредитування сільськогосподарського виробництва широко розповсюджена у світі, проте має різні форми та значні варіації у механізмі здійснення. У країнах з ринковою економікою функціонує добре розгалужена кредитна система, представлена великою кількістю різних кредитних установ. До числа країн із найвищою питомою вагою позичкових коштів в аграрному капіталі належать Англія і Німеччина – близько 50 %, Франція – понад 40 %, Італія і Бельгія – більше 30 % [185, с. 26]. У країнах Європейського союзу 40 % господарств повністю залежать від залучення позичкових коштів і лише 25 % фермерська господарств обходиться без банківських кредитів.

У країнах з розвинутою ринковою економікою в період і становлення поряд з універсальною системою кредитних відносин формувалися і специфічні кредитні системи, як обслуговували окремі групи підприємств, у тому числі й аграрного сектору економіки. Незважаючи на те, що поступово умови виробництва у різних галузях економіки певною мірою зрівнювалися, деякі галузеві особливості залишилися. Такі специфічні кредитні системи розвивалися у напрямі універсалізації, та все ж зберегли переважну більшість своїх специфічних рис, особливо у формі організації кредитно-фінансових підприємств.

Дослідження зарубіжного досвіду формування та ефективного функціонування системи кредитного забезпечення галузі сільського господарства показує, що у високорозвинутих країнах пропонується широкий вибір джерел кредитування залежно від кредитоспроможності позичальника. Кожна країна має свої особливості розвитку сільського господарства, тому у разі переходу до ринкової економіки необхідно виходити з конкретних обставин, максимально враховуючи

традиції, наявні ресурси та рівень розвитку країни. Основними кредиторами аграрного сектору виступають кооперативні банки, кредитні кооперативи та спілки, державні іпотечні банки, державні сільськогосподарські банки, ощадні каси, лізингові компанії, банки та інші фінансово-кредитні установи [183, с. 115].

Виявлено, що спільними рисами та тенденціями розвитку системи сільськогосподарського кредитування у високі розвинутих країнах є: участь держави у підтримці функціонування системи; високий рівень залучення кредитних ресурсів у сільське господарство; найпоширеніший інструмент – пільгове кредитування; формування «змішаної» системи кредитування. В Україні використовуються традиційні інструменти державної підтримки кредитування сільськогосподарських виробників, проте постає питання щодо обґрунтованості окремих елементів механізму кредитування.

Дослідження показало обмежений характер позитивного впливу на механізм кредитування сільськогосподарських виробників тієї чи іншої форми державної підтримки (табл. 1. 3).

Таблиця 1. 3

**Форми участі держави у підтримці механізму кредитування
сільськогосподарських виробників**

Сутність державної підтримки	Недоліки	Переваги	Спрямованість	Доцільність використання
Компенсація вартості кредиту сільськогосподарським виробникам	Великий обсяг державного фінансування, широкі можливості для зловживання, утруднене організаційно-документарне супроводження	Цільовий характер підтримки, фінансова дієвість підтримки	Повне чи часткова компенсація витрат сільськогосподарських виробників, зростання загального обсягу використання позикового капіталу у сільськогосподарському виробництві	Доцільно використовувати обмежено, для підтримки окремих пріоритетних видів сільськогосподарського виробництва
Компенсація вартості кредиту комерційним банкам	Низька гнучкість механізму кредитування, неповнота відшкодування втрат комерційних банків	Можливість варіювати рухом фінансових потоків	Повна чи часткова компенсація втрат комерційних банків, пов'язаних з кредитуванням сільськогосподарських виробників	Доцільно використовувати для фінансового стимулювання комерційних банків щодо кредитування сільськогосподарських виробників
Компенсація втрат прибутку комерційним банкам при застосуванні пільгових процентних ставок	Низька гнучкість механізму кредитування, неповнота відшкодування втрат комерційним банкам, недостатня економічна обґрунтованість процесу розподілу			

	кредитних ресурсів			
Пільгове надання державних кредитів комерційним банкам	Низький рівень контролю за спрямованістю кредитування сільськогосподарських виробників	Висока гнучкість механізму кредитування, найбільш дієвий стимул для комерційних банків для розширення кредитування сільськогосподарських виробників	Збільшення загального обсягу позикового капіталу, що може бути спрямований на кредитування сільського господарства	Доцільно використовувати при одночасній підтримці кредитування сільського господарства та фінансової стійкості банківської системи
Пільгове оподаткування комерційних банків за операціями кредитування сільськогосподарського виробництва	Великий обсяг непрямих втрат держави, низький рівень контролю за спрямованістю та умовами надання кредитів	Фінансова дієвість підтримки для комерційних банків	Збільшення загального обсягу позикового капіталу, що може бути спрямований на кредитування сільського господарства	Доцільно використовувати при одночасній підтримці кредитування сільського господарства та фінансової стійкості банківської системи
Утримання державного банку, що спеціалізується на наданні пільгових кредитів сільськогосподарським виробникам	Висока вартість заснування і утримання нової структури	Високий рівень контролю за рухом фінансових потоків, посилення економічної обґрунтованості надання кредитів, підвищення гнучкості механізму кредитування	Загальна широка підтримка сільськогосподарського виробництва зі збереженням можливості цільового фінансування сільського господарства	Доцільно використовувати для посилення дієвості державної підтримки кредитування сільськогосподарського виробництва

Зважаючи на загальну спрямованість державної політики щодо підтримки кредитування сільського господарства, основні проблеми державної підтримки доцільною є зміна її форми в Україні. При недостатній кількості вільних фінансових ресурсів необхідною є поступова диверсифікація форм державної підтримки з одночасним удосконаленням організаційно-економічних інструментів механізму банківського кредитування сільськогосподарських виробників.

Зокрема, для удосконалення організаційно-економічного забезпечення діючого механізму кредитування пропонують [42, с. 61]:

–призначати розмір часткової компенсації вартості кредиту, по-перше, фіксоване, що забезпечить його прогнозованість як для позичальника, так і для державного бюджету, а по-друге, диференційовано, залежно від строків кредитування (короткострокові, середньострокові та інвестиційні довгострокові), позичальників, які більшою мірою потребують державної допомоги (сільськогосподарські підприємства й дрібні сільськогосподарські товаровиробники) та цілей використання, що сприятиме розвитку тих інвестиційних напрямів, які найбільше потребують державної підтримки;

–звузити суб'єктний склад механізму здешевлення кредитів до сільськогосподарських підприємств, товаровиробників і обслуговуючих кооперативів, членами яких не менше 70 % с сільськогосподарські товаровиробники (досвід економічно розвинутих країн світу – Франції, Німеччини, США свідчить про спрямованість механізмів здешевлення кредитів із державного бюджету виключно на сільськогосподарських товаровиробників);

–надавати часткову компенсацію процентної ставки за короткостроковими кредитами, одержаними виключно в національній валюті, та середньостроковими й інвестиційними довгостроковими кредитами, одержаними в національній та іноземній валюті, що є обґрунтованим з огляду на цільове призначення кредитів і попередження виникнення валютних ризиків;

–надавати кредитну субсидію за об'єктивними критеріями (без конкурсу), або правила та умови проведення конкурсного відбору позичальників мають бути єдиними для усіх конкурсних комісій і чітко прописані у відповідному нормативному акті, що визначає правила надання часткової компенсації процентної ставки за кредитами;

–замінити механізм здешевлення сільськогосподарським товаровиробникам кредитів кредитних спілок іншими формами державної підтримки розвитку кредитної кооперації в межах окремої цільової програми, наприклад, пільгового кредитування для формування ресурсної бази;

–для своєчасності щорічного введення механізму кредитної субсидії призначити кінцевим терміном оприлюднення відповідних законодавчих актів не пізніше 20 грудня попереднього перед бюджетним року;

–підвищити прозорість і доступність механізму здешевлення кредиту шляхом мінімізації кардинальних щорічних змін та повернення до практики відшкодування часткової компенсації безпосередньо банкам і закріплення за ними права подання до уповноважених органів документації позичальника на одержання компенсації.

Послідовність удосконалення державної підтримки механізму кредитування сільськогосподарських виробників в умовах дефіциту фінансових ресурсів повинна бути наступною:

1 етап концептуальний – полягатиме у визначенні спрямованості державної політики стосовно підтримки кредитування сільськогосподарських виробників, пріоритетних напрямів підтримки, пріоритетних груп суб'єктів, для яких буде здійснюватись підтримка. Необхідною є також розробка державної концепції, де буде визначено принципи, методи та форми державної підтримки сільськогосподарських виробників. На цьому етапі важливим є визначитись: яка група суб'єктів буде основним отримувачем державних коштів – банки чи сільськогосподарські

підприємства. Від вибору рішення буде залежати зміст наступних етапів удосконалення механізму кредитування сільськогосподарських виробників.

2 етап – підготовчий. Якщо отримувачами державних коштів будуть банки (а це можливе, коли державна політика буде спрямована на одночасне підтримання фінансової стійкості банківської системи та загальне стимулювання надання комерційними банками кредитів сільськогосподарським підприємствам – *далі перший варіант державної політики*), то необхідним є розробка чітких критеріїв вибору позичальників комерційними банками, за якими буде відбуватись компенсація вартості кредитів. Перелік таких позичальників повинен бути достатньо вузьким, як з точки зору виду виробництва, так і з точки зору фінансової ефективності їх діяльності та цільового використання кредиту. Безпосередньо інструментом державної підтримки буде компенсація вартості кредиту.

Якщо отримувачами коштів будуть переважно сільськогосподарські виробники (тобто державна політика буде спрямована на забезпечення розвитку сільського господарства та продовольчої безпеки країни – *далі другий варіант державної політики*), то необхідною буде розробка критеріїв вибору позичальників, які будуть отримувати компенсацію за використання позичкового капіталу. На даному етапі також доцільно обрати уповноважений банк, який буде розпорядником державних коштів на виплату таких комерційних банків.

3 етап – базовий. На цьому етапі для першого варіанту державної політики здійснюється компенсація втрат прибутку комерційним банкам при застосуванні пільгових процентних ставок при такому ж обмеженому колі потенційних позичальників. Очевидно, що державної підтримки потребуватимуть сільськогосподарські виробники із низькою фінансовою ефективністю виробництва, проте такі що виробляють пріоритетні види продукції. Іншим критерієм вибору потенційного позичальника може бути висока фінансова ефективність та цільова спрямованість використання кредиту на інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва, оновлення основних фондів тощо.

Для другого варіанту державної політики на цьому етапі передбачається створення спеціалізованого Земельного банку, що на початку виконуватиме роль уповноваженого банку, а потім виконуватиме повноцінне пільгове кредитування сільськогосподарських виробників з поступовим розширенням їх суб'єктного складу та постійною корекцією пріоритетних напрямів цільового використання кредитів. Такий Земельний банк може бути цілком державним або за участю комерційних банків (наприклад банку, що на попередньому етапі був уповноваженим). Основним принципом функціонування Земельного банку повинно бути самофінансування.

4 етап – реструктуризаційний. Для першого варіанту державної політики на цьому етапі буде доцільною відмова від компенсації втрат прибутку комерційним банкам при застосуванні пільгових процентних ставок та перехід до пільгового надання державних кредитів комерційним банкам на суму коштів, виданих банками сільськогосподарським позичальникам за пільговими ставками таким чином, щоб підтримувалась ефективна процентна ставка. Додатковим інструментом може бути пільгове оподаткування комерційних банків за операціями кредитування сільськогосподарського виробництва.

Для другого варіанту державної політики на цьому етапі може здійснюватись диверсифікація форм державної підтримки кредитування сільськогосподарських виробників, однак з підтриманням домінуючої ролі Земельного банку. Одночасно може бути змінено принцип його функціонування із самофінансування на комерційний розрахунок.

Одночасна реалізація двох варіантів державної політики підтримки кредитування сільськогосподарських виробників малоімовірна у зв'язку із недостатністю необхідних фінансових ресурсів. На сьогодні спостерігаються такі форми державної підтримки механізму кредитування які відповідають другому етапу реалізації другого варіанту державної політики. Однак оскільки попередні два етапи не реалізовано у повному обсязі, то дієвість інструментів третього етапу значно знижена.

Важливим елементом реалізації державної підтримки кредитування сільськогосподарських виробників є кооперативна кредитна система.

В Україні склалися певні передумови для формування кооперативної кредитної системи. Сформовані й розвиваються такі складові базового рівня, як кредитні спілки та їх асоціації. Проте вони надають обмежений спектр фінансових послуг. Тому першим кроком у розв'язанні проблеми завершення створення кредитної кооперативної системи є формування відповідної державної цільової програми, розробником якої має бути Міністерство фінансів України і Міністерство аграрної політики України, а на регіональному рівні – обласні та районні державні адміністрації. У цій програмі має бути передбачена низка заходів. На першому етапі розвитку кооперативної кредитної системи необхідно формувати кредитні кооперативи й зміцнити сільські кредитні спілки як за кількістю, так і за рівнем їх капіталізації, а також розширити спектр здійснюваних ними операцій, перетворивши їх у базовий рівень банківської системи. На другому етапі слід створити регіональні кооперативні банки, а на третьому – сформувати Центральний кооперативний банк. Така модель побудови кредитної кооперації в Україні формує системну гармонійну єдність усіх складових кредитної кооперації [101, с. 15].

На основі вивчення світових закономірностей розвитку системи сільськогосподарського кредитування та передового вітчизняного практичного досвіду створення української моделі кредитної підтримки сільського господарства ми уявляємо на основі поєднання конкурентних державних та приватних кредитних інститутів. Для вирішення проблеми обслуговування аграрного сектору потрібна державна підтримка, створення загальнодержавних та місцевих фондів підтримки кредитування сільського господарства, розробка механізмів пільгового кредитування, розвиток кредитних спілок та кооперативних банків, створення державного аграрного та іпотечного банку, лізингових компаній [183, с. 115].

На сьогодні аграрні банки відіграють ключову роль у розвитку економік Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Грузії, Киргизстану, Росії, Таджикистану. З березня 2009 року в Мінську проведено Установчі збори керівників сільськогосподарських банків країн Східної Європи та Центральної Азії (країн СНД), результатом яких стало рішення про створення Євразійської асоціації сільськогосподарського кредиту. Ця міждержавна організація, що має статус некомерційної і створена з ініціативи та за активної участі ВАТ «Російський сільськогосподарський банк» і ВАТ

«Білагропромбанк» об'єднує близько 10 агропромислових, сільськогосподарських, земельних банків та інших кредитних установ, а також організації, діяльність яких пов'язана з функціонуванням агропромислового комплексу.

Основними цілями створення асоціації є вирішених практичних завдань у сфері розвитку сільського господарства; сприяння створенню умов для ефективного функціонування банківської системи в агропромисловому комплексі країн-учасниць асоціації та забезпечення її стабільності, участь у формулюванні пропозицій щодо питань регулювання банківської діяльності; сприяння та підтримка наукових розробок і досліджень у сфері сільськогосподарського виробництва, участь у розробці державної грошово-кредитної політики в сільському господарстві країн-учасниць асоціації. Проте серед зазначених країн СНД немає двох найбільших виробників світового ринку зернових та олійних культур, якими сьогодні є Україна і Казахстан. Причина – на сьогодні в цих країнах просто немає спеціалізованих сільськогосподарських банків, які б займалися виключно питаннями кредитування АПК [31, с. 49].

Чинники, які визначають ризики, пов'язані з кредитуванням аграрного бізнесу: ефективність державної аграрної політики, що призводить до непрогнозованості ринку, нестабільності цін; непрозорість фінансової інформації з боку сільгосп підприємств; невизначеність з перспективою ринку землі, висока залежність від сезонності аграрного бізнесу; ризик галузевої концентрації [31, с. 51].

Чинники, що стримують розвиток аграрного банку: адміністративні методи державного регулювання аграрного ринку; триваюча фінансова криза та відсутність довгострокової чіткої державної політики щодо підтримки розвитку сільського господарства; низький рівень маржі за кредитними послугами через напівдержавне ціноутворення за кредитними послугами; відсутність інфраструктури та прозорості інформаційної бази; відсутність активно діючих кредитних бюро та прозорості інформації про клієнтів, їх кредитних історій, інформації про шахраїв, банкрутство, кримінальну відповідальність; низький рівень користування банківськими послугами в сільській місцевості; високі витрати на створення філійної мережі та незначна щільність населення сільської місцевості [31, с. 51].

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що створення агропромислового банку в Україні має вельми великі перспективи та можливості за умови врахування низки чинників. Основні з них такі: значна питома вага аграрного сектору в ВВП; велика частка аграрного сектору в експорті України; низький рівень конкуренції серед банків у цьому сегменті; наявність державної підтримки розвитку сільського господарства; значні інвестиційні потреби сільського господарства; великий потенціал розвитку аграрного сектору, зумовлений стійким зростанням попиту на рослинницьку продукцію, нинішньою нерозвиненістю сільськогосподарських підприємств; конкурентні переваги спеціалізованого банку.

Таким чином, державна підтримка банківського кредитування сільськогосподарських підприємств не має єдиного теоретико-методологічного підґрунтя, достатньо часто змінюється, не адаптована до умов України (в тому числі незначним чином враховує особливості сільськогосподарського виробництва. Відтак, існує суттєва потреба у розробці концепції державної політики стосовно механізму фінансування сільськогосподарського виробництва.

РОЗДІЛ 2

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

2.1 Кредитування сільськогосподарських підприємств як елемент кредитної діяльності банків України

Кредитні ресурси є важливим джерелом фінансування розвитку реального сектору економіки. Їх важливість обумовлена не тільки можливістю залучення додаткових фінансових ресурсів у сферу суспільного виробництва, а й посилення ефективності використання існуючих фінансових ресурсів через поширення розподільних відносин у часі. Однак зростання обсягу кредитних ресурсів, що використовується в економіці, може мати також негативний вплив за рахунок зростання грошового мультиплікатора, що врешті-решт призводить до зростання вартості грошей. З огляду на дуальний вплив кредитування на параметри розвитку економіки загалом та на параметри розвитку сільського господарства зокрема, доцільним є визначення кількісних характеристик такого впливу.

За період 2001-2016 рр. ресурсна база банків України мала такі зміни (табл. 2. 1):

– частка власного капіталу банків упродовж періоду знизилась з 16,6 % до 9,85 %, що свідчить про зростання ролі залучених коштів у процесах формування ресурсної бази. Однак динаміка питомої ваги власного капіталу банків не є рівномірною. Упродовж 2001-2007 рр. відбувається зменшення значущості власного капіталу у формуванні ресурсної бази банків, до 2013 р. – посилення, а з 2014 року – цей показник знов має тенденцію до зниження. Це пояснюється активним реформуванням банківського сектору з боку Національного банку України, у результаті якого відбулось значне скорочення чисельності банківських установ й, відповідно, розміру власного капіталу;

– питома вага зобов'язань у загальній структурі зобов'язань коливається від 83,4 % у 2001 році до 90,15 % у 2016 році. Слід зазначити, що починаючи з 2003 року в загальній структурі зобов'язань питома вага коштів фізичних осіб перевищувала питому вагу коштів юридичних осіб, які не є фінансово-кредитними установами. З одного боку, це свідчить про зростання обсягу вільних ресурсів у розпорядженні населення, з іншого – про перерозподіл коштів між секторами економіки;

– за 2016 рік в порівнянні з 2001 роком питома вага коштів юридичних осіб знизилась на 10,01 % від загального обсягу пасивів, що також свідчить про перерозподіл фінансових ресурсів між секторами економіки.

Таблиця 2. 1

Динаміка ресурсної бази банків України, млн. грн.¹

Роки	Власний капітал	Питома вага у складі капіталу, %	Зобов'язання, всього	Питома вага у складі капіталу, %	У т.ч.: - кошти юридичних осіб	Питома вага у складі капіталу, %	- кошти фізичних осіб	Питома вага у складі капіталу, %	Пасиви, всього
2001	7915	16,6	39676	83,4	15653	39,45	11165	28,14	47591
2002	9983	15,6	53913	84,4	19703	36,55	19092	35,41	63896
2003	12882	12,9	87352	87,1	27987	32,04	32113	36,76	100234
2004	18421	13,7	115927	86,3	40128	34,61	41207	35,55	134348
2005	25451	11,9	188427	88,1	61214	32,49	72542	38,50	213878
2006	42566	12,5	297613	87,5	76898	25,84	106078	35,64	340179
2007	69578	11,6	529818	88,4	111995	21,14	163482	30,86	599396
2008	119263	12,9	806823	87,1	143928	17,84	213219	26,43	926086
2009	115175	13,1	765127	86,9	115204	15,06	210006	27,45	880302
2010	137725	14,6	804363	85,4	144038	15,28	270733	28,73	942088
2011	155487	14,7	898793	85,3	186213	17,66	306205	29,04	1054280
2012	169320	15,0	957872	85,0	202500	17,96	364003	32,29	1127192
2013	192599	15,1	1085496	84,9	234948	18,38	433726	33,93	1278095
2014	148023	11,2	1168829	88,8	261372	19,84	416371	31,61	1316852
2015	103713	8,27	1150672	91,73	318568	25,40	402137	32,06	1254385
2016	123784	9,85	1132515	90,15	369913	29,44	437152	34,80	1256299

Динаміка фінансового результату банків України відображена на рис. 2. 1.

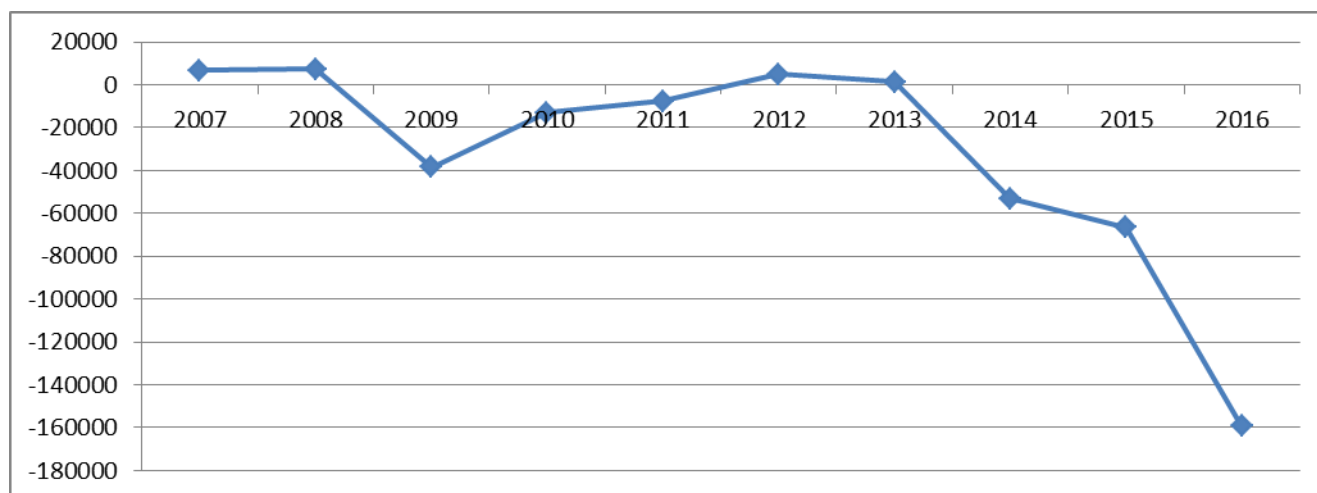

Рис. 2. 1 – Динаміка фінансового результату діяльності банків України ², млн. грн

¹ складено автором на основі даних НБУ: <http://www.bank.gov.ua/>

Ситуації фінансової рецесії відповідає різке зменшення фінансового результату банків. Отже, з огляду на дані рис. 2. 1, бачимо, що у 2016 році темпи приросту витрат банків були вищими за темпи приросту доходів. Високий рівень заборгованості за виданими кредитами зумовив збільшення витрат банків на формування резервів, що і спричинило появу збитків.

Якщо висунути гіпотезу про існування взаємозв'язку між структурою капіталу банків та ефективністю його використання, то отримаємо наступний результат (рис. 2. 2): найменш визначеною ефективність функціонування банків буде тоді, коли питома вага власного капіталу банків коливається між 12,9 % та 15,0 %. Найвірогідніше, що при вазі капіталу понад 15,0 %, вартість фінансових ресурсів стає настільки низькою, що незначним чином впливає на рівень рентабельності капіталу. При питомій вазі власного капіталу менше ніж 12,8 % ефект фінансового левериджу стає настільки значним, що обумовлює підвищення ефективності функціонування комерційних банків.

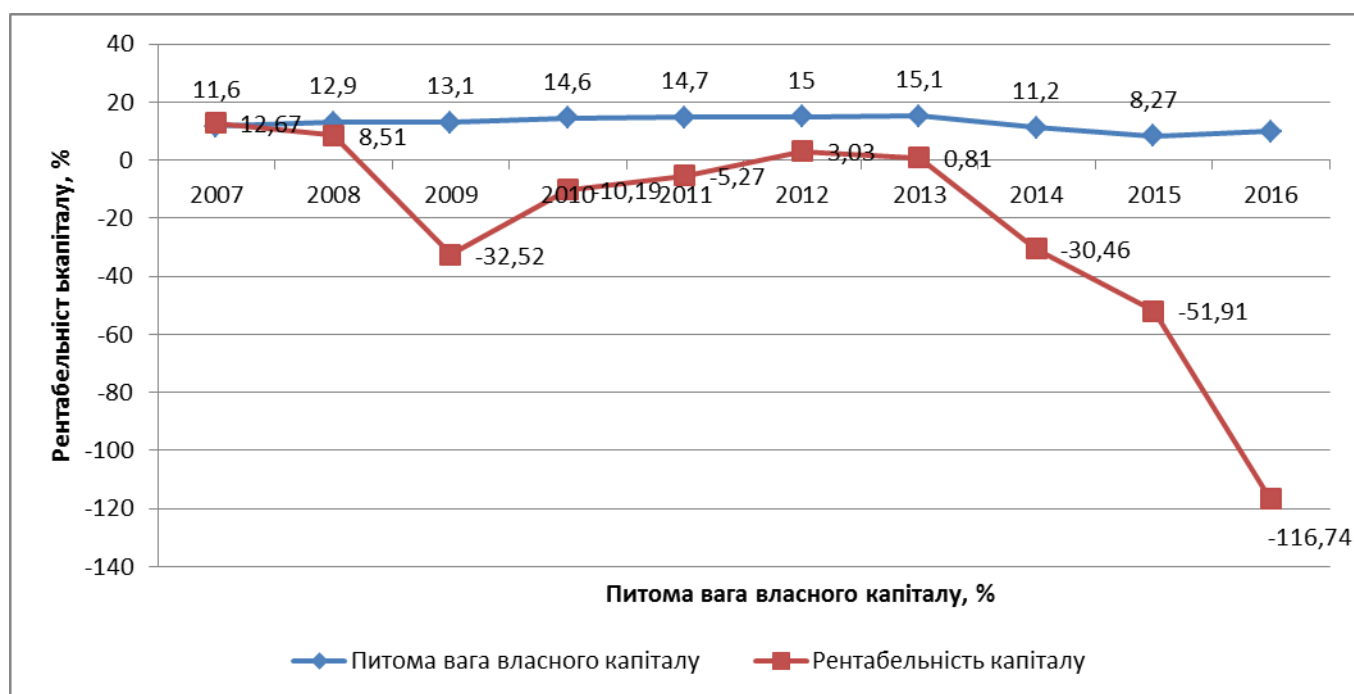

Рис. 2. 2 – Залежність ефективності функціонування банків України від структури їх капіталу

Динаміку показників ліквідності банків України наведено в табл. 2. 2. Як бачимо, протягом 2001-2016 рр., показники ліквідності перевищують норму. Це підтверджується й дослідженнями аналітиків Foyil Securities [2], які зазначають, що «банки будуть вкрай обережні в здійсненні міжбанківського і комерційного кредитування, намагаючись зберегти ліквідність у період світової кризи».

Збільшення ліквідності, яке спостерігається останнім часом є результатом зростання маси вільних коштів у розпорядженні банківських установ, що

² складено автором на основі даних НБУ: <http://www.bank.gov.ua/>

пояснюється зниженням кредитної активності банків у зв'язку з негативною політичною ситуацією та кризовими явищами в економічній системі.

Таблиця 2. 2

Динаміка ліквідності банків України³

Показники	Норматив миттєвої ліквідності – Н4 (не менше 20 %)	Норматив поточної ліквідності – Н5 (не менше 40 %)	Норматив короткострокової ліквідності – Н6 (не менше 20 % (60 %))
2001	46,77	65,96	36,65
2002	43,33	57,23	37,49
2003	48,41	62,42	33,70
2004	61,24	74,34	44,55
2005	61,56	73,87	40,17
2006	56,73	70,19	37,83
2007	53,60	75,31	39,93
2008	62,38	75,16	32,99
2009	64,45	72,90	35,88
2010	58,80	77,33	91,19
2011	58,48	70,53	94,73
2012	69,26	79,09	90,28
2013	56,99	80,86	89,11
2014 ⁴	57,13	79,91	86,14
2015	72,25	78,76	88,82
2016	59,30	87,40	91,01

Загальне погіршення економічної ситуації призвело до подальшого зниження якості існуючих активів банківської системи, збільшення обсягу проблемних кредитів, формування великих резервів. У 2016 році порівняно з 2013 роком, обсяг проблемних кредитів збільшився на 173,3 %, що у абсолютному визначенні становило 121636,05 млн. грн.

Слід зазначити, що значні темпи росту проблемних кредитів є не тільки результатом впливу зовнішніх факторів, а й недосконалим банківським менеджментом. Ж. Довгань [56, с. 25], О. І. Воробйова [23, 24] та О. Б. Шулевська [187] зазначають, що істотними факторами, які зумовили зростання негативних наслідків у банківській діяльності є помилки в розробці стратегії і тактики діяльності банків України, а саме:

– невідповідність наповнення кошика українських банків і термінів, на які вони надавали кредити юридичним і фізичним особам;

– наявність реального розриву між валютами надання кредитів та доходів, які отримують фізичні особи;

⁴ дані наведено на 01.12.2016

–зниження стандартів щодо надання кредитів, видача позик без ґрунтовної оцінки кредитоспроможності клієнтів.

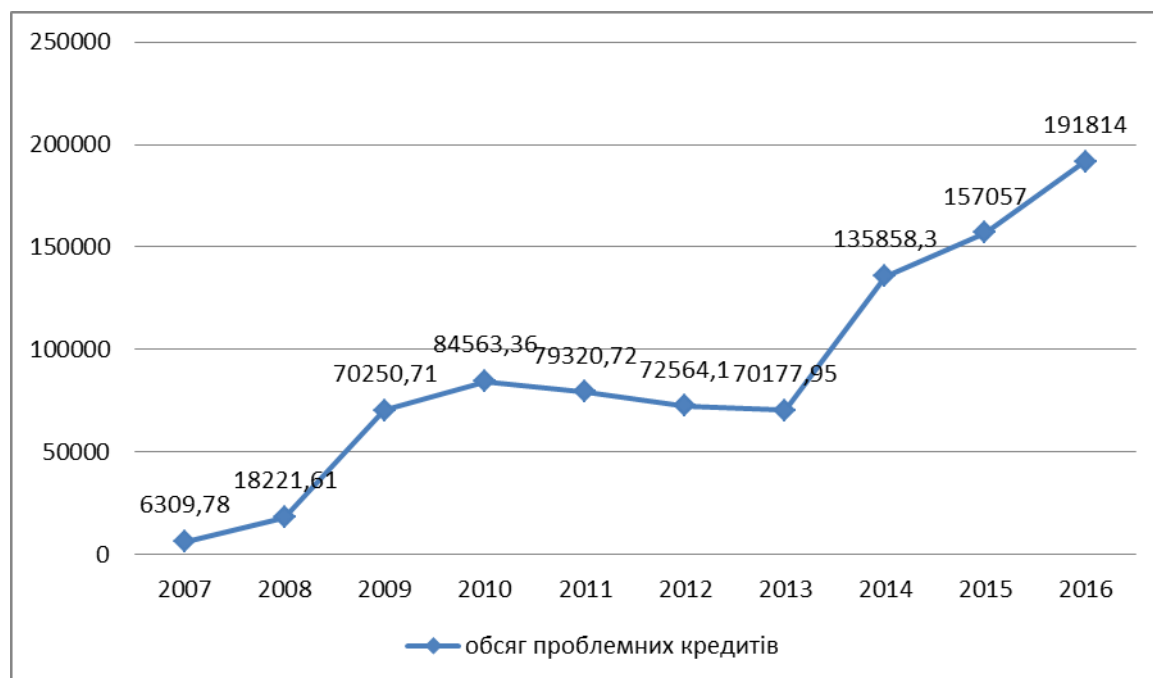

Рис. 2. 3 – Динаміка обсягу проблемних кредитів, млн. грн.⁵

–зниження стандартів щодо надання кредитів, видача позик без ґрунтовної оцінки кредитоспроможності клієнтів.

Як зазначає С. Білобровський [13, с. 30] «...операції по кредитуванню є ключовими в роботі банків, на яких тримається прибуткова частина більшості банківських установ». Це підтверджується даними таблиці 2.3.

Отже, за період 2001-2014 рр. активи банків мали переважно тенденцію до зростання та досягли найвищих темпів у 2007 році – 76,2%. При цьому темпи зростання кредитного портфелю перевищували темпи росту активів. Ситуація суттєво відрізняється у періодах 2001-2008 рр. та 2009-2014 рр. Якщо кількісні характеристики активності банків у 2001-2008 рр. свідчили про її нарощування, випереджальний розвиток кредитування порівняно із іншими формами банківської діяльності, то у 2009-2014 р. при загальному зменшенні темпів росту активів, зростання кредитного портфелю стає порівняним із зростанням активів загалом. Вочевидь, банки починають нарощувати власну активність у інших напрямках. За період 2014-2016 рр. темпи росту активів значно скоротились та у 2015 році взагалі мали від’ємне значення. Питома вага кредитного портфелю в цілому по банківській системі коливається в межах від 67 до 80,1%.

Такі автори як О. І. Воробйова [24, с. 36] та Ж. Довгань [56, с. 25] характеризують це явище, як «кредитний бум» або «кредитна лихоманка». Науковці також звертають увагу на те, що обсяги кредитування зростали більш швидкими темпами, ніж балансовий капітал банків. Більшість банків України, збільшуючи

⁵ Складено автором на основі даних НБУ: <http://www.bank.gov.ua/>

обсяги кредитування, з метою одержання надвисоких прибутків, не здійснювали необхідних заходів щодо підвищення рівня капіталізації.

Таблиця 2.3

Динаміка активів банків за період 2001-2016 рр., млн. грн.⁶

Роки	Показники				
	Активи, всього	в т. ч. кредитний портфель	Питома вага кредитного портфелю, %	Темпи приросту активів, %	Темпи приросту кредитного портфелю, %
2001	47591	32097	67,44		
2002	63896	46736	73,14	34,26	45,6
2003	100234	73442	73,27	56,87	57,14
2004	134348	97197	72,35	34,03	32,35
2005	213878	156385	73,12	59,20	60,89
2006	340179	269688	79,28	59,05	72,45
2007	599396	485368	80,98	76,20	79,97
2008	926086	792244	85,55	54,50	63,23
2009	880302	747348	84,90	-4,94	-5,67
2010	942088	755030	80,14	7,01	1,03
2011	1054280	825320	78,28	11,91	9,31
2012	1127192	815327	72,33	6,92	-1,21
2013	1278095	911402	71,31	13,39	11,78
2014	1316852	1006358	76,42	3,03	10,42
2015	1254385	1009768	80,50	-4,74	0,34
2016	1256299	1005923	80,1	0,15	-0,38

Враховуючи критерії визначення характеру кредитно-інвестиційної політики, представлені в таблиці 2. 4, можна зробити висновок, що у період 2001-2005 рр. кредитна діяльність банків була активною, а починаючи з 2006 року – оцінюється як ризикова.

Аналіз структури вимог банків за кредитами, наданими в економіку України за видами економічної діяльності, свідчить про те, що станом на кінець 2016 року на першому місці за обсягами кредитування знаходяться підприємства торгівлі (35 %), на другому місці – підприємства переробної промисловості (23 %), на третьому місці – підприємства, що займаються операціями з нерухомим майном та орендою (17 %). У меншому розмірі кредитувались підприємства, що здійснювали діяльність з виробництва продукції власного виготовлення та будівельні компанії, що здійснювали будівництво житлових комплексів у великих містах [123].

⁶Складено автором на основі даних Національного банку України: <http://www.bank.gov.ua/>

Скорочення кредитування економіки в останні роки мало негативний вплив на розвиток практично усіх галузей. Найбільший вплив відчували підприємства малого бізнесу, які мають незначний обсяг власних фінансових ресурсів і залежать від банківського кредитування; підприємства з тривалим технологічним процесом, в тому числі сільськогосподарські підприємства; підприємства, які потребують реалізації великих інвестиційних проектів для збереження власної конкурентоспроможності, а також ті сектори економіки, функціонування яких залежить від споживчого попиту [174].

Таблиця 2.4

Критерії визначення характеру кредитно-інвестиційної діяльності банку⁷

Значення показника питомої ваги кредитно-інвестиційного портфеля в активах, %	Характеристика кредитно-інвестиційної політики
Менше 65	Пасивна
65-75	Активна
Більше 75	Ризикова

З одного боку, банки здійснюють активний вплив на діяльність суб'єктів господарювання в економіці, а з іншого боку, кредитна діяльність самих банків постійно перебуває під впливом різноманітних факторів (чинників), врахування яких є обов'язковим для забезпечення стійкості, надійності та прибутковості банківських установ.

Кредитна діяльність банків України істотно відрізняється за регіонами через наявність специфічних особливостей, які притаманні кожній території. Починаючи з 1996 р. в усіх регіонах України була помітна тенденція: чим більше банків в регіоні, тим більший розмір кредитних вкладень в цьому регіоні, оскільки банки спрямовують акумульовані в даній території фінансові ресурси на розвиток цієї території. Нерівномірність розміщення банків за регіонами України може істотно впливати на їх соціально-економічний розвиток [23, с. 16].

Динаміка обсягу кредитних вкладень в економіку України має тісний зв'язок з динамікою основних макроекономічних показників (табл. 2. 5).

Основним показником, який характеризує рівень розвитку економіки країни є валовий внутрішній продукт. За період з 2001 по 2008 рр. ВВП щорічно зростав, середній темп приросту склав 7,6 %. Позитивна динаміка вплинула і на обсяг кредитних вкладень – сума вкладених в економіку коштів за період 2001-2008 рр. зросла майже у 24 рази. Найвищі темпи приросту 80,03 % мали місце у 2007 році.

⁷ джерело: [30, с. 116]

Таблиця 2.5

Динаміка показників розвитку економіки України у 2001-2016 рр., % до попереднього року⁸

Показники зростання	За роками															
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ВВП	9,2	5,2	9,4	12,1	2,7	7,3	7,9	2,3	-15,1	4,2	5,5	0,2	0,0	-6,8	-9,8	2,4
Грошової маси	43	42,5	46,9	32,6	53,9	34,4	50,8	29,9	-5,5	16,5	6,3	6,4	20,3	8,5	3,4	10,8
Індекс споживчих цін	6,1	0,6	8,62	12,3	10,2	11,6	16,6	25,2	15,9	9,1	4,6	-0,2	0,5	24,9	43,3	12,4
Реальних доходів населення	10	18	9,1	19,6	23,9	11,8	14,8	7,6	-10,0	17,1	8,0	13,9	6,4	-8,4	-22,2	0,8
Рівень безробіття, %	10,9	9,6	9,1	8,6	7,2	6,8	6,4	6,4	8,8	8,2	8,0	7,6	7,3	9,3	9,1	9,3
Реальна заробітна плата	19,3	18,2	15,2	23,8	20,3	18,3	12,5	6,3	-9,2	10,2	108,7	114,4	108,2	-6,5	-20,2	9,0
Депозити населення	67,2	71	68,2	28,32	76,04	46,23	54,11	30,42	-1,51	28,9	13,1	18,9	19,15	-4,0	-3,42	8,7
Продукція промисловості	14,2	7	15,8	12,5	3,1	6,2	7,6	-3,0	-23,9	11,2	8,0	-0,7	-4,3	-10,1	-13,0	2,8
Продукція сільського господарства	10,2	1,2	-11	19,7	0,1	2,5	-6,5	17,1	-1,8	-1,5	19,9	-4,5	13,3	2,2	-4,8	6,1
Експорт	9,7	11,1	24,1	39	6,3	13,7	27,2	5,81	-40,4	27,6	17,28	-1,8	8,5	-19,1	-29,3	-5,2
Імпорт	12	7,4	34,7	26,9	25,8	24,8	34,5	16,6	-46,3	30,06	14,6	7,2	13,3	-15,3	-31,0	3,8
Темпи приросту кредитних вкладень	25,3	45,6	57,14	32,35	60,89	72,45	80,03	63,21	-5,68	1,02	9,3	-1,2	11,8	10,4	0,34	-0,38

⁸ складено автором на основі даних Державного комітету статистики: www.ukrstat.gov.ua/

Починаючи з 2008 року темпи росту ВВП України значно знизились, а у 2009 та 2014 роках мали від'ємне значення. У 2016 році приріст ВВП склав 2,4%, що пояснюється поживленням економічної діяльності суб'єктів господарювання.

Окрім ВВП, негативну тенденцію мали усі інші макроекономічні показники. Найбільш кризовим виявився 2015 рік. Так, на тлі зниження економічної активності відбувалось зменшення купівельної спроможності населення - у 2015 році темпи зниження заробітної плати були на рівні 20,2%; індекс споживчих цін виріс на 43,3%. Обсяг грошової маси у 2016 році збільшився на 10,8%. Залишки коштів за депозитами у 2016 році зменшилися на 8,7%.

За допомогою методу багатofакторної кореляції нами було досліджено ступінь залежності між темпами приросту основних макроекономічних показників та темпами приросту кредитних вкладень. Результати проведеного аналізу представлено на рис. 2. 4.

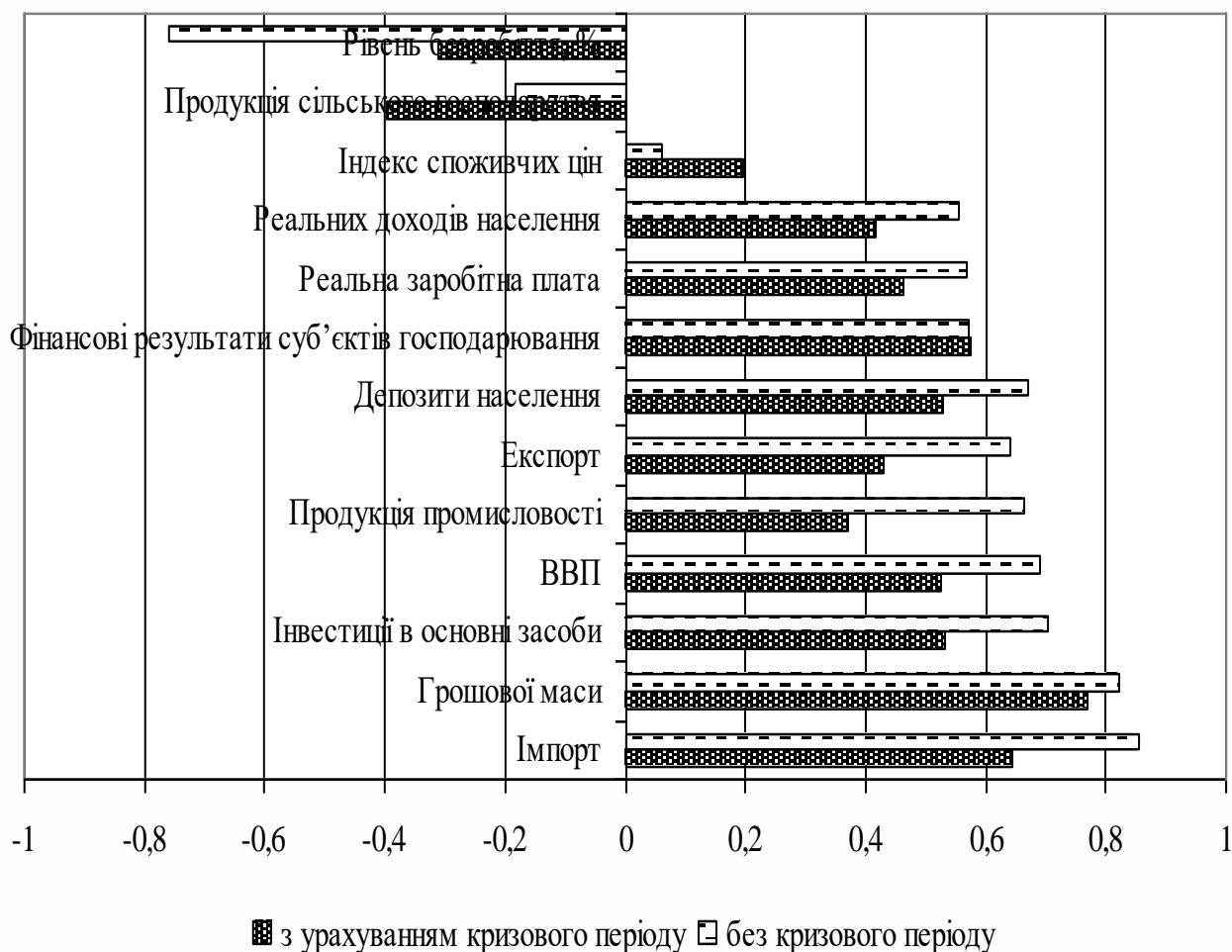

Рис. 2. 4 – Ранжування макроекономічних показників розвитку економіки за результатами кореляційного аналізу⁹

За даними рис. 2. 4, бачимо, що найвищий ступінь зв'язку існував до 2009 року між темпами росту кредитних вкладень та такими показниками як: імпорт

⁹ розраховано автором за даними таблиці 2. 5

продукції – 0,854; грошова маса – 0,823; рівень безробіття – -0,761; інвестиції в основні засоби – 0,704; ВВП – 0,69. Вплив кризи у 2009-2010 рр. зменшив рівень залежності між зростанням обсягу кредитних вкладень та темпами росту макропоказників. Таке зменшення спостерігається в цілому за всіма показниками. Вочевидь ефективність використання кредитних ресурсів знизилась, що й мало наслідком зменшення відповідних залежності. Цікавим є той факт, що з усіх показників, які прямо характеризують розвиток реального сектору економіки, тільки у сільському господарстві між обсягом залучених кредитних ресурсів та обсягом виробленої продукції існує обернена залежність. З одного боку, це пояснюється невідповідністю між темпами зростання обсягу продукції сільського господарства та темпами зростання обсягу виданих кредитів, з іншого – може бути обумовлено низькою ефективністю використання кредитних ресурсів саме у сільськогосподарському виробництві.

Загальні результати аналізу свідчать про нестабільність фінансової ефективності кредитної діяльності банків України при загальному зростанні їх фінансових ресурсів та активів. Очевидно, саме нестабільність фінансової ефективності кредитної діяльності банків та вплив фінансової кризи мають наслідком стабілізацію структури активів банків. Водночас необхідно враховувати, що в цілому використання кредитних ресурсів позитивно впливає на характеристики розвитку національної економіки України, за виключенням сільського господарства.

Сільськогосподарські підприємства як позичальники є специфічними суб'єктами механізму кредитування, про що свідчать результати аналізу їх фінансування за рахунок кредитних ресурсів. Найбільш великими аграрними структурами є сільськогосподарські підприємства. У 2016 році господарську діяльність здійснювали понад 47,7 тис. сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм: господарські товариства – 8,7 тис. або 18,2 % (у 2010 р. – 13,7 %); приватні підприємства – 3,7 тис. або 7,9 % (у 2010 р. – 7,4 %); виробничі кооперативи – 0,7 тис. або 1,15 % (у 2010 р. – 1,7 %); державні підприємства – 0,27 тис. або 0,5 % (у 2010 р. – 0,6 %); підприємства інших форм – 0,2 тис. або 0,5 % (у 2010 р. – 0,6 %); фермерські господарства – 33,7 тис. або 70,6 % (2010 р. – 73,9%) [124].

За даними Державного комітету статистики, у користуванні сільськогосподарських підприємств перебуває 21,5 млн. га сільськогосподарських угідь. Якщо у 2010 р. середній розмір землекористування на одне господарство становив 382,09 га, то у 2016 р. – 389,0 га. Зовнішньоторговельний обіг продукції агропромислового комплексу України за 10 місяців 2016 року склав 15,3 млрд. дол. США або 25,5% всього зовнішньоторговельного обігу України. При цьому, експорт продукції аграрного сектору за вказаний період становив майже 12 млрд. дол. США або 41,1% від загального експорту України, імпорт – 3,3 млрд. дол. США або 10,8% від загального імпорту України. За рахунок експорту агропродовольчої продукції забезпечується понад 40% всього експорту держави.

За даними міністерства аграрної політики [124], наприкінці 2016 року, частка галузі сільського господарства у загальному спожитих кредитів становила 6,74 %.

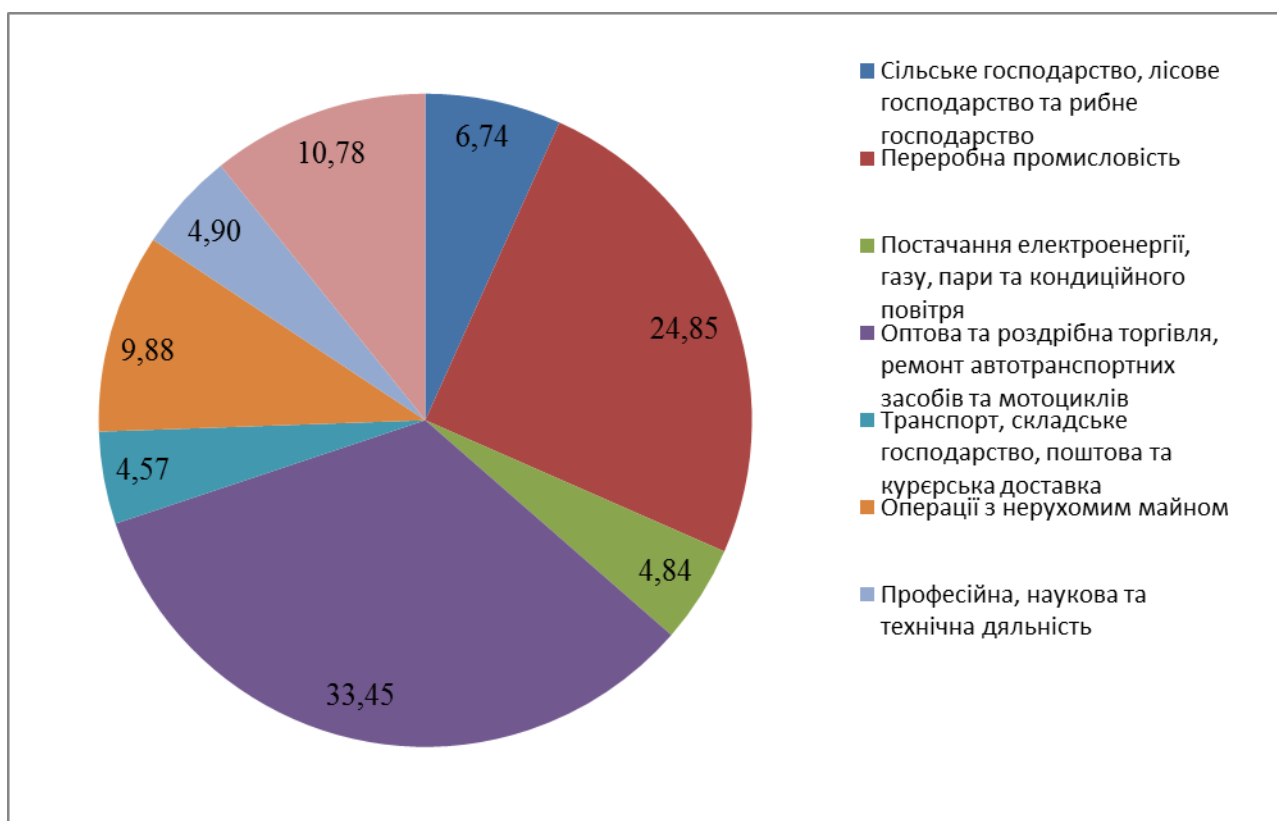

Рис. 2.6 Структура кредитного портфеля банків України за 2016 рік, %

Загалом період 2000-2016 рр. умовно можна поділити на п'ять етапів:

- перший етап – динамічне зростання обсягів кредитування сільськогосподарської галузі, який охоплює період 2000-2008 рр.;
- другий етап - кризовий стан кредитування, який розпочався у другій половині 2008 року та мав місце впродовж 2009 року
- третій етап - відновлення кредитування сільськогосподарської галузі, яке розпочалося в 2010 році;
- четвертий етап – динамічне зростання обсягів кредитування сільськогосподарської галузі, який охоплює період 2011-2013 рр.;
- п'ятий етап – кризовий стан кредитування, який розпочався на кінець 2014 року та мав місце і в сучасності;

У середньому за період 2000-2016 рр. питома вага галузі сільського господарства в загальному обсязі кредитного портфелю складала 5,6%. Незважаючи на обсяги банківських кредитів, ставки користування аграрними підприємствами запозиченими коштами зберігалися на високому рівні. Починаючи з 2005 року більшість банків України розпочали активне кредитування сільськогосподарських підприємств. У цілому за період 2000-2016 рр. значно зросли обсяги кредитування. Якщо в 2000 році загальна сума виданих кредитів для сільськогосподарських підприємств дорівнювала 2,1 млрд. грн., то в 2016 році цей показник дорівнював 55,374 млрд. грн.

У 2000-2016 рр. відсоткові ставки коливалися в межах 14-56 %. За даними НБУ у грудні 2016 року середньозважена ставка за кредитами, наданими у сільське господарство, мисливство та лісове господарстві), становила 18,4 % за середньої

ставки 14,8 % річних. Це підтверджує той факт, що сільськогосподарські підприємства залишаються непривабливими клієнтами для банків у порівнянні з іншими галузями, незважаючи на те, що попит на кредитні ресурси є найвищим саме в цієї групи позичальників. Основними причинами зазначеної ситуації є: висока ймовірність неповернення кредитів, відсутність ліквідної застави, недосконалість законодавчих механізмів, тощо.

Причин виникнення такої ситуації декілька:

- висока вартість кредитів. Упродовж останніх років ставки коливались від 14 до 35 %. Користування кредитами для багатьох господарств було економічно не вигідним. Відсоткові ставки банків для сільського господарства завжди були вищими, порівняно з іншими галузями, що також знижувало ефективність коштів, виділених за програмами підтримки АПК;

- запізнення з отриманням компенсаційних виплат. Підприємства-позичальники сплачують банкам проценти, як правило, щомісяця і в повному обсязі. Компенсаційні виплати вони одержують від казначейства із запізненням, що певною мірою знецінює кредитну пільгу через інфляційні процеси;

- високі вимоги до позичальника. Банки висувають такі вимоги до застави та її оцінки, яким відповідає менше третини господарств. Як правило, таким вимогам спроможні відповідати агрохолдинги, що репрезентують великий комерційний капітал та орендують значні масиви сільгоспугідь;

- недосконала система розподілу компенсаційних коштів. Чинна система компенсаційного розподілу здійснюється пропорційно середньорічному виробництву валової продукції сільського господарства (у порівняльних цінах). Однак цей показник враховує виробництво валової продукції в усіх категоріях господарств і, зокрема, в господарствах населення. Хоча чинними у 2009 - 2010 рр. Порядками використання бюджетних коштів не передбачалося надання компенсації відсоткової ставки за залученими кредитами особистим селянським господарствам, що виробляють продукції в середньому близько 32-38 % загального обсягу;

- ускладнена процедура отримання бюджетної компенсації, що відбувається на конкурсній основі, для підприємств АПК. Для участі у конкурсі підприємство має надати конкурсній комісії від 10 до 12 документів, але не має гарантії отримати компенсацію відсоткової ставки за кредитом. Відтак за невеликих обсягів позик підприємства утримуються від участі у програмі [99, с. 39].

Сучасний етап розвитку кредитних відносин характеризується започаткуванням з 2010 року процесу відновлення кредитного забезпечення аграрного сектора економіки України та розбудови його на якісно нових засадах з урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва та ринкових умов господарювання. Динаміка кредитування сільськогосподарської галузі відображена на рис. 2.7.

Так, за період 2000-2016 рр. значно зросли обсяги кредитування сільськогосподарських підприємств. Якщо в 2000 році загальна сума виданих кредитів дорівнювала 2,1 млрд. грн., то в 2016 році цей показник дорівнював 55,4 млрд. грн., в тому числі короткострокових – 24,5 млрд. грн., середньострокових – 19,7 млрд. грн., довгострокових – 11,1 млрд. грн.

Рис. 2. 7 – Динаміка обсягу виданих сільськогосподарським підприємствам кредитів¹⁰

Одночасно з ростом обсягів кредитування протягом зазначеного періоду до 2016 року відбувалось збільшення вартості кредитних ресурсів (рис. 2. 8).

Рис. 2. 8. – Динаміка вартості кредитних ресурсів¹¹

¹⁰ Складено автором на основі даних Національного банку України: <http://www.bank.gov.ua/>

¹¹ Складено автором за даними Національного Банку України – <http://www.bank.gov.ua/>

За період 2000-2016 рр. процентна ставка за користування кредитами знизилась у 3,12 рази, з 56 % у 2000 році до 18,4% – у 2016 році. На зниження процентної ставки вплинуло переважно збільшення депозитної бази банків в національній валюті порівняно з іноземною, що й призвело до зростання вільної гривневої ліквідності та розширення кредитної пропозиції в національній валюті. Зниженню ставок за кредитами в іноземній валюті сприяло зростання на ринку частки банків за участю іноземного капіталу, які мали доступ до дешевих ресурсів в іноземній валюті на зовнішньому ринку.

Слід відмітити, що ставка кредитування сільськогосподарських підприємств перевищує середнє по Україні значення. Так, у 2016 році в середньому по Україні вартість кредитних ресурсів становила 22 %. При цьому, вартість кредитних ресурсів, отриманих сільськогосподарськими підприємствами була на рівні 19,8%. Найнижчі відсотки за кредитами були в Харківській (до 16,7 %), Кіровоградській (до 16,8 %) областях, а найвищі – у Донецькій (до 23,9 %), Луганській (22,2%) та Полтавській (до 21,7 %).

Незважаючи на значне зниження, процентна ставка, відносно, сільськогосподарських підприємств перебуває все ще на високому рівні, порівняно з їх прибутковістю. Це пояснюється високим рівнем кредитного ризику, що притаманний підприємствам сільськогосподарської галузі. Тому реальний потенціал зменшення кредитної ставки полягає, перш за все, у мінімізації кредитних ризиків.

Напрями кредитування сільськогосподарських підприємств визначаються головними потребами їх розвитку, насамперед необхідністю оновлення спеціальної техніки та сезонного поповнення інших видів виробничих ресурсів. Слід зазначити, що банки надають перевагу рослинницьким галузям. Звичайно, швидкий оборот капіталу, більш ліквідний предмет застави (зерно, інша продукція рослинництва) в порівнянні з тваринництвом. Отже, повернення кредиту в сільському господарстві забезпечується предметом застави, яким можуть бути крім майбутнього врожаю і основні засоби. Проте основні засоби як предмет застави не привабливі для банків через їхню невисоку ліквідність і, як вже зазначалось, мають значну фізичну і моральну зношеність на сільськогосподарських підприємствах України, рівень якої становить 75-80 %. Крім того, вилучення існуючої техніки, особливо під час весняно-польових робіт та при збиранні врожаю унеможливить виконання сільськогосподарських робіт.

Упродовж 2016 року через економічну і фінансову нестабільність, асортимент кредитних продуктів для сільськогосподарських підприємств значно знизився. В цілому програми кредитування сільськогосподарських товаровиробників умовно поділяють на дві групи:

– програми кредитування за рахунок ресурсів міжнародних фінансових організацій: ЕБРР, Світового банку, Німецько-Українського фонду та ін.

– програми кредитування за рахунок власних ресурсів банків.

Так, у листопаді 2000 року, Приватбанк підписав кредитний договір з Національним банком України на відкриття кредитної лінії ЕБРР (МСП2). За рахунок коштів ЕБРР Приватбанк здійснює фінансування економічно життєздатних та рентабельних проектів малих та середніх підприємств, що займаються

виробничою та експортно-імпортною діяльністю, які сприяють розвитку економіки України. 13 березня 2002 року Приватбанк та його клієнт – компанія «Агро-Овен» стали переможцями Конкурсу на найкращий бізнес-проект в рамках МСП2. Станом на початок 2009 року, в структурі виданих ЕБРР кредитів у економіку України на сільське господарство припадало 1% коштів.

У 2007 році Німецько-Український фонд (НУФ) проводив відбір банків до участі в Проекті «Програма з рефінансування заходів підтримки системи кредитування в сільській місцевості» (проект для кредитування мікро -, малого та середнього бізнесу в сільській місцевості). Основною метою проекту є сприяння розвитку ефективних структур у сільському фінансовому секторі України.

Завданням проекту є організація процесу кредитування МСП у відібраних українських банках, що включатиме розробку та запровадження стабільних прибуткових структур кредитування, кредитних процедур, а також документації та звітності у банках. Враховуючи обмеження розміру надання технічної допомоги обсягом коштів, виділених Україні Урядом Німеччини, до участі у проекті можуть бути відібрані п'ять українських банків. Пріоритет отримали банки, які, по-перше, мали найбільш розгалужену мережу філій і відділень в регіонах України; по-друге, були стратегічно зацікавлені у розвитку напрямку кредитування в сільській місцевості; по-третє, надали орієнтовну ефективну ставку для кінцевого позичальника в рамках даного проекту.

Окрім вище зазначених характеристик, банки – учасники проекту повинні відповідати наступним критеріям: бути зареєстрованими в Україні; мати стабільний фінансовий стан, дотримуватись регулятивних вимог НБУ, зокрема, щодо відповідності регулятивного капіталу, дотримання економічних нормативів, норм обов'язкового резервування, тощо; бути учасником кредитного бюро та «реєстру позичальника»; надати інформацію про присвоєння рейтингових оцінок національним чи міжнародним рейтинговими агентствами, а також поточну рейтингову оцінку НБУ; вести прибуткову діяльність не менше трьох років; підтримувати частку проблемних активів не більше 5%; підтримувати частку негативно класифікованих активів у загальних активах на рівні не більше 10%; спільно кредитувати проект протягом перших трьох місяців.

Таким чином, враховуючи зазначені критерії, в програмі кредитування, в рамках кредитної лінії Німецько-Українського фонду, брали участь такі банки: АКБ «Форум», ВАТ КБ «Надра», ВАТ «Кредитпромбанк», ВАТ «Мегабанк», ВАТ «Банк «Фінанси та кредит»», АКБ «Імексбанк» та ВАТ СКБ «Дністер».

Згідно проекту Німецько-Українського фонду, через відібрані українські банки, малим суб'єктам підприємництва у сільській місцевості виділені кредитні ресурси обсягом 7 мільйонів євро. Зазначений обсяг кредитних ресурсів розподілявся між банками – учасниками проекту у вигляді траншів. Максимальна сума кредиту на одного кінцевого позичальника (субпозичальника) не повинна перевищувати суму еквівалентну 250 000 євро, кредити повинні видаватись переважно у національній валюті (гривні). За даними НБУ України, на початок 2009 року, в загальному обсязі виданих НУФ кредитів, на сільське господарство припадало 32% (рис. 2.10).

У результаті дослідження були визначені регіони України, які найбільше отримали кредитних коштів з Німецько-Українського фонду. За даними НБУ, станом на 01.07.2009 р., у рамках зазначеної програми найбільш активно кредитувались такі регіони: Харківська – 42 %, Миколаївська – 14 %, Луцька – 8 %, Луганська – 6% загального обсягу кредитних коштів.

Право на отримання кредитних ресурсів за лініями Німецько-Українського Фонду та лініями Європейського Банку Реконструкції та Розвитку мають наступні суб'єкти (табл. 2. 6).

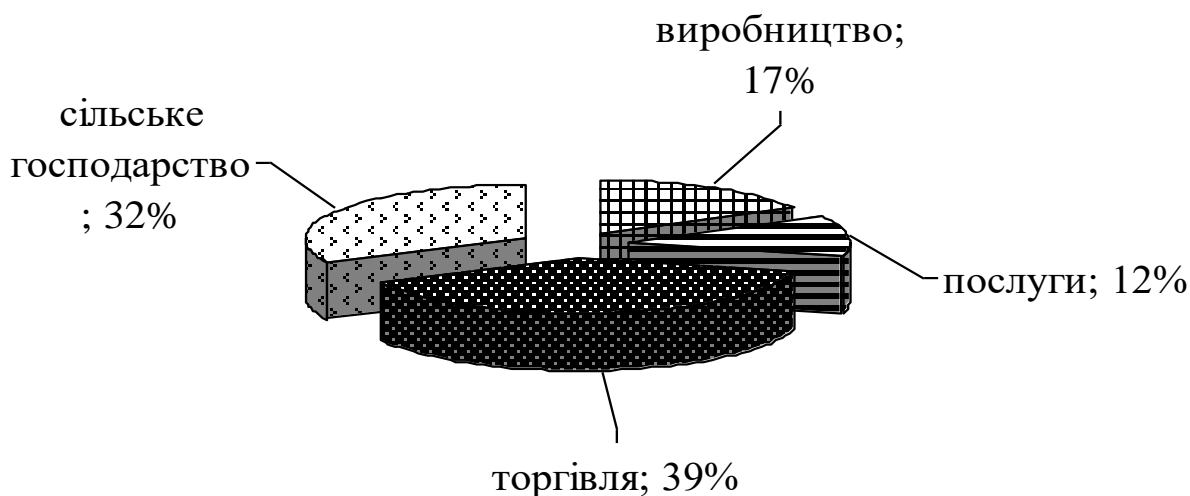

Рис. 2. 10 – Структура виданих кредитів НУФ, станом на початок 2009 року¹²

Вимоги Німецько-Українського Фонду та Європейського Банку Реконструкції та Розвитку до проектів в рамках кредитних ліній підтримки малого і середнього бізнесу в Україні:

- кредити не надаються на погашення існуючих зобов'язань позичальників;
- проекти повинні не суперечити нормам охорони зовнішнього середовища, охорони здоров'я та безпеки, включаючи діючі закони про охорону зовнішнього середовища та нормативні акти України.
- кредит не надаються для виробництва чи торгівлі зброєю чи іншим військовим обладнанням; виробництво чи торгівлю, які наносять шкоду рідким видам тварин та рослин; виробництво чи торгівлю тютюновими виробами, алкогольними напоями; функціонування ігрового бізнесу; здійснення спекулятивних валютних операцій.

Загальним недоліком усіх програм кредитування по лініях міжнародних фінансових організацій є те, що клієнтам пропонується один вид продукту,

¹² Джерело: <http://www.bank.gov.ua>

відсутній гнучкий підхід до потреб потенційних клієнтів – малих підприємств. Привабливість цих кредитів також зменшується в умовах інфляції, оскільки позику надають та повертають у вільно конвертованій валюті, а підприємець, який працює на внутрішній ринок, отримує прибуток у гривнях. Ризик втрат на різниці курсу на дату отримання становить валютний ризик, який у всіх проектах залишається за малим підприємством.

Таблиця 2.6

Характеристика суб'єктів господарювання, які мають право на отримання кредитних ресурсів за лініями Німецько-Українського Фонду та лініями Європейського Банку Реконструкції¹³

Лінія Німецько-Українського фонду	Лінія Європейського Банку Реконструкції та Розвитку
Приватні підприємці без створення юридичної особи, які мають патент або ліцензію на підприємницьку діяльність	Приватні підприємці без створення юридичної особи, які мають патент або ліцензію на підприємницьку діяльність
Малі підприємства приватного капіталу з кількістю постійних працівників не більше 250 осіб	Мікропідприємства з кількістю постійних працівників не більше 20.
Середні підприємства з німецьким підприємством-засновником, доля якого в статутному фонді позичальника складає від 30 до 70%. Кількість працюючих таких підприємств не повинна перевищувати 500 постійних співробітників	Малі підприємства з кількістю постійних працівників не більше 100.

За рахунок власних коштів банки пропонували кредитні продукти, як для забезпечення поточних потреб сільськогосподарських підприємств, так і для розширеного виробництва. За результатами порівняльного аналізу кредитних продуктів банків для сільськогосподарських підприємств відзначили наступні закономірності:

– для покриття поточних витрат найбільш розповсюдженим продуктом є не відновлювальна кредитна лінія, строком до 12 місяців. У якості забезпечення найчастіше виступають нерухомість, машини, комбайни, трактори та інша техніка;

– з метою фінансування розширеного відтворення комерційними банками передбачені середньо – та довгострокові – програми для придбання нових основних засобів, а також тих, що вже були у використанні. Забезпеченням виступає техніка та обладнання, придбані за кредитні кошти;

– усі кредитні продукти характеризуються гнучким графіком сплати відсотків і повернення кредиту, враховуючи сезонний характер виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств. За терміном кредитування найпривабливішими є

¹³ Складено автором за даними НБУ: <http://www.bank.gov.ua>

програми кредитування КБ «Ощадбанк» на придбання нових транспортних засобів та сільськогосподарської техніки, терміном до 7 років;

– більшість сільськогосподарських підприємств кредитувались за програмами кредитування середніх і малих підприємств й за програмами мікро – та експрес – кредитування.

На сьогодні, серед програм кредитування підприємств аграрної галузі, на нашу думку, найбільш цікавими є програми кредитування від республіки Білорусь та програми кредитування Німецько-Українського фонду. Партнерами уряду республіки Білорусь визнані державні банківські установи України – «Укргазбанк» та «Укрексімбанк».

У межах договору, банківські установи пропонують три програми кредитування:

- «Нове обладнання від Республіки Білорусь»
- «Сільськогосподарська техніка від Республіки Білорусь»
- «Транспортні засоби від Республіки Білорусь»

Перевагами зазначених вище програм кредитування є:

- низький рівень процентної ставки, що діє протягом всього терміну кредитування;
- широкий перелік обладнання, сільськогосподарської техніки та транспортних засобів, які можна придбати в кредит;
- широкий перелік офіційних продавців білоруського обладнання, сільськогосподарської техніки та транспортних засобів в Україні.

Наприкінці 2016 року Німецько-Український фонд відновив активну роботу з кредитування малого і середнього бізнесу. Фонд підписав з АТ "Ощадбанк" Меморандум про стратегічне партнерство та співробітництво, який передбачає надання банку дешевих фінансових ресурсів для подальшого кредитування інвестиційних проектів малого та середнього бізнесу.

Банками-партнерами визнані: Укргазбанк, Ощадбанк, Кредит вест Банк, Міжнародний інвестиційний банк, Кредо банк, ПроКредитБанк, Мега банк.

У рамках співпраці з Німецько-Українським Фондом зазначені вище банківські установи пропонують низку програм кредитування для розвитку бізнесу. Ці програми передбачають спеціальні умови кредитування на розвиток і підтримку бізнесу за низькими процентними ставками для підприємців і підприємств малого та середнього бізнесу, а також сільськогосподарських підприємств. В рамках програм кредитування, можна отримати кредит як на поповнення обігових коштів так і на інвестиційні цілі (придбання основних засобів, здійснення ремонту, реконструкції основних засобів).

До переваг програм кредитування з Німецько-Українським Фондом відносять:

- доступна вартість кредитних ресурсів;
- надійне фінансування потреб бізнесу;
- кредитування агропідприємств;
- адаптований графік погашення кредиту/кредитної лінії;
- індивідуальний підхід до кожного клієнта;

Таблиця 2.7

Програми кредитування сільськогосподарських підприємств

Елементи кредиту	Програми кредитування від республіки Білорусь	Програми кредитування Німецько-Українського фонду	Програма «Укрексімбанк» агрокредит «Інвестиційний»	Програма «Укрексімбанк» агрокредит «Сільськогосподарська техніка»
Ціль кредиту	Придбання в Україні нового обладнання, с. г. техніки та транспортних засобів, вироблених в Республіці Білорусь	Придбання основних засобів, здійснення ремонту, реконструкції основних засобів	Фінансування основних засобів, які будуть використані в господарській діяльності	Придбання техніки та устаткування
Валюта кредиту	гривня	Гривня, євро	Гривня, іноземна валюта	Гривня, іноземна валюта
Строк кредитування	до 60 місяців	до 60 місяців	до 60 місяців – для нерухомості та корпоративних прав до 36 місяців – на інші цілі	До 60 місяців – для нової техніки До 36 місяців – інша техніка
Власний внесок	від 20% вартості с.г. техніки, транспортних засобів від 25% вартості обладнання		від 30% вартості об'єкта кредитування	від 15% для нової техніки від 20% - для іншої техніки
Процентна ставка	від 17,5% (з урахуванням компенсації від 9,0% річних Уряду Республіки Білорусь. Рівень компенсації складає 2/3 облікової ставки НБУ, але не більше 8% річних)	Гривня – від 17% Євро – від 6,2%	Гривня – від 17,5% Долар США – від 8,4% Євро – від 7,0%	Гривня – від 17,5% Долар США – від 8,4% Євро – від 7,0%
Комісія	1% від суми кредиту	Від 1% від суми кредиту/ліміту кредитної лінії одноразово	1% від суми кредиту	1% від суми кредиту
Забезпечення кредиту	Обладнання, сільськогосподарська техніка, транспортні засоби, що купуються на кредитні кошти	Об'єкт кредиту	Об'єкт кредитування, нерухомість, земельні ділянки не с. г. призначення	Об'єкт кредиту

– швидко прийняття рішення по кредиту.

Крім того, кожна банківська установа пропонує ряд власних інвестиційних програм кредитування. До найбільших банків України належать: ПАТ КБ «ПриватБанк», ВАТ «Державний ощадний банк України», ВАТ «Український експортно-імпорتنний банк України», ПАТ «Промінвестбанк» (Державна корпорація «Банк розвитку і зовнішньоекономічної діяльності (Зовнішекономбанк, Росія), ПАТ «Дочірній Банк Сбербанку Росії» (Росія), АТ «Райффайзен Банк Аваль» (Райффайзен Банк Інтернаціональ АГ, Австрія), ПАТ «Укрсоцбанк» (UniCredit Bank; Група «ЮниКредит», Італія), ПАТ «Альфа-Банк» (ABN Ukraine Limited, Кіпр), АТ «УкрСиббанк» (фінансова група BNP Paribas, Франція, та Європейський банк реконструкції та розвитку), ПАТ «Перший Український Міжнародний Банк» (ТОВ «СКМ Фінанс»), ПАТ АБ «УкрГазБанк», ПАТ «ВТБ Банк» (Росія), ПАТ «ОТП Банк» (OTP Bank Plc, Угорщина). Всі банки цієї групи мають програми з обслуговування підприємств сільськогосподарських підприємств АПК, у тому числі кредитного та гарантійного характеру. Крім них, кредитним обслуговуванням підприємств АПК в Україні займаються ПАТ «Креді Агріколь Банк» (Група Credit Agricole S.A., Франція), ПАТ «Банк Кредит Дніпро» (Науково-виробничо-інвестиційна група «Інтерпайп»), ПАТ «АгроКомБанк», ПАТ «Агропросперіс Банк», ПАТ «Банк «Юнісон»».

Нами було проаналізовано інвестиційні програми Укрексімбанку (табл. 2.7).

Як бачимо з даних таблиці 2.7, за всіма пропозиціями строк кредитування – до 60 місяців, розмір власного внеску коливається в межах від 15% до 30%, кредитна ставка у гривні становить 17-17,5%, комісійні у розмірі 1% від суми кредиту. Але за програмами республіки Білорусь рівень компенсації складає 2/3 облікової ставки НБУ. Таким чином, з урахуванням компенсації, ставка дорівнюватиме 9,0% річних. Єдиною умовою залишається чітко визначена ціль кредиту – придбання в Україні нового обладнання, с. г. техніки та транспортних засобів, вироблених в республіці Білорусь.

Німецько-Український фонд пропонує кредити не тільки у гривні, а й у євро. При цьому ставка по позикам в євро за програмою Німецько-Українського фонду найнижча – 6,2%.

За даними Національного банку України, структура виданих сільськогосподарським підприємствам кредитів за строками надання у 2008 та 2016 рр. мала наступний вид (рис.2. 11).

У 2016 році сільськогосподарські підприємства найбільше користувались кредитами, строком до 1 року, їх питома вага дорівнювала 44,2%. Середньострокові кредити, терміном до 1 до 5 років, становили від 35,7%. Питома вага довгострокових кредитів залишається низькою – 20%, не зважаючи на значний попит з боку сільськогосподарських підприємств саме на ці види кредитів.

Цьому сприяло виконання заходів Національного банку України щодо стимулювання банків до нарощування обсягів кредитної підтримки реального сектору економіки. В цілому за строками надання кредитів їх структура залишається сталою, хоча цікавою є існування тенденції до перерозподілу кредитних ресурсів від середньострокових до короткострокових кредитів.

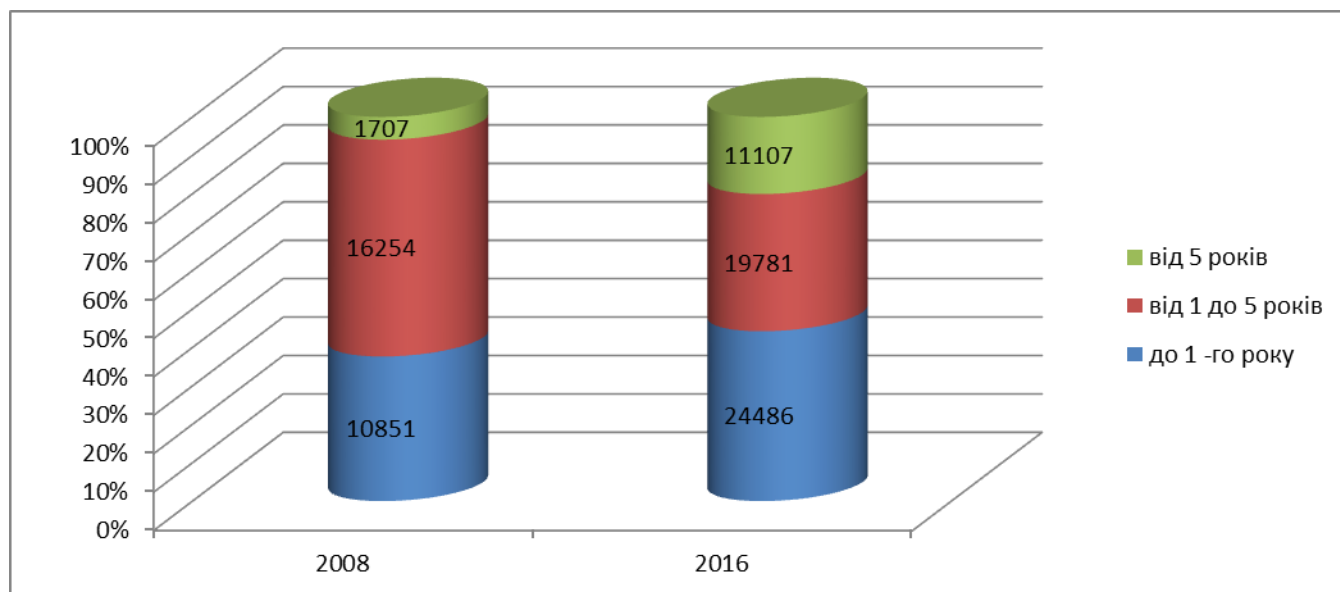

Рис. 2.11 – Структура кредитів сільськогосподарським підприємствам за строками надання, 2008-2016 рр. *

Слід значити, що сільськогосподарські підприємства залучають кредити переважно в національній валюті – 68,9%. Тільки 31,1% загального обсягу кредитів було залучено в іноземній валюті у 2016 році (рис. 2. 12).

Структура кредитів за видами іноземної валюти представлена переважно долларом США – 85,44%, євро – 11,91 % та питома вага інших видів валют дорівнювала 2,65%.

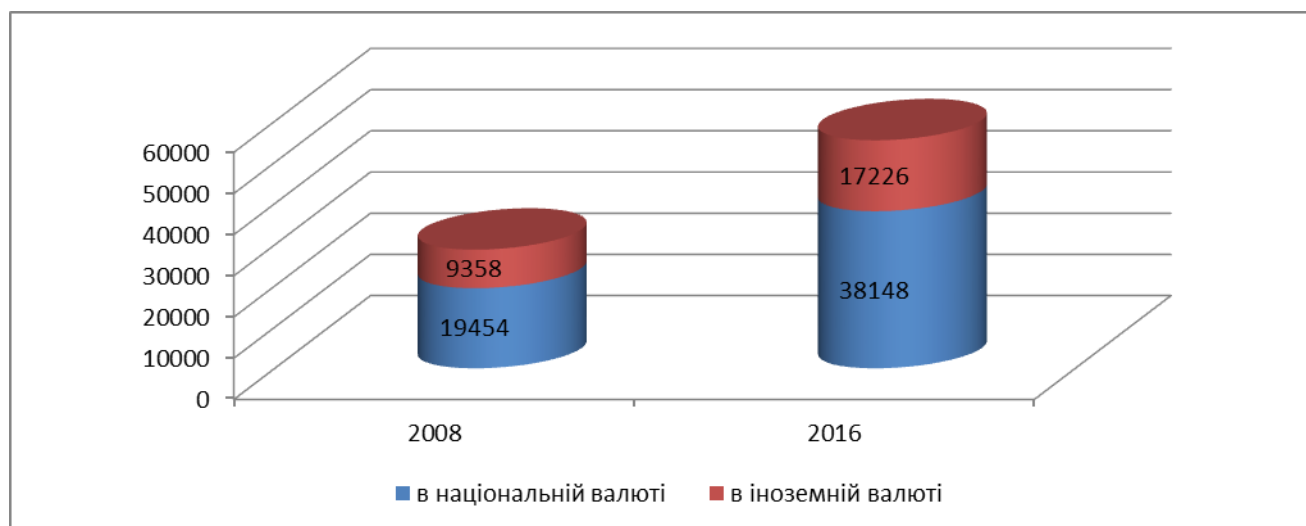

Рис. 2. 12 – Структура банківських кредитів у сільське господарство за видами валют †

Серед банків найбільшими кредиторами є Укрексімбанк, Приватбанк та Райффайзен банк Аваль. Крім того, в процесі аналізу нами було виокремлено банки, які у загальній структурі обсягу виданих сільськогосподарським підприємствам

* складено автором за даними НБУ: <http://www.bank.gov.ua>; дані для 2014 року наведено на 01.01.2015

† складено автором за даними НБУ: <http://www.bank.gov.ua>; дані для 2014 року наведено на 01.01.2015

кредитів займали незначну питому вагу, але в структурі кредитних портфелів цих установ на галузь сільське господарство припадає значна частка. Так, наприклад, у кредитному портфелі Першого Українського Міжнародного банку кредити, видані сільськогосподарським підприємствам складають 10,95 %.

Аналіз обсягів кредитування за регіонами країни, дозволив визначити, що найбільш активно кредитувались Київська область, Дніпропетровська, Донецька, Харківська та Хмельницька. Найменш забезпечені кредитними коштами Івано-Франківська та Житомирська області.

Світова фінансова криза мала негативний вплив на стан розрахунків між комерційними банками та сільськогосподарськими підприємствами – поступово знижується рівень повернення та сплати відсотків за користування банківськими кредитами. За обсягом прострочених кредитів, галузь сільське господарство займає 5 місце після галузей промисловості, оптової торгівлі та будівництва.

Динаміка простроченої заборгованості за кредитами сільськогосподарських підприємств наведена на рис. 2.13.

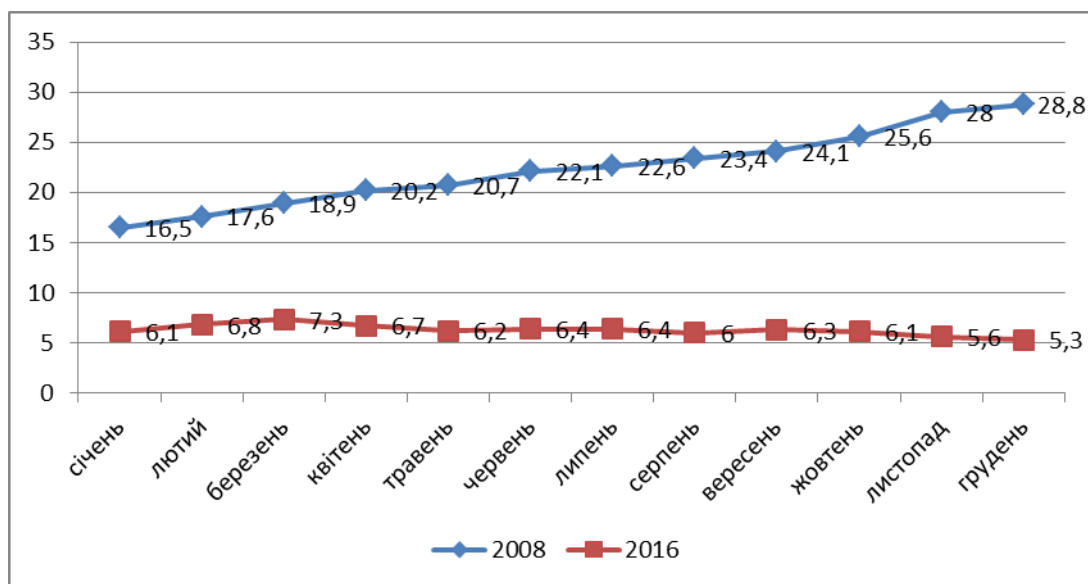

Рис. 2.13 – Динаміка простроченої заборгованості за кредитами сільськогосподарських підприємств України, млрд. грн.

Неповернення кредитів зумовлене різними причинами:

- висока ризикованість ведення господарської діяльності в галузі;
- стійкий дефіцит фінансових ресурсів;
- несвоєчасне отримання банківських кредитів та низька ефективність їх використання;
- фінансова та економічна криза в країні.

Станом на кінець 2016 року, обсяг прострочених кредитів значно скоротився. Відповідно з даними рис. 2.13, в цілому за 2016 рік прострочена заборгованість мала тенденцію до зменшення та на кінець року склала 5,3 млрд. грн., що у 5 разів нижче ніж у 2008 році. Це можна пояснити тим, що, поживавленню роботи з проблемною заборгованістю сприяло введення в дію Постанови Національного банку України

№ 424 від 13.10.2010 р., яка конкретизувала критерії можливості списання банками безнадійної заборгованості за кредитами.

В цілому результати дослідження свідчать (окрім загальної тенденції до зменшення кредитної активності банків у період кризи) про порівняно меншу привабливість сільськогосподарських підприємств як потенційних позичальників. Пільгове кредитування складає основну масу кредитування сільськогосподарських підприємств. Незважаючи на, в цілому позитивні фінансові результати сільськогосподарських підприємств в останні роки, основним чинником, що зумовлює активність банків щодо кредитування сільськогосподарських підприємств є надання пільг державою, що свідчить про недовіру механізму кредитування. Зменшення питомої ваги короткострокового кредитування обумовлює недостатність ресурсів для фінансування потреби в оборотних коштах в період найбільшої потреби в них. Таким чином існує гостра необхідність для удосконалення організаційно-економічного забезпечення механізму короткострокового кредитування сільськогосподарських підприємств.

2.2. Методичне забезпечення кредитування сільськогосподарських підприємств

Удосконаленню методичних підходів до оцінки кредитоспроможності сільськогосподарських товаровиробників присвячені наукові праці Г. І. Пиріг [120, с. 15], О. Г. Малій [93, с. 95], Я. І. Чайковського [179, с. 13], В. П. Захарченко [62, с. 14]. О. В. Шубравська [186, с. 136], Н. С. Кручок [81, с. 9] наголошують на тому, що теперішні методики оцінки кредитоспроможності позичальників недостатньо враховують специфіку виробничої діяльності аграрних підприємств, що ускладнює визначення класу позичальника чи зумовлює неправильне його встановлення. Слід зазначити, що наведені вище проблеми є також і наслідком недостатнього рівня розвитку інформаційного забезпечення кредитного процесу, а саме відсутністю інформації про нормативні значення фінансових коефіцієнтів [93, с. 91]; неспроможністю керівників сільськогосподарських підприємств здійснювати самооцінку власної кредитоспроможності та доцільності залучення банківських кредитів. На наш погляд, потребує уточнення та врахування особливостей аграрного виробництва й система об'єктивних факторів ризику. Вивчення проблем оцінки кредитного рейтингу сільськогосподарських підприємств було і залишається актуальним, оскільки від цього залежить можливість отримання банківського кредиту та майбутні умови кредитування.

Охарактеризовані вище особливості кругообігу капіталу сільськогосподарських підприємств й сезонний характер виробництва обумовлюють їх постійний та найвищий попит на кредитні ресурси. Слід зазначити, що в більшості випадків цей попит є неплатоспроможним. За результатами проведених досліджень, фінансово нестійкі сільськогосподарські підприємства складають приблизно 78,4 % загальної кількості, інші – 21,59% – абсолютно стійкі. Характерні риси підприємств сільськогосподарської галузі в залежності від типу фінансової стійкості наведено в таблиці 2.8.

Таблиця 2. 8

Характерні риси підприємств в залежності від типу фінансової стійкості*

Абсолютно стійкі	З нестійким фінансовим станом
<ul style="list-style-type: none"> – високий рівень показників загальної та поточної ліквідності; – доля власного капіталу перевищує 90%; – доля позикового капіталу знаходиться в межах від 1% до 10%; – рівень рентабельності продаж на рівні 10-24%; – рівень рентабельності виробництва на рівні 11-31%; – обсяг власних оборотних коштів є достатнім для покриття витрат 	<ul style="list-style-type: none"> – низький рівень показників поточної та абсолютної ліквідності; – доля власного капіталу в межах від 26% до 90%; – доля позикового капіталу знаходиться в межах від 18% до 74%; – рівень рентабельності продаж на рівні (15) - 12%; – рівень рентабельності виробництва на рівні (13) - 14%; – обсяг власних оборотних коштів є недостатнім (від'ємним) для покриття витрат

Сезонний характер виробництва обумовлює нерівномірність надходження та витрачання грошових коштів протягом року (рис. 2. 14).

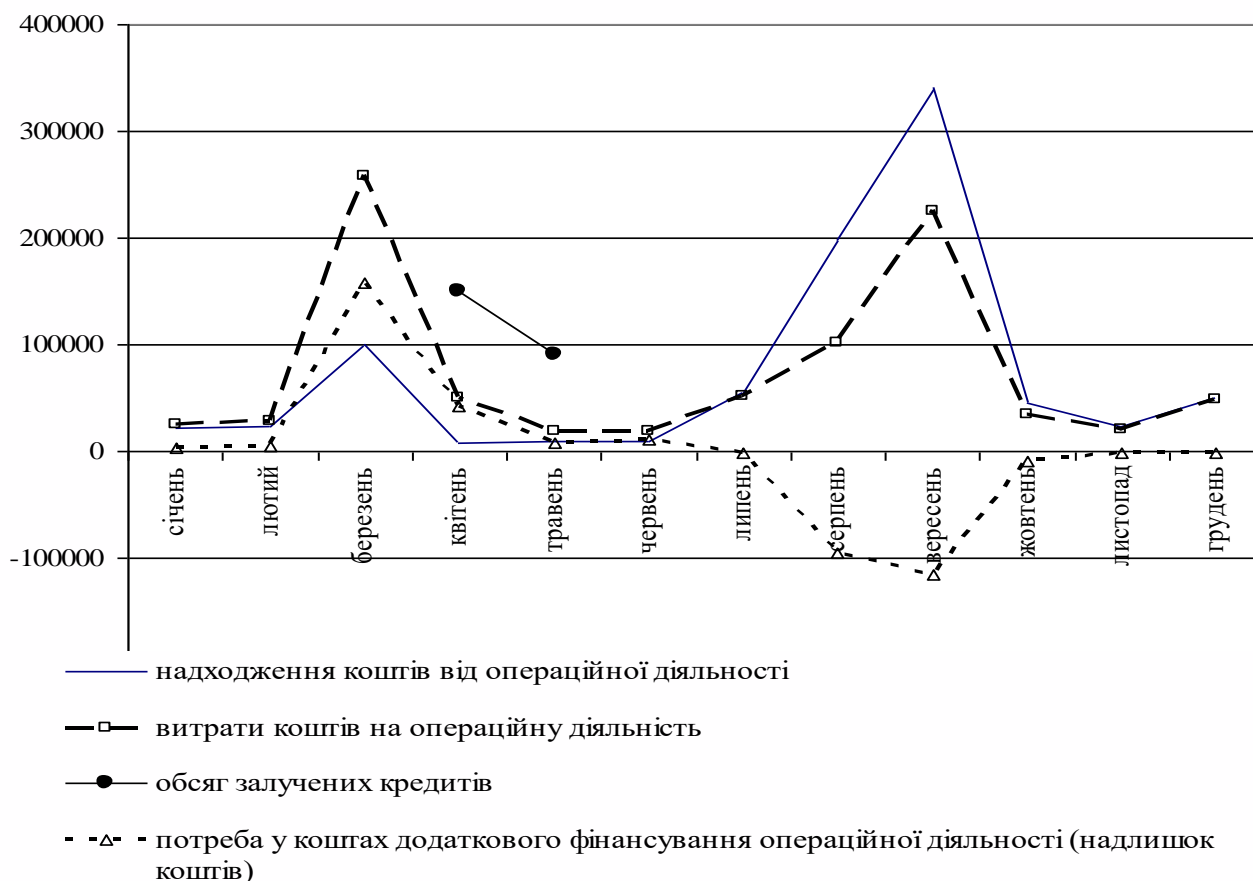

Рис. 2. 14 – Надходження та витрачання грошових коштів сільськогосподарським підприємством в процесі операційної діяльності†.

* складено автором за результатами оцінки фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств Запорізької області

† складено автором на основі аналізу даних сільськогосподарських підприємств

З початком весняно-польових робіт, пік яких припадає на березень місяць, витрати сільськогосподарських підприємств значно перевищують надходження від операційної діяльності, що зумовлює необхідність залучення кредитних коштів.

Як свідчать дані, представлені на рис. 2.14, найчастіше кредити банків залучаються у квітні-травні. Вихід готової продукції та її реалізація починаються в третьому кварталі. Поступово темпи росту виручки від реалізації продукції зростають і досягають найвищого рівня у вересні місяці. Сезонні коливання у витратах і виході продукції безпосередньо впливають на грошовий обіг.

Переважній кількості підприємств з нестійким фінансовим станом притаманний агресивний тип фінансової політики, яка передбачає використання короткострокового позикового капіталу для формування переважної частини постійних та всього обсягу змінних витрат.

При цьому за рахунок власного капіталу та довгострокових позикових коштів формується незначна частина постійних витрат. Такі підприємства стикаються з проблемами забезпечення поточної платоспроможності та фінансової стійкості.

Для абсолютно стійких підприємств характерним є консервативний тип фінансової політики – за рахунок власних коштів фінансується весь обсяг постійних та значна частина змінних оборотних активів. При цьому за рахунок короткострокових позик формується незначна частина змінних витрат. Саме такий підхід забезпечує високий рівень фінансової стійкості підприємства.

Помірний підхід до формування оборотних активів передбачає формування постійної частини оборотних активів за рахунок власних та довгострокових позикових коштів, а змінної частини – за рахунок короткострокових позик.

На основі вище викладеного матеріалу можна зробити висновок, що абсолютно стійкі підприємства відповідно до вимог банків характеризуються як контрагенти з високим внутрішньобанківським рейтингом. Але, найчастіше такі підприємства використовують консервативний підхід до формування фінансових ресурсів. Ці підприємства майже не використовують послуги банків, розраховуючи на власні кошти. Питома вага власних коштів таких підприємств у загальній структурі джерел фінансових ресурсів складає більше 90 %.

Найбільшими споживачами банківських кредитів є підприємства з нестійким фінансовим станом. Підприємства з помірною фінансовою політикою також є споживачами банківських послуг з кредитування, проте обсяг кредитних ресурсів, які вони залучають, не є значним. Крім того, при задовільному фінансовому стані такі сільськогосподарські підприємства, як правило, мають не найкращий рейтинг як позичальники. Оскільки саме такі підприємства відчують найбільшу потребу в короткострокових кредитах в період сезонної потреби в них, то удосконалення методики оцінки кредитоспроможності позичальника повинно стосуватись можливих її недоліків, пов'язаних з недооцінкою саме даного типу позичальників, завищенням кредитного ризику.

Огляд відомих зарубіжних методик оцінки кредитоспроможності свідчить про те, що на Заході велика увага приділяється репутації позичальника, його моральним якостям, кваліфікації та майстерності управління фірмою, а також наявності власного капіталу, наявності забезпечення, можливості погашення. Так, в

англійських банках – це системи оцінки PARSER і CAMPARI, в американських – правило «6 С» [93, с. 90]. До нормативів, які характеризують кредитоспроможність клієнта-позичальника вітчизняних банків, найчастіше відносять: нормативи ліквідності, нормативи фінансової стійкості; нормативи рентабельності та нормативи ділової активності. У сучасній економічній науці поряд із традиційним підходом до оцінки кредитоспроможності позичальника окремі аналітики пропонують приділяти увагу оцінці майбутньої кредитоспроможності клієнта, а саме можливості позичальника генерувати грошові потоки, що є первинним джерелом погашення кредиту [93, с. 90].

Сільське господарство завжди було і залишається сектором економіки з підвищеним кредитним ризиком. В умовах фінансової кризи, яка опанувала економіку України наприкінці 2008 року, ця проблема набула ще більшої актуальності. Серед причин, які привели до зростання заборгованості за кредитами з боку сільськогосподарських підприємств можна відзначити:

- агресивну кредитну політику, яка проводилась банками України до 2008 року включно;
- неякісну оцінку кредитоспроможності позичальників аграрної сфери, в тому числі недостатнє врахування специфічних факторів сільськогосподарського виробництва;
- низьку ліквідність застави;
- несвоєчасне проведення або, взагалі, відсутність кредитного моніторингу;
- порушення, пов'язані з оформленням кредитної документації;
- відсутність культури розкриття фінансової інформації сільськогосподарськими підприємствами, тощо.

Найвагомішою із перелічених причин, на наш погляд є неякісна оцінка кредитного ризику контрагентів сільськогосподарської галузі.

Прогнозування платоспроможності підприємств давно турбує кредиторів. Особливо справедливо це в разі сільськогосподарських підприємств, оскільки дана галузь завжди вважалася найризикованішою за вкладеннями і такою, що важко окупається. Та все ж досліджень в цьому напрямленні проводилося порівняно мало. Багато питань залишаються поза увагою науковців. До малодосліджених можна віднести і проблему доцільності використання при оцінці кредитного ризику сільськогосподарських підприємств відомих дискримінантних моделей, удосконалення існуючих якісних методів оцінки та пристосування їх до особливостей галузі сільського господарства, впровадження у процес кредитування нетрадиційних методів економіко-математичного моделювання, тощо.

Кількісна оцінка кредитного ризику індивідуального позичальника полягає у визначенні його кредитоспроможності. Процес визначення кредитоспроможності складається з оцінки імовірності виконання позичальником умов кредитної угоди, а також масштабу втрат банку при реалізації ризику [79, с. 23].

Існує велика кількість методів оцінки кредитоспроможності позичальника. Умовно їх поділяють на кількісні та якісні. Кількісні методи використовують для оцінки фінансового стану підприємства на основі використання обмеженої кількості

показників діяльності, розрахованих за даними бухгалтерської звітності. Якісні методи передбачають вивчення окремих характеристик, притаманних підприємству чи галузі [5, с. 71].

Серед кількісних методів оцінки фінансового стану підприємства найбільш розповсюдженим класичним підходом є коефіцієнтний метод, згідно з яким на базі офіційної фінансової звітності розраховують значення різних фінансових показників (ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності, обігу тощо). Недолік цього методу полягає в тому, що фінансовому аналітику необхідно детально аналізувати достатньо велику кількість коефіцієнтів. Аналіз фактичних значень цих коефіцієнтів у порівнянні з нормативними нерідко призводить до протилежних висновків. Так, високий коефіцієнт обігу основних засобів, з одного боку, може вказувати на те, що підприємство ефективно використовує свої активи, а з іншого – на те, що підприємство недостатньо капіталізоване та неспроможне придбати нові активи. Високий рівень коефіцієнта поточної ліквідності може свідчити як про високий рівень ліквідності, що є позитивною ознакою, так і про надто великі обсяги готівки, що не можна оцінювати позитивно, оскільки надлишок готівки часто являє собою непродуктивний актив.

Отже, оцінка фінансового стану підприємства на основі коефіцієнтного методу достатньо суб'єктивна, та її адекватність в значній мірі залежить від інтуїції аналітика. Для отримання більш точної інформації необхідно використовувати галузеві значення коефіцієнтів, які б ураховували особливості технологічних процесів та тривалість виробничого циклу підприємств. Розрахунок середньо галузевих коефіцієнтів потребує обробки значної кількості статистичних даних, а тому для кожного окремого банку становить значні труднощі. У розвинених країнах такі розрахунки здійснюються централізовано на рівні держави або великих спеціалізованих статистичних агенцій. В Україні система середньо галузевих коефіцієнтів відсутня, тому можна рекомендувати банкам порівнювати два чи більше підприємств, які працюють в одній і тій самій галузі. Навіть порівняльний аналіз двох клієнтів дасть змогу вибрати надійнішого позичальника [171].

Переважно для оцінки рівня платоспроможності підприємств фінансові аналітики рекомендують використовувати інтегральні моделі, а не окремі показники фінансової стійкості та ліквідності. Слід зазначити, що у світовій практиці оцінка кредитоспроможності позичальника здійснюється на основі методів, що об'єднані у дві групи, а саме: класифікаційні моделі та моделі комплексного аналізу [79, с. 25].

Українські банки, головним чином, використовують класифікаційні моделі оцінки кредитоспроможності позичальника, до яких належать рейтингові (бальні) системи оцінки та моделі прогнозування банкрутства. Застосування комплексно-рейтингових методик оцінки позичальників базується на наукових підходах і досвіді провідних фінансових інститутів і враховує специфіку економічних відносин в Україні [116, с. 210].

Основним методом оцінки позичальників у банках залишається рейтинговий метод. Він заснований на розрахунку фінансових коефіцієнтів, кожному з яких привласнюється бал, і ваговий коефіцієнт. Сума отриманих балів, помножених на

вагові коефіцієнти, дає результат, згідно якому привласнюється певний кредитний рейтинг. Перевагами даної методики є:

- простота використання;
- можливість отримання вихідних даних зі звітності позичальника;
- повна автоматизація процесу привласнення кредитного рейтингу.

Проте рейтинговий метод має і свої недоліки:

- показники офіційної звітності представлені підсумковими значеннями по групах рахунків бухгалтерського обліку без роз'яснення складових;
- суми, відбиті по залишках на рахунках бухгалтерського обліку, не завжди збігаються з ринковою вартістю. Наприклад, балансова вартість об'єктів основних засобів може відрізнятись від справедливої вартості у велику або меншу сторону;
- частка показників визначається суб'єктивно, можливі інтерпретації. Скажімо, часто зустрічається показник «рівень конкуренції в галузі», для якого використовуються єдині критерії: низькі бали при високому рівні конкуренції і високі – при низькому. Поясненням є те, що для конкурентного ринку високі ризики, але саме на нім можуть бути присутніми ефективніші позичальники, ніж на неконкурентному ринку;
- неможливе написання єдиної методики;
- бали і вагові коефіцієнти визначаються банком самостійно, як правило, без попереднього розрахунку обґрунтованості критеріїв. Із-за неточності розрахунку присутній ризик помилкового визначення категорії якості позики позичальника.

На сучасному етапі активно використовують дискримінантні багатofакторні моделі оцінки індивідуального кредитного ризику. Переваги їх використання в тому, що по-перше, для розрахунку інтегрального показника використовують дані бухгалтерської звітності; по-друге, фінансові показники, на основі яких визначається інтегрований показник, характеризують різні аспекти діяльності підприємства. Крім цього, використовуючи інтегральний показник, підприємства можна проранжувати.

У США найбільш широко розповсюдженим підходом до аналізу ризику банкрутства підприємства є підхід Альтмана, який полягає в наступному:

– формується набір окремих фінансових показників підприємства, які на підставі попереднього аналізу мають найбільше відношення до властивості банкрутства. Сукупність таких показників (N) у N-вимірному просторі, утворює гіперплощину, яка щонайкраще відокремлює успішні підприємства від підприємств-банкротів, на підставі даних дослідженої статистики. Рівняння цієї гіперплощини має вид:

$$Z = \sum \alpha_i * K_i ,$$

де K_i – фінансові показники бухгалтерської звітності;

α_i – отримані в результаті аналізу ваги;

– здійснюючи паралельне перенесення площини, можна спостерігати, як перерозподіляється число успішних і неуспішних підприємств, що потрапляють в ту або іншу частину, відсічену даною площиною. В залежності від значення Z-показника за певною шкалою проводиться оцінка ймовірності банкрутства:

- якщо $Z < 1,81$, ймовірність банкрутства дуже висока;
- якщо $1,81 < Z < 2,675$, ймовірність банкрутства середня;

- якщо $2,675 < Z < 2,99$, ймовірність банкрутства незначна;
- якщо $Z > 2,99$, ймовірність банкрутства дуже низька [16, с. 291; 69, с. 707; 162, с. 153; 12].

Аналогічними зарубіжними методиками оцінки ймовірності банкрутства підприємств є модель нагляду за позиками Чессера, модель Р. Таффлера та Г. Тішоу, модель Фулмера та ін.

Модель нагляду за позиками Чессера прогнозує випадки невиконання клієнтом умов договору про кредитування та може використовуватись для аналізу ймовірності банкрутства. Під «невиконанням умов» мається на увазі не тільки непогашення позики, а й будь-які інші відхилення, що роблять позику менш вигідною для кредитора, ніж це було передбачено спочатку. Інтегрований коефіцієнт вірогідності невиконання умов договору «Р» розраховується за формулою:

$$P = 1 / 1 + e^{-y},$$

де показник «у» – лінійна зважена сума шести фінансових показників.

В залежності від значення «Р» визначається оцінка вірогідності невиконання умов договору про кредитування: якщо ймовірність більше 0,5, позичальника можна віднести до групи, яка не виконає умов договору; якщо ймовірність менше 0,5, позичальника можна віднести до групи надійних клієнтів [12].

За методикою британських вчених Р. Таффлера і Г. Тішоу для оцінки ризику банкрутства підприємств використовується чотирьох факторна прогнозна модель розрахунку Z-показника. Якщо величина Z-показника більше 0,3, ризик банкрутства невеликий та спостерігається стійке фінансове становище; якщо менше 0,2, ризик банкрутства великий [69, с. 707; 12].

Відомі також дискримінантні моделі російських та вітчизняних науковців. Серед них найбільш розповсюдженими є методика Р. С. Сайфуліна та Г. Г. Кадикова та моделі О. Терещенка. Для оцінки фінансового стану підприємства, Р. С. Сайфуліним запропоновано розрахунок «рейтингового числа – R», яке являє собою зважену суму п'яти фінансових показників. Якщо «R» дорівнює 1, підприємство має задовільне фінансове становище. Це стає можливим при повній відповідності фінансових коефіцієнтів їх мінімальним нормативним рівням. Якщо «R» < 1, фінансовий стан підприємства характеризується як незадовільний [87, с. 276-277; 191, с. 65; 168, с. 38-45; ,34 с.7].

Дискримінантна модель оцінки фінансового стану підприємства, запропонована О. Терещенко, заснована на використанні шести фінансових коефіцієнтів [169, с. 104-122]. Якщо $Z < -0,55$, то фінансове становище підприємства визнається незадовільним. Якщо $> 0,55$, то фінансове становище підприємства вважається задовільним. Якщо інтегрований показник знаходиться в межах вище зазначених критеріїв, то підприємство потребує додаткового експертного аналізу.

У ході дослідження проведено порівняльний аналіз вище зазначених методів та моделей передбачення неплатоспроможності, а також надано критичну оцінку щодо можливості їх застосування для оцінки фінансового стану підприємств сільськогосподарської галузі. Для виконання досліджень використали вибірку із сільськогосподарських підприємств Запорізької області. Отже, для дослідження

якості методик було відібрано п'ять дискримінантних моделей відомих зарубіжних та вітчизняних економістів: Z- модель Альтмана; модель нагляду за позиками Чессера; модель Таффлера; модель рейтингової оцінки Сайфуліна-Кадикова; модель Терещенко. Результати наведено в таблиці 2. 9.

Таблиця 2.9

Порівняльний аналіз фінансових коефіцієнтів зарубіжних та вітчизняних дискримінантних моделей*

Показники	модель Альтмана	модель Чессера	модель Таффлера	модель Сайфуліна	модель Терещенко
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами					
Рентабельність активів за нерозподілим прибутком					
Рентабельність активів по ЕВІТ					
Коефіцієнт співвідношення власного та позикового капіталу					
Показник дохідності активів					
Коефіцієнт покриття поточних зобов'язань чистим прибутком					
Доля оборотних активів, що фінансуються за рахунок зобов'язань					
Доля поточних зобов'язань у валюті балансу					
Коефіцієнт поточної ліквідності					
Рентабельність продажу					
Рентабельність власного капіталу					
Коефіцієнт автономії					
Показник дохідності позикового капіталу					
Доля високоліквідних активів у всіх активах					
Коефіцієнт обігу високоліквідних активів					
Співвідношення оборотних активів та чистого доходу					

Порівняльний аналіз проводили в декілька етапів:

– на базі даних коефіцієнтного аналізу фінансового стану, було проведено експертну оцінку рівня кредитного ризику сільськогосподарських підприємств. У якості експертів до дослідження були залучені працівники кредитних відділів банків «Укрсоцбанк», «Приватбанк» та «Метабанк»;

– розраховано фактичні значення інтегрованих показників оцінки рівня кредитного ризику за різними дискримінантними моделями. Результати експертної оцінки та дискримінантних моделей наведено в таблиці 2.10.;

– порівняно результати, отримані за дискримінантними моделями з рейтинговою оцінкою підприємств, отриману методом експертних оцінок. Для порівняння результатів оцінки вітчизняних та зарубіжних дискримінантних моделей між собою та з експертною оцінкою, зокрема, використали показники:

* складено автором на основі аналізу літературних джерел

– рівень відповідності результатів оцінки (РВ) – відношення кількості результатів оцінки, які мали однакове значення до загальної кількості результатів. Значення РВ коливається в межах від 0 до 1;

– рівень помилкових результатів (РП) – показник зворотний рівню відповідності (РВ).

Таблиця 2. 10

Результати застосування комплексно-рейтингових методик оцінки позичальників сільськогосподарських підприємств*

Підприємство	модель Альмана	модель Чессера	модель Тафлера	модель Сайфуліна	модель Терещенко	Експертна оцінка	
ТОВ «АФ Україна»	6,33	0,12	1,20	1,81	2,97	0,74	BBB
ТОВ «АФ Злагода»	1,07	1,00	0,72	-4,54	-2,28	0,24	C
ПП «Могучий»	4,12	0,27	1,00	1,12	3,63	0,74	BBB
ТОВ «Маяк»	3,10	0,22	0,62	0,45	-0,22	0,44	CCC
ПП «Агрофірма Семенівка»	2,71	0,11	0,47	-20,23	-1,01	0,32	CC
ТОВ «Агрофірма Мир»	13,93	0,03	3,55	2,44	9,03	0,85	AA
ТОВ «Агрофірма Степове»	11,34	0,13	1,60	2,00	9,45	0,83	A
ТОВ «Приазов'є»	2,17	0,57	0,36	0,19	-0,93	0,35	CC
ТОВ «ТУР»	3,34	0,63	0,51	0,96	-0,13	0,55	B
СТОВ «АгроМир-8»	6,33	0,11	1,15	1,49	0,88	0,73	BBB
ДГ «Мелітопольське» І.З.С., ім. М. Ф. Сидоренка	25,41	0,12	1,29	2,00	7,74	0,74	BBB
ДГ «Відродження»	11,68	0,44	0,65	1,64	2,55	0,72	BBB
ДП НДГ «Лазурне»	-1,21	1,00	0,32	-7,19	-2,46	0,14	D
ТОВ «Агрос»	5,39	0,20	0,87	1,52	1,25	0,78	A
ТОВ «Олександрівка»	7,22	0,11	1,04	1,93	4,53	0,82	A
ТОВ «Добрівка»	1,11	1,00	0,01	-1,55	-1,69	0,54	B
ТОВ АФ «ім. Жукова»	5,79	0,07	1,14	1,83	2,46	0,82	A
ТОВ «Заря»	3,43	0,40	0,43	0,67	-0,19	0,51	CCC
ТОВ «Іскра»	25,87	0,01	9,58	3,30	23,67	0,84	AA
ТОВ Агрофірма «Ольвія»	5,51	0,08	0,93	1,70	1,68	0,82	A
ТОВ «Рассвет»	9,34	0,16	1,70	2,01	8,12	0,82	A
ТОВ «Розівка»	7,92	0,02	3,43	2,64	12,59	0,84	AA
ПП «Роса»	2,77		0,47	-0,53	0,47	0,48	CCC
СВК «Агрофірма Україна»	5,25	1,00	0,92	1,50	2,11	0,76	A
ПП «Аскон»	2,53	1,00	0,28	-0,53	8,56	0,62	BB
ЗАТ «Приморський»	1,71	1,00	0,21	-2,22	-1,44	0,25	C
ТОВ «Україна»	4,54	0,12	0,70	1,77	1,62	0,64	BB

* розраховано автором на основі даних фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Запорізької області

За результатами порівняльного аналізу інтегрованих показників, розрахованих за зарубіжними та вітчизняними дискримінантними моделями, сільськогосподарські підприємства було поділено на три групи (рис. 2.15).

Рис. 2.15 – Результати оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств за дискримінантними моделями

I група – підприємства з низькою ймовірністю банкрутства; II група – підприємства з високою ймовірністю банкрутства; III група – підприємства, які отримали різні результати. Серед підприємств третьої групи: 40% – підприємства, які отримали позитивну оцінку за трьома моделями; 10% – за чотирма моделями та 50% – за однією моделлю.

Тобто 40 % підприємств не отримали однозначної оцінки за комплексно-рейтинговими методиками, що свідчить про обмеженість можливості використання зазначених методик. У процесі досліджень дійшли висновку, що всі підприємства першої групи за оцінкою експертів були віднесені до класів внутрішньобанківського кредитного рейтингу – ВВВ, ВВ, АА та А, з рейтинговою оцінкою в межах від 0,69 до 0,84, тобто були визнані кредитоспроможними. Підприємства другої групи відповідали рейтингу класів С та D з оцінкою 0,18 – 0,41, що характеризувало їх як некредитоспроможних. Інші, 37,1 % сільськогосподарських підприємств, що досліджувались, отримали суперечливі характеристики.

Результати застосування комплексно-рейтингових методик дають суперечливі результати. Це пояснюється тим, що моделі зарубіжних авторів побудовані з використанням статистики західних промислових підприємств, а вітчизняні розробки апробовані на торгівельних підприємствах та не враховують специфіку сільськогосподарських підприємств. Тому розробка комплексно-рейтингової методики для оцінки сільськогосподарських підприємств як потенційних позичальників є вкрай актуальною.

Результати розрахунків рівня відповідності комплексно-рейтингової оцінки наведено в таблиці 2.13. Відповідно до даних таблиці 2.13, при порівнянні результатів експертної оцінки з різними дискримінантними моделями, отримано висновок, що показник рівень відповідності є найвищим (0,926) для експертної оцінки та моделей Сайфуліна та Терещенко.

Таблиця 2. 13

**Рівень відповідності результатів оцінки фінансового стану
сільськогосподарських підприємств за комплексно-рейтинговими методиками***

	Альтман	Чессер	Таффлер	Сайфулін	Терещенко	Експертна оцінка
Альтман	1,0	0,963	0,815	0,889	0,815	0,815
Чессер	0,963	1,0	0,778	0,778	0,778	0,704
Таффлер	0,815	0,778	1,0	0,741	0,667	0,667
Сайфулін	0,889	0,778	0,741	1,0	0,926	0,926
Терещенко	0,815	0,778	0,667	0,926	1,0	0,926
Експертна оцінка	0,815	0,704	0,667	0,926	0,926	1,0

При цьому кількість помилкових результатів складає 0,074 (рис. 2. 16). Найнижче значення рівня відповідності (0,667) встановлено між експертною оцінкою та результатами застосування моделі Таффлера. Рівень помилкових результатів по моделі Таффлера становить 0,333, що у 4,5 рази перевищує аналогічний показник за моделями Сайфуліна та Терещенко. Отже, можна стверджувати, що найбільш адаптованими до оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств є вітчизняні дискримінантні моделі. Серед розглянутих зарубіжних моделей найнижчий рівень помилкових результатів має модель Альтмана (0,185), що характеризує дану модель як таку, що може бути використана для оцінки фінансового стану сільськогосподарських підприємств у якості додаткового методу. При цьому, використання моделей Таффлера та Чессера у більшості випадків призведе до помилкових результатів.

Для вирішення зазначеної проблеми пропонуємо при оцінці сільськогосподарських підприємств як потенційних позичальників застосовувати не окремі комплексно-рейтингові показники, а їх сукупність. Таким чином, за сукупністю інтегрованих показників досліджуваних дискримінантних моделей сільськогосподарські підприємства згруповано в два кластери (табл. 2.14).

Перший кластер - підприємства інвестиційного рівня (характеризуються достатнім рівнем кредитоспроможності та, відповідно низьким рівнем кредитного ризику); другий кластер - підприємства спекулятивного рівня (низький рівень кредитоспроможності та висока ймовірність дефолту) [134].

Використовуючи отримані результати було розроблено алгоритм комплексного рейтингового оцінювання сільськогосподарських підприємств як потенційних позичальників на основі існуючих дискримінантних моделей. Використання зазначеного алгоритму дасть змогу, не підвищуючи значним чином працемісткість оцінювання позичальників, зробити більш обґрунтованим рішення

* розраховано автором

щодо надання кредиту (рис. 2. 17). Моделі Чессера та Таффлера ми не пропонуємо використовувати у зв'язку з їх недостовірністю стосовно українських сільськогосподарських підприємств як потенційних позичальників.

Таблиця 2.14

Групування сільськогосподарських підприємств за сукупністю комплексно-рейтингових показників оцінки кредитного ризику*

	I кластер – інвестиційний рівень			II кластер – спекулятивний рівень		
	min	mid	max	min	mid	max
Модель Альтмана	3,23	20,16	286,9	-2,95	3,07	19,61
Модель Чессера	0,00	0,22	1,00	0,03	0,62	1,00
Модель Таффлера	0,21	2,71	24,07	0,01	0,48	3,52
Модель Сайфуліна	0,64	2,05	5,92	-20,23	-1,06	2,17
Модель Терещенко	0,48	12,12	105,84	-5,43	0,14	22,32

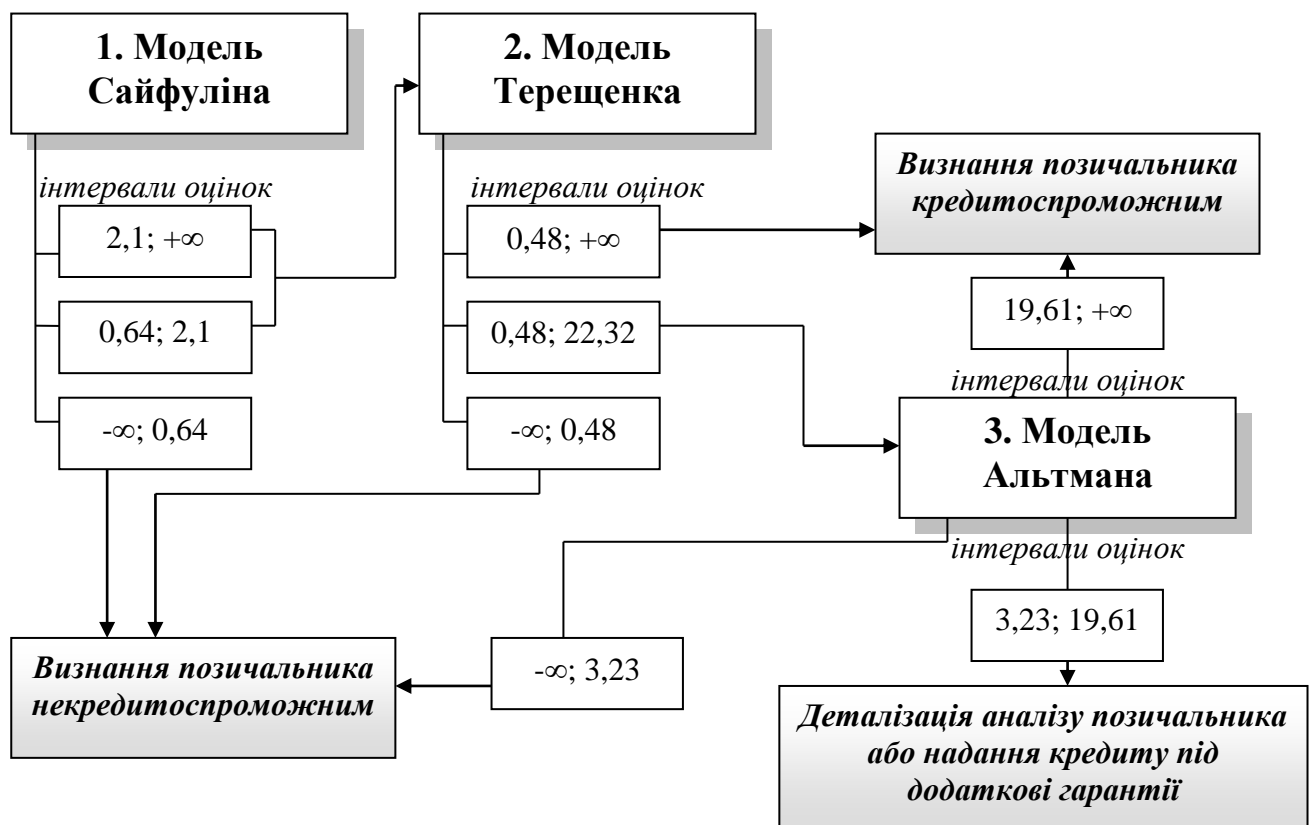

Рис. 2. 17 – Послідовність використання комплексно-рейтингових показників оцінки сільськогосподарських підприємств як потенційних позичальників

* Розраховано автором

Слід зазначити, що запропоновані вище інтервали оцінок характерні тільки для галузі сільського господарства. Пропонуємо провести аналогічні розрахунки та групування підприємств інших галузей – промисловості, торгівлі, будівництва тощо. На нашу думку, доцільним є також і групування підприємств в межах кожного кластеру, з метою визначення приналежності того чи іншого підприємства до певного класу кредитного рейтингу.

В ході дослідження були виявлені наступні основні причини неефективності зарубіжних методів оцінки ризику банкрутства в умовах економіки України: відмінності в початкових даних, на основі яких будувалися моделі; відмінності в макроекономічній ситуації; на стадії розробки більшості методів спочатку не враховувалась галузева специфіка діяльності підприємств; мультиколінеарність чинників.

Таким чином, розробка ефективного і, в той же час, науково обґрунтованого комплексного методу рейтингової оцінки сільськогосподарських підприємств як потенційних позичальників представляється важливим завданням, що вимагає реалізації на практиці.

2.3. Оцінка ефективності банківського кредитування сільськогосподарських підприємств

Підвищення ефективності використання кредитних коштів сільськогосподарськими підприємствами є обов'язковою умовою поширення кредитних відносин. Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку кредитних відносин практично не здійснюється аналіз ефективності використання кредиту з точки зору його впливу на результати виробничо-фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств. Причиною цього є відсутність методичних підходів щодо визначення ефективності кредитування, розроблених з урахуванням специфіки фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських позичальників. Крім того, показники, які застосовуються для оцінки ефективності кредитного забезпечення мають недоліки, що робить проблемним їх практичне застосування. Так, деякі з них не мають досить вагомого теоретичного обґрунтування, недостатньо відображають потреби галузевої практики, інші – при апробації в умовах сучасної бухгалтерської інформації – потребують удосконалення.

У період функціонування адміністративно-командної економіки, науковці пропонували оцінювати результати кредитування за розміром «кредитного прибутку», по співвідношенню темпів росту обсягів виробництва продукції та кредитних вкладень, строку повернення позик, темпів обігу кредиту. Важливим був показник обсягу реалізації на 1 карбованець використаних кредитних коштів. Ефективність банківського кредитування в той час визначалась правильним формуванням та використанням оборотних коштів, економічно обґрунтованим поєднанням власних і позикових джерел їх формування [32, с. 131]. Більшість з цих показників використовується і в сучасних ринкових умовах.

Так, О. В. Дзюблюк оцінює ефективність використання отриманих позик наступними показниками: коефіцієнт реалізації, що розраховується як відношення

обсягу реалізованої товарної продукції (включаючи виконання робіт, надання послуг) до середніх залишків довго - і короткострокових кредитних вкладень за відповідний період; індекс ефективності – розраховується як відношення середніх темпів зростання прибутку або виручки від реалізації продукції підприємства за певний період до середніх темпів зростання кредитних вкладень; коефіцієнт оборотності розраховується як відношення показника оборотності наданих підприємству кредитів до показника оборотності його оборотних коштів – у днях обороту; коефіцієнт зміни ефективності може бути розрахований через співвідношення темпів зростання рентабельності обігових коштів за певний період із темпами зростання частки короткострокових кредитних вкладень у загальному обсязі обігових коштів підприємства.

Важливою умовою ефективного використання кредитних коштів є визначення оптимального обсягу кредитування. О. В. Дзюблюк стверджує, що величину кредиту можна вважати оптимальною, а його використання передбачати як ефективне, якщо сума позики відповідає прогностичним показникам ефективності господарської діяльності позичальника. [53, с. 152]

За І. А. Бланком [16, с. 311], критерієм економічної ефективності використання короткострокового кредиту є наступна умова: рівень кредитної ставки по короткостроковому кредиту повинен бути нижче рівня рентабельності господарських операцій, для здійснення яких він залучається.

Нами було уточнено дане твердження та запропоновано для визначення ефективності використання кредитних коштів показник – індикатор ефективності короткострокового кредитування. Індикатор ефективності короткострокового кредитування являє собою відношення рівня рентабельності виробництва за валовим прибутком підприємства до рівня процентної ставки за короткостроковим кредитом. В нормі цей показник повинен бути вищим за одиницю.

Оцінка ефективності дії механізму компенсації процентних ставок за кредитами була проведена на базі даних сільськогосподарських підприємств Запорізької області. Результати дослідження представлено на рис. 2. 18, 2. 19.

Розмір компенсації процентної ставки за кредитами сільськогосподарських підприємств, щороку визначається Кабінетом Міністрів України та залежить від рівня облікової ставки НБУ на момент укладання кредитної угоди. Слід зазначити, що у 2002 та 2016 роках розмір компенсації був однаковим та дорівнював 8,5%. Запровадження механізму здешевлення кредитів дозволило зменшити процентну ставку у 2002 році до рівня 19,5%, а у 2016 році – до 10,5%. При цьому, індикатор ефективності, з урахуванням відсотка компенсації у 2002 році збільшився на 0,23 одиниці, а у 2016 році, відповідно, у 1,8 рази, що можна вважати «ефектом дії механізму компенсації % ставок за кредитами».

У 2002 році середня ставка за користування короткостроковим банківським кредитом була на рівні 28 %, при цьому середній показник рівня рентабельності продаж дорівнював 14,78 %.

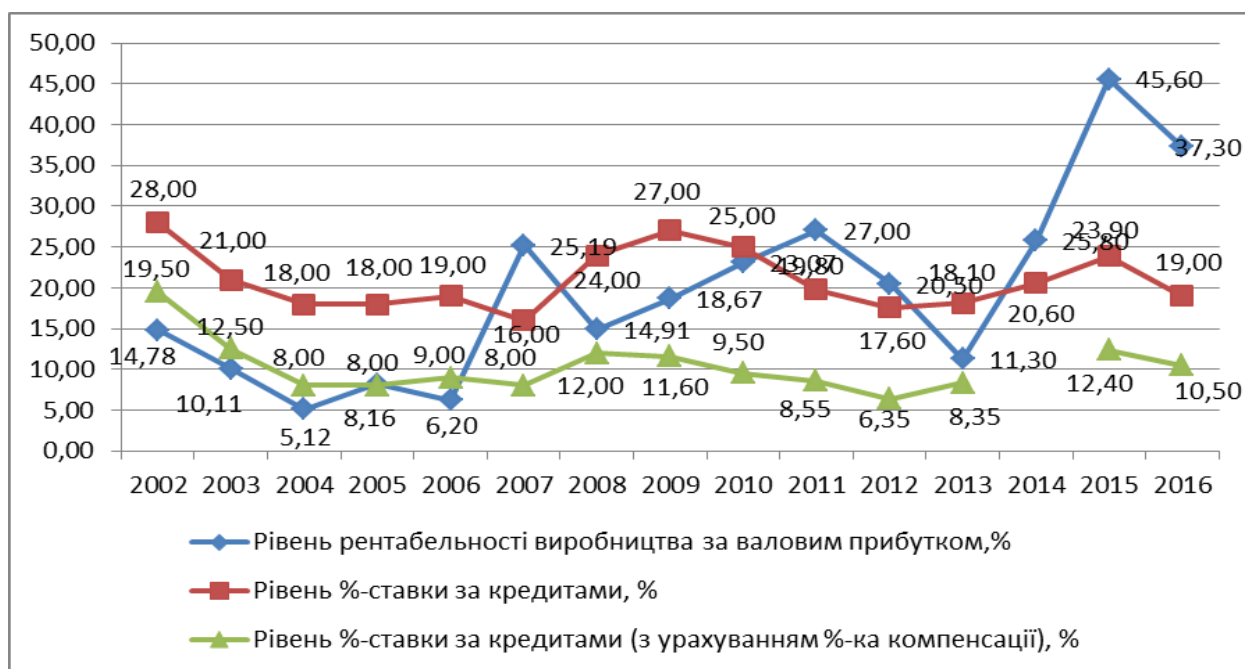

Рис. 2. 18 – Динаміка рентабельності сільськогосподарського виробництва та відсоткової ставки за кредитами*

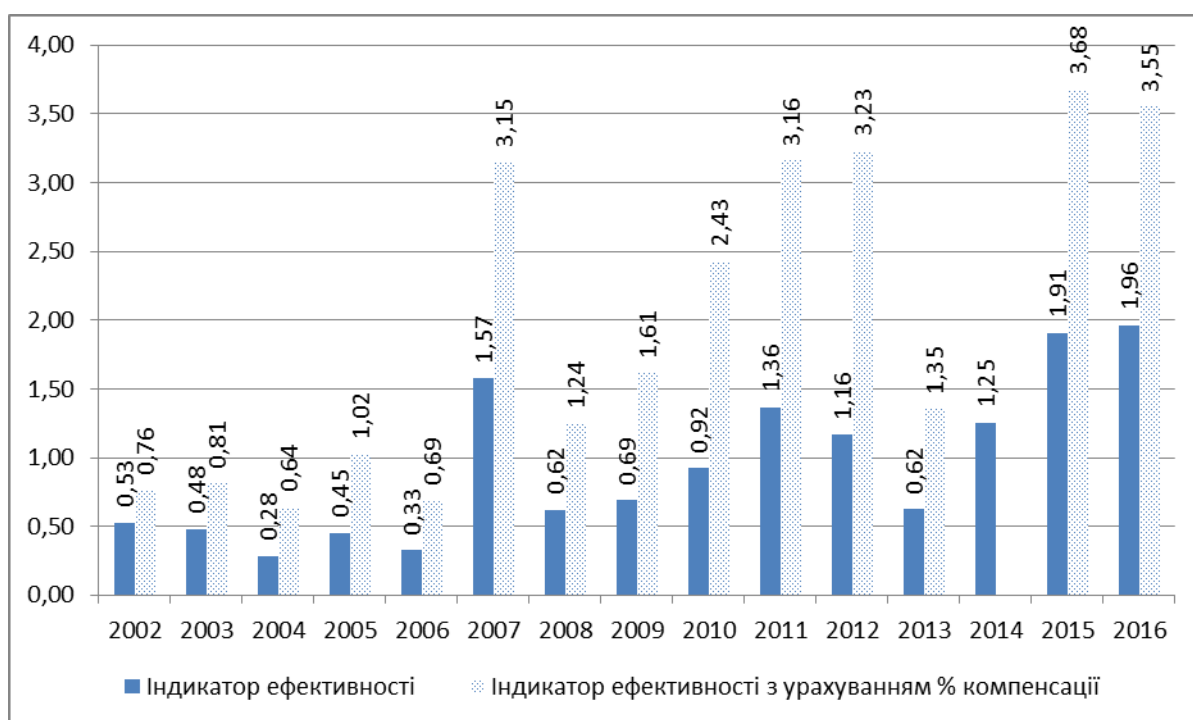

Рис. 2. 19. – Динаміка ефективності використання короткострокових кредитів сільськогосподарськими підприємствами Запорізької області†

* складено автором на основі даних сільськогосподарських підприємств

† розраховано автором на основі даних сільськогосподарських підприємств Запорізької області

У 2005 році рівень рентабельності продаж та рівень процентної ставки (з урахуванням % компенсації) були майже на одному рівні – 8,0 % та 8,16 % відповідно. За допомогою державної програми компенсації процентних ставок за кредитами, процентна ставка банків була знижена для сільськогосподарських підприємств до рівня 19,5 %. Але цього рівня було недостатньо для ефективного використання кредиту.

У 2007 році середнє значення рівня рентабельності продаж перевищувало розмір банківської процентної ставки на 57 %, а процентної ставки (з урахуванням % компенсації) майже у три рази. Таким чином, можна зробити висновок, що у 2007 році сільськогосподарські підприємства Запорізької області мали можливість самостійно обслуговувати витрати, пов'язані із використанням короткострокових кредитів і застосування державної програми підтримки шляхом здешевлення вартості кредитів банків не мало економічного сенсу. Аналогічну ситуацію спостерігаємо і протягом 2014-2016 р.р. Найбільш рентабельним було виробництво сільськогосподарської продукції у 2015 році – рівень рентабельності дорівнював 45,5%, при цьому процентна ставка була встановлена на рівні 23,9% та, за рахунок державної програми, знижена до 12,4%. Кризовим можна вважати період з 2008 по 2010 роки та 2013 рік. У цей період сільськогосподарські підприємства найбільше потребували державної підтримки.

За даними рис. 2. 19, у 2002 році індикатор ефективності дорівнював 0,62, що свідчить про значне перевищення процентної ставки за короткостроковим кредитом над рівнем рентабельності виробництва та неефективне використання ресурсів підприємства, в тому числі і кредитних. За допомогою державної програми компенсації процентних ставок за кредитами, у 2002 році процент відшкодування, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України, становив 8,50 %, що зменшило процентну ставку за користування кредитом до рівня 19,5 %. При цьому індикатор ефективності, з урахуванням % компенсації дорівнював 0,89, що на 43,5 % вище за попередній. Останній показник підтверджує наявність так званого «ефекту дії механізму компенсації % ставок за кредитами». Слід зазначити, що до 2007 року сільськогосподарські підприємства були неспроможні ефективно використовувати короткострокові кредитні ресурси самостійно, без державної підтримки. Враховуючи нормативне значення індикатора економічної ефективності на рівні «1», можна зробити висновок про недостатній обсяг компенсації, оскільки відсоткова ставка за користування кредитами все ще була вищою за рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств.

У 2007 році середнє значення рівня рентабельності виробництва за валовим прибутком перевищувало розмір банківської процентної ставки на 57 %, а процентної ставки (з урахуванням % компенсації) майже у три рази. При цьому, індикатор ефективності був на рівні 4,21 та перевищував норматив у 4 рази. Таким чином, можна зробити висновок, що у 2007 році сільськогосподарські підприємства Запорізької області мали можливість самостійно обслуговувати витрати, пов'язані із використанням короткострокових кредитів і застосування державної програми підтримки шляхом здешевлення вартості кредитів банків не мало економічного сенсу. Обумовлено це було винятково сприятливими кліматичними умовами, що

привело до різкого збільшення обсягу виручки від реалізації при відносно сталих затратах. Починаючи з 2008 року ситуація знову погіршується, що пов'язано із значним підвищенням вартості кредитів. Так, величина індикатора ефективності до 2010 року зменшується до 0,41 (із врахуванням компенсації до 0,38), що свідчить як про фінансову неспроможність сільськогосподарських підприємств залучати до фінансування кредитні ресурси, так і про зменшення дієвості державної програми підтримки пільгового кредитування сільськогосподарського виробництва.

У цілому, програма державної підтримки сільськогосподарських підприємств через механізм компенсації процентних ставок за кредитами банків упродовж періоду 2000-2010 рр. мала як позитивні так і негативні характеристики.

Перевагою цього механізму є:

- відсутність взаємозаліку здешевлення кредитів та бюджетних платежів банків;
- держава лише стимулює відносини, кредитні ризики несуть банки та позичальники;
- фіксований розмір компенсації;
- надання переваг щодо здешевлення кредиту тим позичальникам, які не мають заборгованості із заробітної плати перед бюджетом і застрахували свій урожай [180, с. 133-148].

Серед недоліків можна відзначити наступні: нестабільний характер бюджетного фінансування; непрозорість механізмів та громіздкість процедур надання; нерівномірний розподіл за регіонами; тривалі затримки з поверненням компенсації; жорстка прив'язка розміру компенсації до облікової ставки НБУ; обмеженість строків дії механізму бюджетним роком; слабкий контроль за розподілом та використанням; відсутність координації процесу видачі банківських кредитів за компенсаційною схемою відповідно до розміру бюджетних коштів, передбачених на ці цілі [39; 45; 74; 110].

Незважаючи на позитивну динаміку загального обсягу кредитування, питома вага банківських кредитів у структурі джерел фінансових ресурсів окремих сільськогосподарських підприємств є переважно низькою. З даних таблиці 2. 16, можна зробити висновок, що протягом 2000-2015 рр. у структурі фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств переважає та має тенденцію до росту частка кредиторської заборгованості – 23,2 % у 2000 році та 45,9,1 % у 2015 році. При цьому обсяг власних коштів підприємств зменшується з кожним роком. Якщо у 2000 році їх питома вага дорівнювала 76,3%, то у 2015р. – 40,1%. Питома вага банківських кредитів залишається низькою – 4,1%.

У процесі дослідження було проаналізовано та побудовано пріоритетний ряд факторів, які здійснюють негативний вплив на рівень кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств за допомогою методу парних порівнянь на основі багатомірного шкалювання (табл. 2. 15).

У результаті проведених розрахунків було визначено, що найбільший негативний вплив здійснюють такі фактори:

- як підвищена нестійкість аграрних підприємств (17,07 %);
- відсутність ліквідного забезпечення кредиту (16,01 %),

Таблиця 2.15

Розрахунок пріоритетного ряду факторів, що здійснюють негативний вплив на рівень кредитного забезпечення аграрної галузі

ФАКТОРИ	№ п/п										Добуток по рядкам, W	Значення	Ступінь впливу фактора	РАНГ
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10				
Підвищена нестійкість аграрних підприємств	1	1	5	3	3	5	1	3	0,5	3	1012,50	2,00	17,066	1
Низька прибутковість сільськогосподарського виробництва	1,00	1	3	0,33	0,33	5	3	3	0,25	3	11,0261	1,27	10,860	5
Сезонний характер виробництва	0,20	0,33	1	0,5	0,33	3	0,2	0,33	0,2	3	0,001294	0,51	4,393	9
Високий рівень пролонгації кредитів	0,33	3	2	1	0,33	2	0,33	0,33	0,5	1	0,071155	0,77	6,558	7
Відсутність ліквідного забезпечення кредиту	0,33	3	3	3	1	4	1	1	5	3	534,60	1,87	16,010	2
Недостатня правова і нормативна база кредитування аграрних підприємств	0,20	0,2	0,33	0,5	0,2	1	0,2	0,2	0,33	0,33	0,000006	0,30	2,556	10
Відсутність реально діючої системи страхового захисту аграрних товаровиробників	1	0,33	5	3	1	5	1	1	3	2	148,50	1,65	14,085	3
Нерозвиненість ринку землі, що унеможливує її використання як застави для отримання кредиту	0,33	0,33	3	3	1	5	1	1	0,5	3	7,350750	1,22	10,428	6
Недостатній рівень державної підтримки аграрного сектору	2	4	5	2	0,2	3	0,33	2	1	3	95,04	1,58	13,470	4
Низька культура роботи позичальників з кредитами	0,33	0,33	0,33	1	0,33	3	0,5	0,33	0,33	1	0,001937	0,54	4,574	8
												11,71	100,000	

Таблиця 2. 16

Структура фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств, %*

Роки	Власні кошти та прирівняні до них	Довгострокові кредити і позики	Короткострокові кредити	Кредиторська заборгованість	Баланс
2000	76,3	0,3	0,2	23,2	100
2001	66,5	2,6	3,3	27,6	100
2002	67,2	3,0	6,0	23,8	100
2003	62,73	4,1	7,1	26,2	100
2004	45,49	4,8	5,5	44,2	100
2005	50,67	14,6	3,0	31,7	100
2006	43,39	4,2	4,9	47,5	100
2007	56,7	6,9	3,6	32,8	100
2008	52,8	7,9	4,7	34,6	100
2009	54,3	8,1	5,4	32,2	100
2010	51,1	7,8	5,2	35,9	100
2012	54,1	12,8	5,7	27,4	100
2013	50,1	13,7	7,1	29,2	100
2014	42,0	16,1	7,1	34,8	100
2015	40,1	9,9	4,1	45,9	100

– відсутність реально діючої системи страхового захисту аграрних товаровиробників (14,08 %),

– недостатній рівень державної підтримки аграрного сектору (13,47 %)

– низька прибутковість сільськогосподарського виробництва (10,86 %).

З групи проаналізованих факторів пріоритетними з точки зору функціонування механізму кредитування, таким чином, є фактори тісно пов'язані з його організаційно-економічним забезпеченням. З них найвищий ранг пріоритетності має підвищена нестійкість аграрних підприємств. Однак, як наголошувалось раніше, існують суттєві недоліки методичного забезпечення оцінки аграрних підприємств як кредитоспроможних позичальників.

Фактори другий та третій за рангом (відсутність ліквідного забезпечення кредиту та відсутність реально діючої системи страхового захисту аграрних товаровиробників) тісно пов'язані з регулюванням рівня кредитного ризику. Низька прибутковість сільського господарства визначає можливість залучення кредитів, виходячи з інструментів їх структурування. Таким чином, виходячи з результатів рангової оцінки факторів, що здійснюють негативний вплив на рівень кредитного забезпечення сільського господарства, найбільш необхідним є удосконалення організаційно-економічного забезпечення функціонування механізму короткострокового кредитування сільськогосподарських підприємств.

* складено автором за даними фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Запорізької області

РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

3.1. Удосконалення якісної оцінки сільськогосподарських підприємств як потенційних позичальників

У другому розділі монографії вже представлено матеріал, що підтверджує недостатність існуючого методичного забезпечення оцінки потенційних позичальників. Недостатня адекватність комплексно-рейтингового оцінювання сільськогосподарських підприємств зумовила необхідність розробити алгоритм, що дає змогу узгодити існуючі рейтингові оцінки. Однак використання зазначеного алгоритму є першим кроком з необхідного удосконалення інструктивно-методичного супроводження кредитної діяльності. Для більш ніж 40 % потенційних позичальників необхідним буде використання докладної оцінки.

Серйозним недоліком фінансових і статистичних методів оцінки потенційних позичальників є той факт, що всі вони базуються на звітних бухгалтерських даних підприємства, формах зовнішньої звітності. Їх використання, по-перше, може бути ускладнене за часом, бо фінансово нестійкі підприємства прагнуть максимально затримувати публікацію своїх звітів або давати їх у зрізаному вигляді. По-друге, навіть якщо необхідні дані є, вони можуть, бути «творчо обробленими» (перекрученими), аж до їх повної фальсифікації. Необхідне особливе уміння, щоб очистити баланс або оцінити ступінь його коректності. Третя складність використання бухгалтерської звітності полягає в суперечливості висновків. Певні показники можуть свідчити про добробут, інші – про неплатоспроможність. Усі ці труднощі зумовлюють потребу у використанні не тільки кількісних, але й якісних показників фінансового стану потенційних позичальників. Практично кожне дослідження з питань антикризового управління містить пропозиції щодо переліку суб'єктивних показників і критеріїв загроз підприємствам.

Цікаву та корисну точку зору на суб'єктивні критерії і загрози підприємствам-позичальникам висловив Джон Аргенті, англійський викладач і бізнес-консультант. Систематизувавши інформацію про збанкрутілі компанії, яка публікується в Англії [191, с. 68-69; 60, с. 92-94], він припустив, що процес, який призводить до банкрутства, є тривалим у часі. Впродовж процесу банкрутства в діяльності компаній виявляються загальні ознаки, що можуть бути поділені на три групи, відповідно до трьох стадій процесу банкрутства: недоліки в діяльності; здійснені помилки; симптоми неплатоспроможності.

Кожна наступна стадія банкрутства є результатом поглиблення (до критичного рівня) попередньої стадії: помилки виникають у результаті недоліків у діяльності, а симптоми виявляють накопичені помилки. Результатом дослідження став метод

бальної оцінки, названий А-рахунок. Розрахунок показника Аргенті для певного підприємства слід проводити шляхом присвоєння кожному фактору визначеної, відповідно до шкали Аргенті, кількості балів, або – «0». Проміжні значення не допускаються. Отже, якщо підтверджено факт, що на підприємстві директор-автократ, то відповідно цьому фактору присвоюється «8» балів, у протилежному випадку – «0» балів.

Таким чином, якісні ознаки і симптоми можливого банкрутства достатньо добре розроблені фахівцями з питань антикризового управління. Однак кожен суб'єкт антикризового управління може на власний розсуд, з врахуванням специфіки ситуації, галузі діяльності тощо, доповнити перелік якісних показників, які доцільно вивчити.

В. В. Ковальов [69, с. 708-709], ґрунтуючись на розробках західних аудиторських фірм і застосовуючи ці розробки до вітчизняної специфіки бізнесу, запропонував наступну дворівневу систему якісних показників-індикаторів ймовірності банкрутства підприємства (табл. 3. 2). До першої групи відносяться критерії і показники, несприятливі поточні значення або динаміка зміни яких, свідчать про можливу в майбутньому значну фінансову скруту, у тому числі і банкрутство. Друга група включає критерії і показники, несприятливі значення яких не дають підстави розглядати поточний фінансовий стан як критичний, у той же час вони вказують, що за певних умов або неприйняття дієвих заходів ситуація може різко погіршитись.

Результати, отримані на основі методу В. В. Ковальова, є досить суб'єктивними, оскільки даний метод не передбачає наявності якої-небудь шкали прийняття рішень. В той же час, оскільки метод В. В. Ковальова багато в чому схожий з експертними методами і дає змогу взяти до уваги важливі особливості діяльності підприємства, його можна використовувати як доповнення до методу оцінки ризику банкрутства, який використовується як основний.

Дослідження методу Дж. Аргенті дало змогу визначити, що, на відміну від методу В. В. Ковальова, даний підхід передбачає розрахунок підсумкового показника, що істотно спрощує порівняльний аналіз отриманих результатів для декількох підприємств. Використання методів Дж. Аргенті і В. В. Ковальова потребує досить високих трудовитрат.

Розрахунок показника Аргенті за даними сільськогосподарських підприємств, дав змогу зробити висновок, що усі підприємства мають вагомі проблеми управління. Жодне підприємство не впроваджує систему управлінського обліку; відсутні фінансові директори, функції яких виконують економісти або головні бухгалтери; відсутній бюджетний контроль. Більшість сільськогосподарських підприємств відчувають значну нестачу оборотних коштів.

Враховуючи вище зазначені особливості методу Аргенті вважаємо доцільним пропонувати його використання при оцінці сільськогосподарських підприємств як потенційних позичальників. Основним недоліком даного підходу, на нашу думку, є те, що він враховує тільки управлінський та фінансовий аспекти діяльності підприємства, в той час, коли для сільського господарства вкрай важливим є врахування екологічних та соціальних критеріїв.

Таблиця 3. 1

Метод розрахунку показника А-рахунок Аргенті*

За групами оцінок					
1. Недоліки		2. Помилки		3. Симптоми	
Назва	Кількість балів	Назва	Кількість балів	Назва	Кількість балів
Директор – автократ	8	Занадто висока доля позикового капіталу	15	Погіршення фінансових показників	4
Голова ради директорів являється одночасно директором	4	Недостатній обсяг оборотних коштів	15	Використання «творчого бухгалтерського обліку»	4
Пасивність ради директорів	2	Наявність великого проекту	15	Не фінансові показники неблагополуччя	3
Внутрішні протиріччя в раді директорів	2	Максимально можлива сума балів	45	Кінцеві симптоми кризи (судові скарги, скандали)	1
Слабкий фінансовий директор	2	«Прохідний бал»	15	Максимально можлива сума балів	12
Недостатня кількість менеджерів	1			Максимально можливий А-рахунок	100
Недостатність системи обліку (відсутність бюджетного контролю)	3			«Прохідний бал»	25
Відсутність прогнозу грошових потоків	3				
Відсутність системи управлінського обліку	3				
Незначна реакція на зміни (поява нових продуктів, технологій)	15				
Максимально можлива сума балів	43				
«Прохідний бал»	10				
Якщо сума більше 10, недоліки в управлінні можуть привести до вагомих помилок					
Більшість успішних підприємств					
Підприємства, які мають вагомі труднощі		35-70			

* джерело [191, с. 68-69; 61, с. 92-94]

Таблиця 3. 2

Індикатори ймовірності банкрутства за методикою В. В. Ковальова

І група
<ul style="list-style-type: none"> – істотні втрати, що повторюються, в основній виробничій діяльності; – перевищення деякого критичного рівня простроченої кредиторської заборгованості; – надмірне використання короткострокових позикових засобів як джерела фінансування довгострокових вкладень; – стійко низькі значення коефіцієнтів ліквідності; – хронічний брак оборотних коштів; – неправильна реінвестиційна політика; – перевищення розмірів позикових засобів над встановленими лімітами; – хронічне невиконання зобов'язань перед інвесторами, кредиторами і акціонерами; – висока питома вага простроченої дебіторської заборгованості; – наявність наднормативних і залежаних товарів і виробничих запасів; – погіршення стосунків з установами банківської системи; – використання (вимушене) нових джерел фінансових ресурсів на не вигідних умовах; – вживання у виробничому процесі устаткування з минулими термінами експлуатації; – потенційні втрати довгострокових контрактів; – несприятливі зміни в портфелі замовлень.
ІІ група
<ul style="list-style-type: none"> – втрата ключових співробітників апарату управління; – вимушені зупинки, а також порушення виробничо-технологічного процесу; – недостатня диверсифікація діяльності підприємства, тобто надмірна залежність фінансових результатів від якогось одного конкретного проекту, типу устаткування, виду активів і др.; – зайва ставка на прогнозовану успішність і прибутковість нового проекту; – участь підприємства в судових розглядах з непередбачуваним результатом; – втрата ключових контрагентів; – недооцінка технічного і технологічного оновлення підприємства; – неефективні довгострокові угоди; – політичний ризик, пов'язаний з підприємством в цілому або його ключовими підрозділами.

Що стосується критичних значень цих критеріїв, то вони мають бути деталізовані по галузях і підгалузях, а їх розробка може бути виконана після накопичення певних статистичних даних.

На основі методичного підходу Аргенті, нами були визначені основні екологічні та соціальні критерії, наявність яких свідчить про високий рівень ймовірності виникнення на підприємстві виробничої кризи, яка виступає вагомим фактором виникнення потенційної неплатоспроможності майбутнього позичальника.

У процесі дослідження в якості експертів приймали участь 20 осіб, у тому числі:

- 5 осіб (25%) – працівники кредитних відділів комерційних банків – Приватбанк, Укрсоцбанк, Метабанк, Банк Кіпру, Правексбанк;
- 8 осіб (40%) – керівники сільськогосподарських підприємств;
- 3 особи (15%) – голови районних управлінь агропромислового розвитку Мелітопольського, Якимівського та Приазовського районів Запорізької області;
- 4 особи (20%) – головні бухгалтери сільськогосподарських підприємств.

Основним методом дослідження було анкетування, оцінки експертів перевірялись за критерієм міні-максу. У процесі опитування експертам було запропоновано оцінити в балах значущість кожного критерію, оцінки експертів узагальнювались як середньозважені. Показником зваження був нормований рівень значущості, отриманий шляхом попереднього опитування.

Вперше, проблема екологічної ефективності кредитування була згадана в період 1980-1990 рр., коли кредитування матеріальних запасів, виробничих та інших витрат ніяк не пов'язувалось зі станом природоохоронної діяльності підприємства [30]. Слід зазначити, що ця проблема залишається актуальною і в сучасних умовах.

Врахування екологічних критеріїв особливо актуально з моменту прийняття в Україні Закону «Про екологічний аудит» від 24 червня 2004 року. Вагоме значення екологічного аудиту підтверджує той факт, що Всесвітній банк та Європейський банк реконструкції та розвитку вважають його здійснення обов'язковим елементом оцінки діяльності компанії та інших структур, яким надаються позики й кредити [70].

Серед екологічних критеріїв, на нашу думку, найважливішими є:

- рівень розораності угідь;
- якість ґрунтів;
- якість сільськогосподарської продукції;
- рівень розвитку меліоративних заходів; рівень розвитку аграрного страхування.

Саме ці критерії визначають рівень екологічної стійкості сільськогосподарського підприємства.

Іншими, не менш, важливими критеріями є соціальні показники. В окремих дослідженнях виділяють соціальну ефективність, яка характеризує ефективність використання трудових ресурсів. Крім того автори монографії «Фінансово-кредитний механізм в умовах розвитку хозрасчета» – В. В. Глуценко, В. Г. Новиков, М. Я. Коробов [32] приділяли велику увагу соціальній ефективності кредиту. Науковці вважали, що соціальна ефективність відображає ефект від досягнення соціальних цілей кредитування за допомогою «соціальних індикаторів». На той час соціальними індикаторами кредитного механізму вважали: підвищення

рівня кваліфікації, покращення умов праці робітників, збалансованість робочих міст та зайнятості. При цьому розмір кредиту слід було обґрунтовувати параметрами прогресивності використовуюваного обладнання, ступенем механізації та автоматизації праці. На думку авторів монографії, вплив «індикаторів» також важливий при визначенні меж кредиту, плануванні і регулюванні кредитного процесу, а також при розрахунку інших економічних показників. Соціальну ефективність важко виміряти єдиним інтегральним показником. Саме тому ми пропонуємо використання так званих соціальних індикаторів використання кредиту. На наш погляд, на сучасному етапі ними можуть бути наступні: рівень оплати праці; рівень заборгованості по оплаті праці працівників сільськогосподарських підприємств; підвищена плинність кадрів; погіршення професійної структури персоналу.

Вище перелічені недоліки мають місце на більшості сільськогосподарських підприємств та призводять до наступних помилок:

- порушення технології вирощування культур (неврахування попередників культур; норм висіву, внесення добрив, засобів захисту рослин; порушення строків посіву тощо);
- зростання витрат на виробництво внаслідок використання застарілих технологій, техніки, устаткування, машин, тощо;
- підвищення ризику неповернення позик через втрати, пов'язані з нанесенням шкоди навколишньому середовищу.

Перераховані помилки, які є найбільш розповсюдженими, виявляють симптоми виробничої кризи та ймовірності банкрутства:

- зниження урожайності та рівня виробництва по основним видам продукції;
- низький рівень ефективності праці; зниження розміру прибутку підприємства в розрахунку на одного працівника;
- зниження якості сільськогосподарської продукції;
- високий рівень ймовірності надзвичайних подій та витрат.

Приймаючи до уваги результати вище проведених досліджень, використовуючи методичний підхід Аргенті, нами були сформовано методика визначення потенційної неплатоспроможності позичальника-сільськогосподарського підприємства (рис. 3. 1).

Для розрахунку бальної оцінки помилок, недоліків та симптомів було використано метод Т. Сааті. Використання методу аналізу ієрархій Т. Сааті дістало широкого розповсюдження у вирішенні проблемних питань соціології, управління, політиці, психології, військової сфери, маркетингу, тощо. А. В. Гречко побудована онтологія МАІ Т. Сааті для методологічної систематизації даних та інтерфейсів в реалізації системи експертного аналізу [35, с. 746-757]. Питаннями впровадження МАІ Т. Сааті в банківській практиці присвячені наукові праці А. О. Єпіфанова [59, с. 114-115], І. О. Андропової [7], В. М. Годук [33, с. 54-58] та ін., однак практичне запровадження даного методу прийняття рішень залишається складним та малодослідженим питанням.

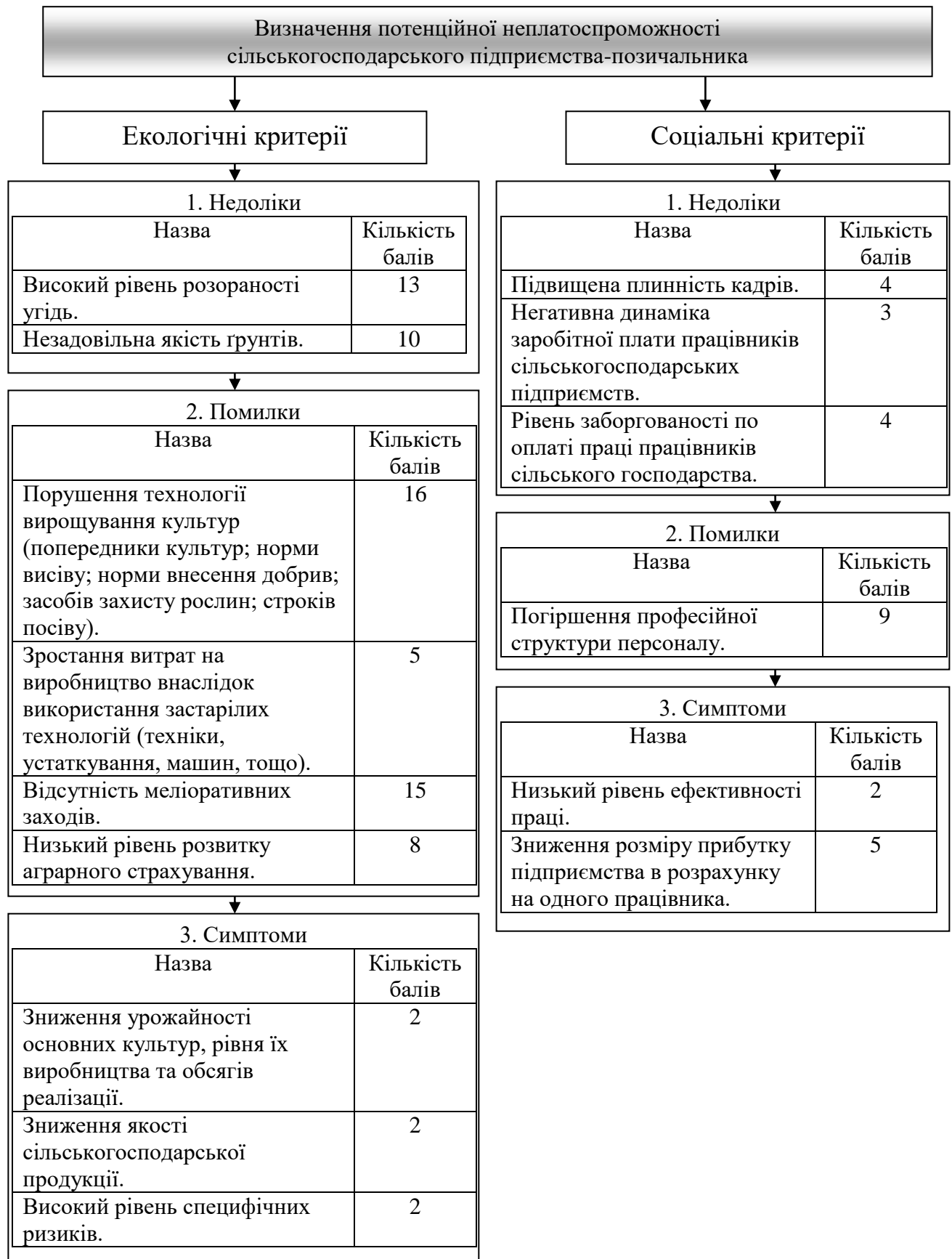

Рис. 3.1 – Загальна структура методики визначення потенційної неплатоспроможності сільськогосподарського підприємства-позичальника внаслідок виробничої кризи (розроблено автором)

У даний час існує безліч інформаційних технологій, що дають змогу значно полегшити вибір і допомогти у вирішенні проблем, пов'язаних з процесами прийняття рішень у різних галузях. Зокрема, дуже поширеними зараз є системи підтримки прийняття рішень на основі експертних методів: методу Дельфі, методу «мозкового штурму», експертного опитування та методу аналізу ієрархій.

Незважаючи на існування різноманітних методів прийняття рішень, робота кредитного комітету, зазвичай, базується на методі голосування. Голосування також є одним із методів експертних оцінок, але має свої недоліки [114], які вимагають удосконалення та оптимізації процесу прийняття рішень кредитним комітетом.

При цьому особливої уваги, на наш погляд, заслуговує Метод Аналізу Ієрархій (МАІ), розроблений американським ученим Т. Сааті. У класичному розумінні метод аналізу ієрархій передбачає активне обговорення всіх його етапів групою експертів під керівництвом організатора, починаючи з етапу встановлення цілей дослідження, рівнів і критеріїв ієрархії, альтернатив, і закінчуючи обговоренням отримуваних результатів з метою коректування думок.

В основі МАІ лежать наступні положення: будь-яка складна проблема може бути піддана декомпозиції; результат декомпозиції можна представити у вигляді ієрархічної системи критеріальних рівнів, кожен з яких складається з багатьох елементів (чинників); якісні порівняння експертами попарної значущості елементів на будь-якому рівні ієрархії (суб'єктивні думки) можуть бути перетворені в кількісні співвідношення між ними, при цьому вони відобразатимуть об'єктивну реальність; можливий синтез стосунків між різними елементами і рівнями ієрархії. Метод Т. Сааті містить в собі значну кількість притаманних йому категорій, суть і призначення яких приведені в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Категоріальний апарат методу Сааті*

Категорія	Суть і призначення
Альтернатива	- набір потенційних рішень
Групи чинників	- критерії, показники, які впливають на прийняття рішення і, як правило, деталізують головну мету визначення рейтингу альтернатив
Вузол ієрархії	- спільна назва для всіх можливих альтернатив, цілі їх рейтингу і всіх чинників, від яких залежить рейтинг
Рівні ієрархії	- відображають процес прийняття рішень і задають згруповані по типах вузли (мета, чинники, альтернативні рішення)
Кластер	- група вузлів одного рівня, підлеглих деякому вузлу іншого рівня - вершині кластера (домінуючому вузлу)
Парні порівняння	- оцінки (якісні або кількісні) відношення пріоритету одного вузла до пріоритету іншого, тобто оцінки важливості (перевазі, вірогідності) кожного вузла кластера щодо кожного з інших по критерію, що знаходиться у вершині кластера
Матриця парних порівнянь	- симетрична матриця, елементами якої є оцінки або думки про відносну важливість порівнюваних предметів щодо мети або критерію
Вектор пріоритетів	- рейтинг вузлів в кластері (чинників або альтернатив, що порівнюються щодо чинника більш високого рівня, - вершини кластера)

* джерело: [35, с. 746-757]

Метод складається із сукупності наступних етапів:

- перший етап полягає в структуризації завдання у вигляді ієрархічної структури з декількома рівнями;
- на другому етапі виконуються попарні порівняння елементів кожного рівня; обчислюються коефіцієнти важливості для елементів кожного рівня. При цьому перевіряється узгодженість думок; підраховується комбінований ваговий коефіцієнт і визначається найкраща альтернатива.

Метод аналізу ієрархій Сааті має схожі риси з іншими методами досліджень. Так, МАІ має аналогії з теорією ймовірності. Пріоритети альтернатив (це позитивні числа, їх сума дорівнює одиниці) можна ототожнити з ймовірністю вибору альтернатив. Пріоритети чинників, що впливають на рейтинг альтернатив, можна вважати за ймовірність гіпотез. При такому підході спосіб обчислення пріоритетів альтернатив аналогічний використанню формули повної ймовірності.

Метод аналізу ієрархій має аналогії з теорією графів. Структура ситуації прийняття рішення представляється в методі аналізу ієрархій у вигляді спрямованого графа.

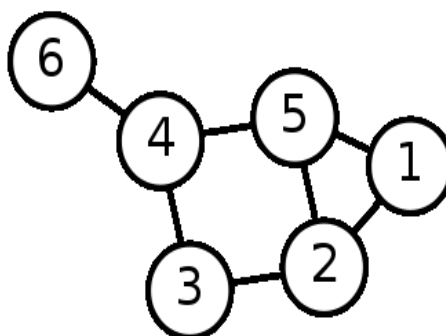

Рис. 3. 2 – Граф з шістьма вершинами та сімома ребрами*

Вузлами графа є: альтернативи; головний критерій рейтингу альтернатив; чинники, що впливають на рейтинг альтернатив; направленими дугами графа є зв'язки, що вказують на вплив одних вузлів та пріоритети інших вузлів.

Метод аналізу ієрархій має аналогії з теорією матриць. Розрахунок рейтингів, що проводяться в методі аналізу ієрархій, математично ґрунтується на методах розрахунків власних векторів матриць.

Метод аналізу ієрархій має аналогії з експертними системами. Технології прийняття рішення за допомогою експертних систем, заснованих на байєсовському способі логічних висновків є окремим випадком використання методу аналізу ієрархій.

Метод аналізу ієрархій має аналогії з ідеологією штучних нейронних мереж.

* джерело: <http://www.wikipedia.org/>

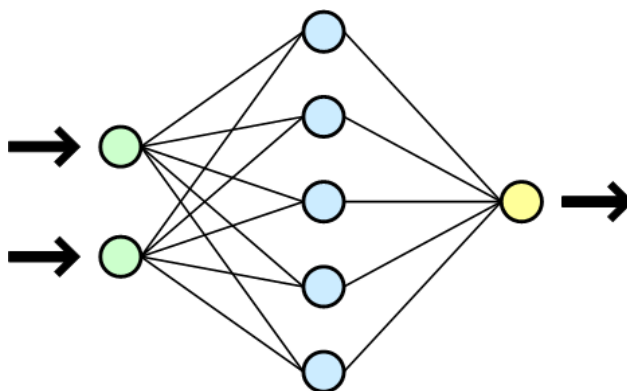

Рис. 3.3 – Схема простої нейромережі*

Зокрема, зворотне завдання в методі аналізу ієрархій за способом рішення і проведення процедури узгодження аналогічне навчанню нейронної мережі.

Разом з цим метод Сааті має свої переваги:

- метод дає змогу провести аналіз проблеми. У відповідність з результатами ієрархічної декомпозиції модель ситуації прийняття рішення має кластерну структуру. Набір можливих рішень і всі чинники, що впливають на пріоритети рішень, розбиваються на відносно невеликі групи – кластери. Розроблена в методі аналізу ієрархій процедура парних порівнянь дозволяє визначити пріоритети об'єктів, що входять в кожен кластер. Для цього використовується метод власного вектора. Отже, складна проблема збору даних розбивається на ряд простіших, таких, що вирішуються для кластерів;

- метод МАІ дає змогу оцінити суперечливість даних і мінімізувати її. З цією метою в методі аналізу ієрархій розроблені процедури узгодження;

- метод дозволяє провести синтез проблеми прийняття рішення. Після того, як проведено аналіз проблеми і зібрані дані за всіма кластерами, відповідно з спеціальним алгоритмом розраховується підсумковий рейтинг – набір пріоритетів альтернативних рішень. Властивості цього рейтингу дозволяють здійснювати підтримку прийняття рішень. Крім того, метод дає змогу побудувати рейтинги для груп чинників, що дозволяє оцінювати важливість кожного з них.

- метод дозволяє організувати обговорення проблеми, сприяє досягненню консенсусу.

Унікальність методу полягає в тому, що він є одночасно і якісним і кількісним. Даний метод є перспективним і відповідає вимогам Базельського комітету в галузі управління кредитним ризиком.

За допомогою матриці парних порівнянь Т. Сааті [160], були побудовані вектори пріоритетів запропонованих показників ймовірності ризику банкрутства, на основі яких і сформовано бальну оцінку недоліків, помилок та симптомів.

Для побудови нормалізованого вектору пріоритетів використовують декілька підходів (методів)[160, с. 21-36]:

- визначити суму елементів кожного рядка та нормалізувати діленням кожної суми на суму всіх елементів; сума отриманих результатів дорівнюватиме одиниці. Перший елемент результуючого вектору буде пріоритетом першого

* джерело: <http://www.wikipedia.org/>

об'єкту, другий - другого об'єкту і так далі;

– визначити суму елементів кожного стовпчика і отримати зворотні величини цих сум. Нормалізувати їх так, щоб їх сума дорівнювала одиниці, розділити кожен зворотну величину на суму всіх зворотних величин;

– розділити елементи кожного стовпця на суму елементів цього стовпця (тобто нормалізувати стовпець), потім скласти елементи кожного отриманого рядка і розділити цю суму на число елементів рядка. Це – процес усереднювання за нормалізованими стовпчиками;

– помножити n елементів кожного рядка та визначити корінь n -ого ступеню. Нормалізувати отримані числа.

Перевірка якості даних на узгодженість виконується за допомогою визначення індексу узгодженості та рівня відносної узгодженості матриці порівнянь [160].

Індекс узгодженості (IY) дає інформацію про ступінь порушення чисельної і транзитивної узгодженості та розраховується за наступною формулою:

$$IY = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1}$$

де λ_{\max} – максимальне власне значення матриці;

n – розмір матриці.

Для симетричної матриці завжди виконується нерівність:

$$\lambda_{\max} \geq n$$

Розрахунок максимального власного значення λ_{\max} виконується за матрицею парних порівнянь наступним чином: визначається сума кожного стовпця думок, потім сума першого стовпця помножується на величину першого компоненту нормалізованого вектору пріоритетів, сума другого стовпця – на другий компонент і т.д. Останнім етапом є визначення суми отриманих чисел, яка і дорівнює λ_{\max} .

Рівень відносної узгодженості (BY) – являє собою відношення індексу узгодженості (IY) до середньостатистичного його значення (CY) при випадковому виборі коефіцієнтів матриці порівнянь:

$$BY = \frac{IY}{CY}$$

Середньостатистичне значення індексу узгодженості залежить від розміру матриці та визначається відповідно до розробленої Т. Сааті шкали [160]. Матриця вважається достатньо узгодженою, якщо значення BY менше ніж 10 %; іноді допустимо 20 %. Якщо BY більше за встановлені межі, то відбувається перегляд думок експертів з метою поліпшення рівня відносної узгодженості.

Таблиця 3. 4

Побудова нормалізованого вектору за групами критеріїв*

	Недоліки	Помилки	Симптоми	Геометричне середнє елементів	Оцінка компонентів вектору пріоритетів
Недоліки	1	0,5	3	1,1447	0,3328
Помилки	2	1	3	1,8171	0,5283
Симптоми	0,33	0,33	1	0,4775	0,1388

$$\lambda_{\max} = 3,047; IU = 0,0235; BU = 0,04$$

Так, за даними таблиці 3. 4, експерти дійшли висновку, що найвагомими критеріями виробничої кризи є показники групи «Помилки», питома вага якої становила 53 %.

Таблиця 3. 5

Побудова нормалізованого вектору для групи критеріїв «Помилки»†

	Порушення технології вирощування культур	Зростання витрат на виробництво	Відсутність меліоративних засобів	Погіршення професійної структури персоналу	Низький рівень розвитку аграрного страхування	Геометричне середнє елементів	Оцінка компонентів вектору пріоритетів
Порушення технології вирощування культур	1	2	1	2	3	1,6438	0,30
Зростання витрат на виробництво	0,5	1	0,5	0,33	0,5	0,5285	0,10
Відсутність меліоративних засобів	1	2	1	2	2	1,5157	0,28
Погіршення професійної структури персоналу	0,5	3	0,5	1	1	0,9441	0,17
Низький рівень розвитку аграрного страхування	3	2	0,5	1	1	0,8011	0,15

$$\lambda_{\max} = 5,16; IU = 0,04; BU = 0,036$$

Виходячи з даних табл. 3.5, найбільш серйозною «помилкою», на думку експертів є порушення технології вирощування сільськогосподарських культур.

Серед недоліків сучасного сільськогосподарського виробництва, які мають найбільший вплив на рівень виробничої кризи, а отже, і фінансової, є високий рівень розораності угідь та незадовільна якість ґрунтів (табл. 3. 6).

* розраховано автором

† розраховано автором

Таблиця 3. 6

Побудова нормалізованого вектору для критеріїв групи «Недоліки» *

	Високий рівень розораності угідь	Незадовільна якість ґрунтів	Підвищена плінність кадрів	Низький рівень оплати праці	Рівень заборгованості по оплаті праці	Геометричне середнє елементів	Оцінка компонентів вектору пріоритетів
Високий рівень розораності угідь	1	2	3	3	3	2,2206	0,3802
Незадовільна якість ґрунтів	0,5	1	3	3	3	1,6829	0,2881
Підвищена плінність кадрів	0,33	0,33	1	1	2	0,7372	0,1262
Низький рівень оплати праці	0,33	0,33	1	1	0,5	0,5587	0,0957
Рівень заборгованості по оплаті праці	0,33	0,33	0,5	2	1	0,6418	0,1099

$$\lambda_{\max} = 5,17; IU = 0,0425; BU = 0,04$$

Зазначені недоліки та помилки призводять до виникнення симптомів виробничої кризи, найвагомішим з яких є зниження розміру прибутку підприємства в розрахунку на одного працівника (табл. 3. 7).

Таблиця 3. 7

Побудова нормалізованого вектору для критеріїв групи «Симптоми» †

	Зниження урожайності основних культур	Низький рівень ефективності праці	Низький рівень виробництва та реалізації	Зниження якості сільськогосподарської продукції	Високий рівень специфічних ризиків	Геометричне середнє елементів	Оцінка компонентів вектору пріоритетів
Зниження урожайності основних культур	1	1	0,5	1	1	0,8706	0,17
Низький рівень ефективності праці	1	1	0,5	1	1	0,8706	0,17
Низький рівень виробництва та реалізації	2	2	1	2	2	1,7411	0,33
Зниження якості продукції	1	1	0,5	1	1	0,8706	0,17
Високий рівень специфічних ризиків	1	1	0,5	1	1	0,8706	0,17

$$\lambda_{\max} = 5,0; IU = 0,00; BU = 0,00$$

Відповідно визначеним пріоритетам, кожному показнику присвоєна певна кількість балів. Максимальна кількість балів дорівнює 100. Аналогічно методу Аргенті, під час визначення рівня кредитного ризику сільськогосподарського

* розраховано автором

† розраховано автором

підприємства-позичальника, кредитний експерт присвоює зазначеним критеріям фактичні бали. Якщо певний критерій має місце на підприємстві – йому присвоюється кількість балів, зазначена в колонці «Бал», у протилежному випадку – «0». Таким чином, чим вищою буде сукупна фактична оцінка (наближена до 100), тим вищою є ймовірність настання на підприємстві виробничої кризи та, відповідно, низький кредитний рейтинг.

Пропонована методика доповнюватиме алгоритм використання комплексно-рейтингових показників оцінки сільськогосподарських підприємств як потенційних позичальників представлений у підрозділі 2.2 монографії, який сконцентрований на врахуванні фінансових параметрів їх діяльності і не враховує специфіку сільськогосподарського виробництва. Запропонована методика цілком зосереджена на визначенні впливу специфічних факторів сільськогосподарського виробництва та може бути використана у тому випадку, коли за результатами застосування алгоритму необхідною є деталізація аналізу позичальника.

3.2. Стохастичне моделювання індивідуального кредитного ризику сільськогосподарських підприємств

Порівняльний аналіз існуючих кількісних класифікаційних моделей та оцінка рівня достовірності отриманих результатів під час тестування на сільськогосподарських підприємствах, дозволили визначити, що використання цих моделей у 37,1 % випадків дає суперечливі результати. Наприклад, сільськогосподарські підприємства, які за оцінкою експертів були віднесені до спекулятивного рівня – за дискримінантними моделями отримали позитивну оцінку, а підприємства інвестиційного рівня, навпаки, були охарактеризовані як такі, що мають високу вірогідність настання банкрутства. Така суперечливість результатів спричинюватиме негативний вплив на фінансову стійкість банків:

- у випадках невірних позитивних результатів – комерційні банки укладають угоди з фінансово нестійкими підприємствами, що в майбутньому призводить до значних збитків;
- у протилежному випадку – втрачають прибуток, внаслідок відмови у видачі кредиту.

Отже, проблема розробки нових методів та моделей оцінки кредитного ризику сільськогосподарських підприємств є вкрай актуальною.

Оскільки рівень кредитоспроможності підприємства залежить від багатьох факторів, то для побудови авторської класифікаційної моделі, на наш погляд, доцільно скористатися методами стохастичного моделювання. Саме стохастичні моделі дозволяють визначати місце й роль кожного окремого фактора у формуванні рівня досліджуваних показників (у нашому випадку, це рівень кредитоспроможності сільськогосподарських товаровиробників); встановлювати певні закономірності змін між факторними та результативними ознаками; визначати найбільш вагомі фактори впливу та на основі моделі розробляти рекомендації щодо поліпшення кредитоспроможності того чи іншого клієнта-позичальника. Останнє виступає

одним із основних завдань моніторингу кредитних операцій. Послідовність створення стохастичної моделі наведено на рис. 3. 4.

Кожна галузь економіки характеризується певними особливостями функціонування (виробництва, реалізації продукції, формування капіталу, тощо), які здійснюють безпосередній вплив на рівень кредитоспроможності того чи іншого підприємства. При цьому перелік факторів та ступінь їх впливу в кожній галузі відрізняється. Отже, мета стохастичного аналізу полягає у визначенні основних факторів впливу на кредитоспроможність саме сільськогосподарських товаровиробників.

Як досліджуваний результативний показник обрано величину кредитного ризику, отриману методом експертних оцінок; як фактори (незалежні змінні) – сукупність фінансових коефіцієнтів, які найчастіше застосовують в практиці фінансового аналізу.

Період дослідження дорівнює 5 рокам – з 2011 по 2015 рр.

Рис. 3.4 – Алгоритм побудови стохастичної моделі

Серед стохастичних моделей у практиці фінансового аналізу найпоширенішими є лінійні моделі, що реалізуються такими методами: простого динамічного аналізу; багатфакторного регресійного аналізу; аналізу за допомогою авторегресійних залежностей.

Враховуючи специфіку сукупності досліджуваних показників та період дослідження, для побудови стохастичної моделі було обрано метод багатфакторного регресійного аналізу. Даний вид аналізу дозволяє не тільки

здійснити оцінку реальності впливу факторів, але і визначити інтенсивність (імпульс) їх впливу на результативний показник.

Багатофакторний кореляційно-регресійний аналіз дає змогу оцінити міру впливу на результативний показник, який досліджується, кожного з факторів, які включені в модель (рівняння) при фіксованому положення (середньому рівні) інших факторів, а також при будь-яких можливих варіантах сукупності факторів з певним ступенем точності знайти теоретичне значення цього показника. При цьому важливою умовою є відсутність функціонального зв'язку між факторами [176].

Багатофакторний кореляційний аналіз здійснюватимемо у декілька етапів [72, с.15]:

- визначення сукупності факторів, що впливають на результативний показник, і вибір факторів, що мають найсуттєвіший вплив. При цьому, повинні бути виконані такі умови: наявність причинно-наслідкових зв'язків між показниками; виключення факторів, критерій надійності яких за Стьюдентом менший за табличне значення; можливість кількісного вимірювання факторів; наявність сталого інформаційного джерела (бажано – стандартні форми обліку та звітності); виключення взаємопов'язаних факторів (парний коефіцієнт кореляції між якими перевищує 0,85), а також таких, зв'язок яких із результативним показником має функціональний характер; кількість спостережень має у 6-8 разів перевищувати кількість досліджуваних факторів;

- статистична оцінка якості вхідної інформації, тобто перевірка її на достовірність, однорідність (наприклад, за критерієм коефіцієнта варіації) і відповідність закону нормального розподілу (за цим законом основну масу досліджуваних значень слід згрупувати біля середнього значення, а варіантів із мінімальними або максимальними значеннями має бути обмаль);

- моделювання зв'язку між факторними та результативними показниками, тобто обґрунтований вибір рівняння, адекватного характеру зв'язку (лінійна, степенева чи логарифмічна залежність); адекватність різних моделей фактичним залежностям перевіряється за критерієм Фішера, показником середньої похибки апроксимації і за значенням множинного коефіцієнта детермінації

- визначення основних показників зв'язку кореляційного аналізу. Розраховуються парні й часткові коефіцієнти кореляції, рівняння множинної регресії, а також показники, за допомогою яких оцінюється надійність отриманих результатів: критерій Стьюдента, критерій Фішера, середня похибка апроксимації, множинні коефіцієнти кореляції та детермінації. Фактори ранжуються за ступенем впливу на результативний показник.

- розрахунок рівняння зв'язку (регресії).

Враховуючи вимоги першого етапу багатофакторного регресійного аналізу провели оцінку сукупності факторів та встановили, що між усіма показниками існує причинно-наслідковий зв'язок; усі фактори є кількісно вимірюваними; джерелом інформації виступають форми бухгалтерської статистичної звітності сільськогосподарських підприємств за період 2011-2015 рр.

За результатами аналізу із сукупності факторів виключені показники, для яких характерна мультиколінеарність. Суть мультиколінеарності полягає в тому, що в

багатофакторній регресійній моделі дві або більше незалежних змінних пов'язані між собою лінійною залежністю або, іншими словами, мають високий ступінь кореляції. Прийняття до уваги явища мультиколінеарності є важливим, оскільки призводить до зміщення оцінок параметрів моделі, які розраховуються за методом найменших квадратів; збільшення дисперсії та коваріації оцінок параметрів, обчислених за методом найменших квадратів; збільшення довірчого інтервалу (оскільки збільшується середній квадрат відхилення параметрів); незначущості t -статистик.

О. П. Бесклінська стверджує, що мультиколінеарність не є проблемою, якщо єдиною метою регресійного аналізу є прогноз (оскільки чим більше значення R^2 , тим точніший прогноз). Якщо метою аналізу є не прогноз, а дійсне значення параметрів, то мультиколінеарність перетворюється на проблему, оскільки її наявність призводить до значних стандартних похибок оцінок параметрів [11]. Слід відмітити, що більшість існуючих кількісних методів оцінки кредитного ризику, запропоновані науковцями характеризуються мультиколінеарністю, а отже, можуть використовуватись тільки для діагностики.

Завданням стохастичного моделювання є побудова моделі, за допомогою якої можна було б не тільки зробити прогноз, а й визначити вплив кожного окремого фактора на зміну результативної ознаки. Таким чином, з метою усунення мультиколінеарності, нами були розраховані парні коефіцієнти кореляції між усіма фінансовими показниками.

Так, між показниками ліквідності парні коефіцієнти кореляції перевищують значення 0,90. Отже, коефіцієнт швидкої ліквідності та коефіцієнт абсолютної ліквідності були виключені з метою запобігання можливості отримання помилкових результатів. Неможливим є також одночасне застосування коефіцієнта фінансової незалежності та коефіцієнта достатності робочого капіталу, коефіцієнта обігу короткострокового боргу, коефіцієнта обігу кредиторської заборгованості. Показник рентабельності основної діяльності має мультиплікативний зв'язок з іншими показниками ефективності – рентабельність активів ROA (0,96), рентабельність активів по ЕВІТ (0,93), тощо. Таким чином, за результатами розрахунків відібрано 8 факторів (табл. 3. 8).

Кількість спостережень дорівнює 135, що у 6,75 разів перевищує кількість досліджуваних факторів та відповідає вимогам аналізу. Вхідна вибірка складається з 27 сільськогосподарських підприємств, які схожі між собою за: чисельністю працюючих – більше 50 осіб; спеціалізацією виробництва – зернове виробництво; місце розташуванням – Приазовський, Мелітопольський та Якимівський райони Запорізької області. Перевірку якості вхідної інформації здійснили за критерієм коефіцієнта варіації. При цьому основна маса досліджуваних значень згрупована біля середнього значення. Кількість варіантів з мінімальним і максимальним значенням є мінімальною (рис. 3. 5, рис. 3. 6).

Таблиця 3. 8

**Парні коефіцієнти кореляції між факторами впливу на величину
кредитного ризику, отриману методом експертних оцінок***

Коефіцієнти – незалежні змінні (X)	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8
X1 – загальна ліквідність	1,00							
X2 – маневреність власних коштів	-0,01	1,00						
X3 – достатність робочого капіталу	0,15	-0,10	1,00					
X4 – питома вага власних оборотних коштів у всіх активах	0,46	-0,25	0,67	1,00				
X5 – ділова активність	-0,23	0,24	-0,17	-0,05	1,00			
X6 – валовий прибуток	0,59	-0,05	0,11	0,55	0,06	1,00		
X7 – рентабельності активів по ЕВІТ	-0,05	0,05	-0,75	-0,21	0,49	0,32	1,00	
X8 – обігу оборотних активів	-0,01	-0,03	-0,29	-0,18	-0,58	-0,17	0,40	1,00

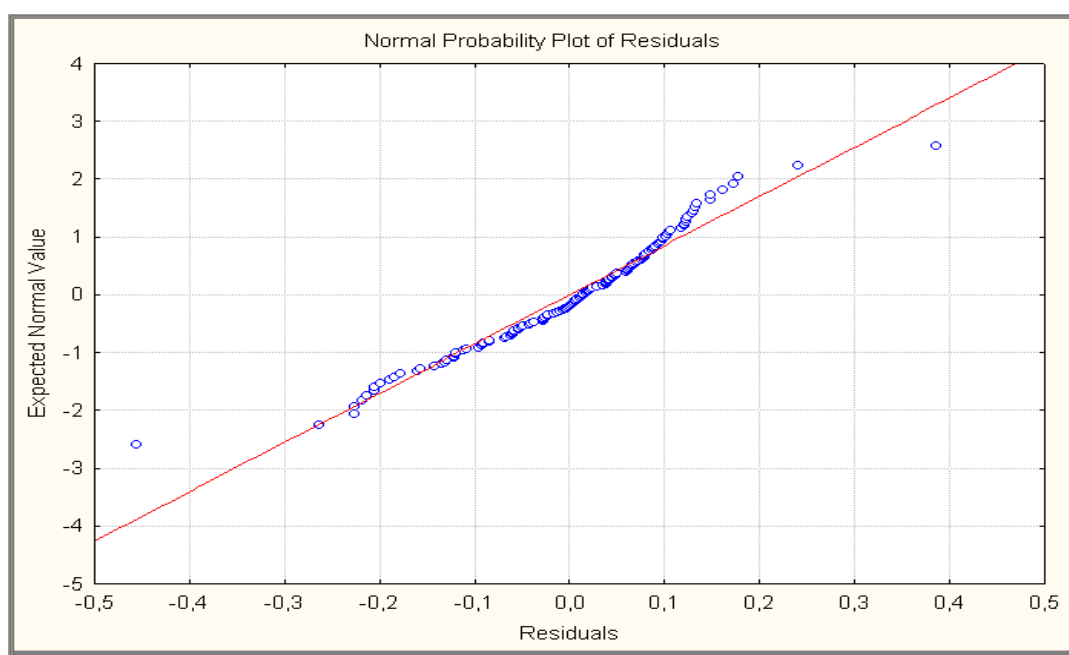

Рис. 3. 5 – Крива нормального розподілу результативної ознаки †

* складено автором за результатами власних розрахунків

† побудовано автором за допомогою програмного забезпечення «Statistica»

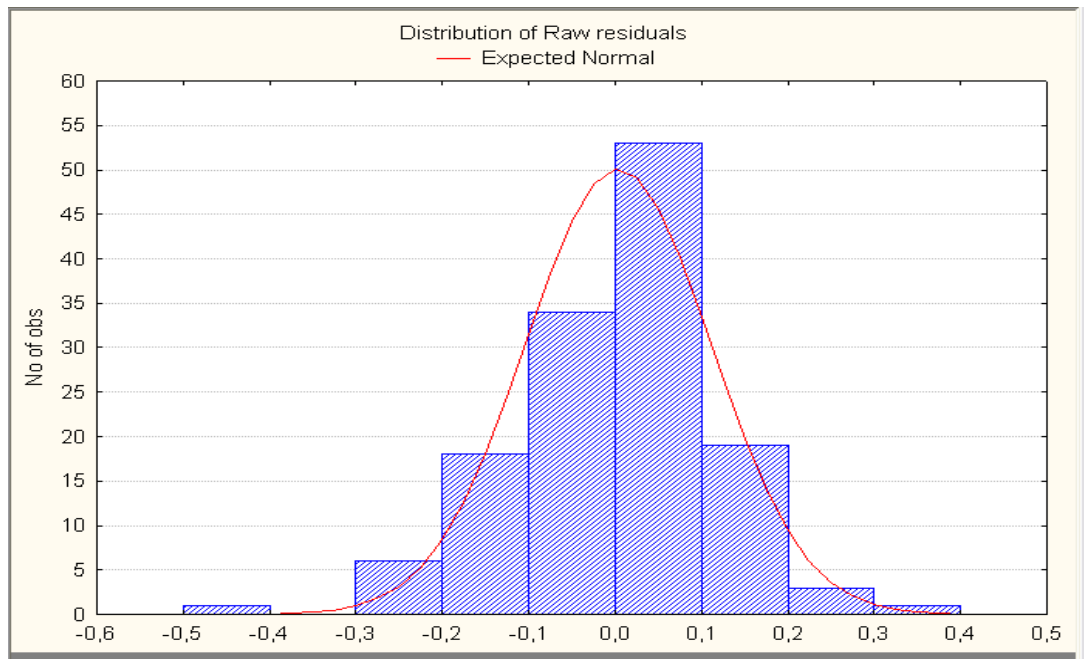

Рис. 3. 6 – Закон нормального розподілу для результативної ознаки*

Математично задача оцінки факторів впливу на величину кредитного ризику формулюється наступним чином: потрібно знайти аналітичний вираз, який найкращим чином відображає зв'язок факторних ознак з результативними, тобто знайти функцію:

$$Y = f(X_1, X_2, X_3, \dots, X_n)$$

Завдання полягає в тому, щоб розкрити характер і ступінь впливу аргументів на функцію. Вирішення даного завдання дасть змогу обґрунтувати механізм управління величиною показника, який вивчається. У нашому випадку – це рівень кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Оскільки зміна рівня кредитоспроможності обумовлена впливом кількох факторних ознак, то в даному випадку функція регресії матиме наступний вид:

$$M(Y/X_1 = x_1, \dots, X_n = x_n) = a_0 + a_1 \cdot x_1 + a_2 \cdot x_2 + a_n \cdot x_n$$

Коефіцієнт a_i показує, на скільки одиниць зміниться результативна ознака y , якщо фактор x_i зміниться на одну одиницю, а інші залишаться незмінними. Задачею багатofакторного регресійного аналізу є оцінка параметрів функції регресії $a_0, a_1, a_2, \dots, a_n$ за вибірковими даними. Для знаходження параметрів рівняння використали метод найменших квадратів, згідно з яким сума квадратів відхилень вибірових значень результативної ознаки від обчислених по рівнянню регресії повинна бути мінімальною. Відповідно до принципу найменших квадратів маємо:

* побудовано автором за допомогою програмного забезпечення «Statistica»

$$F = \sum (Y_i - a_0 - a_1 \cdot x_1 - a_2 \cdot x_2 - \dots - a_n \cdot x_n) \rightarrow \min$$

На основі даних 135 спостережень із використанням методу найменших квадратів (рис. 3. 7) було отримано наступну функцію:

$$Y(X1, X2, \dots, X8) = 0,444 + 0,002 \cdot x_1 + 0,003 \cdot x_2 - 0,012 \cdot x_3 + 0,193 \cdot x_4 + 0,0170 \cdot x_5 + 0,158 \cdot x_6 - 0,025 \cdot x_7 - 0,016 \cdot x_8$$

де Y – рівень кредитоспроможності;

$X1$ – коефіцієнт загальної ліквідності;

$X2$ – коефіцієнт маневреності власних коштів;

$X3$ – коефіцієнт достатності робочого капіталу;

$X4$ – коефіцієнт питомої ваги власних оборотних коштів у всіх активах;

$X5$ – коефіцієнт ділової активності;

$X6$ – коефіцієнт валового прибутку;

$X7$ – коефіцієнт рентабельності активів по ЕВІТ;

$X8$ – коефіцієнт обігу оборотних активів.

Множинний коефіцієнт кореляції дорівнює 0,87, що свідчить про високий рівень зв'язку між усіма компонентами моделі. При цьому коефіцієнт детермінації знаходиться на рівні 0,73. Це означає, що 73 % змін результативної ознаки обумовлено зміною саме цих факторів і тільки 27% – іншими.

Regression Summary for Dependent Variable: y (all)						
R= ,86623445 R ² = ,75036213 Adjusted R ² = ,73451210						
F(8,126)=47,341 p<0,0000 Std.Error of estimate: ,11712						
N=135	Beta	Std.Err. of Beta	B	Std.Err. of B	t(126)	p-level
Intercept			0,444448	0,027213	16,33236	0,000000
x1	0,145463	0,048375	0,002439	0,000811	3,00700	0,003186
x2	0,048699	0,045895	0,002504	0,002359	1,06111	0,290669
x3	-0,257033	0,068399	-0,012056	0,003208	-3,75785	0,000261
x4	0,910615	0,073312	0,192816	0,015523	12,42106	0,000000
x5	0,284523	0,063453	0,169578	0,037818	4,48403	0,000016
x6	0,121164	0,052217	0,158068	0,068122	2,32037	0,021928
x7	-0,024438	0,049409	-0,024562	0,049661	-0,49460	0,621744
x8	-0,047895	0,061726	-0,015894	0,020483	-0,77593	0,439242

Рис. 3.7 – Розрахунок коефіцієнтів моделі методом найменших квадратів*

Головним критерієм оцінки є критерій Фішера, розрахункове значення якого в нормі повинно бути вищим за критичне. У нашому випадку $F_{\text{дід}}$ значно менше за $F_{\text{дід}}$ і дорівнює 47,34, що підтверджує високий рівень адекватності моделі.

Наступним етапом дослідження є перевірка значущості коефіцієнтів моделі за критерієм Стюдента. Відповідно до даних рисунка 3.8 бачимо, що коефіцієнти при

* побудовано автором за допомогою програмного забезпечення «Statistica»

факторах X_2 , X_7 та X_8 є незначущими, оскільки p-level вищий за норматив 0,05. Отже, ці фактори повинно бути виключено з моделі.

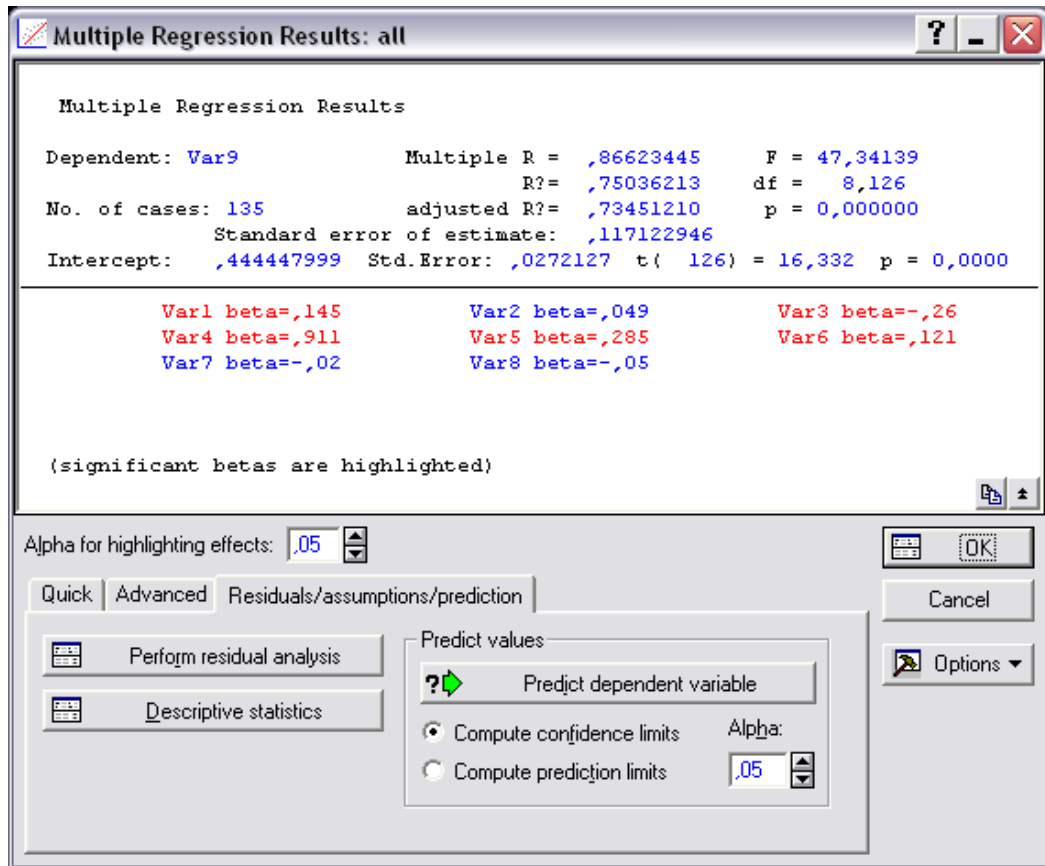

Рис. 3.8 – Розрахунок основних критеріїв оцінки рівня адекватності моделі^{*}

Нами було побудоване нове рівняння регресії за умов вилучення незначущих факторів. Результати розрахунків наведено на рис. 3.9 та рис. 3. 10.

Regression Summary for Dependent Variable: y (all)						
R= ,86391715 R²= ,74635284 Adjusted R²= ,73652156						
F(5,129)=75,916 p<0,0000 Std.Error of estimate: ,11668						
N=135	Beta	Std. Err. of Beta	B	Std. Err. of B	t(129)	p-level
Intercept			0,437204	0,024549	17,80968	0,000000
x1	0,147013	0,048133	0,002465	0,000807	3,05429	0,002741
x3	-0,252345	0,066897	-0,011836	0,003138	-3,77216	0,000246
x4	0,897002	0,070801	0,189934	0,014992	12,66928	0,000000
x5	0,248578	0,045730	0,148155	0,027255	5,43580	0,000000
x6	0,116634	0,048026	0,152159	0,062654	2,42858	0,016537

Рис. 3.9 – Розрахунок коефіцієнтів моделі за умов вилучення незначущих факторів[†]

^{*} побудовано автором за допомогою програмного забезпечення «Statistica»

[†] побудовано автором за допомогою програмного забезпечення «Statistica»

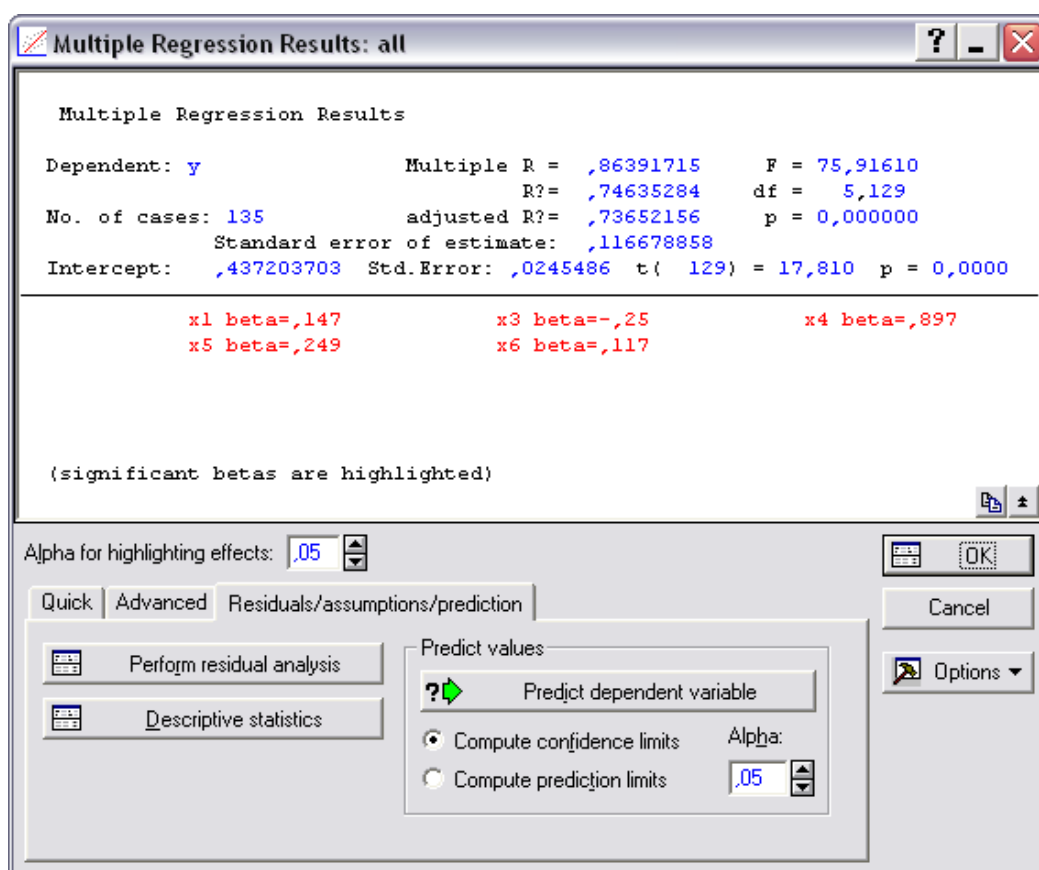

Рис. 3.10 – Оцінка параметрів моделі*

Критерій Фішера дорівнює 75,92, що перевищує попереднє значення на 28,58 одиниць та свідчить про той факт, що другий варіант моделі є більш адекватним. При цьому коефіцієнт детермінації дорівнює 74 %. Оцінка коефіцієнтів моделі за критерієм Студента дала позитивні результати – всі коефіцієнти є значущими, p-level яких не перевищує 0,05. Таким чином, авторська кількісна класифікаційна стохастична модель матиме вид:

$$Y(X_1, X_2, \dots, X_5) = 0,437 + 0,002 \cdot x_1 - 0,012 \cdot x_2 + 0,19 \cdot x_3 + 0,148 \cdot x_4 + 0,152 \cdot x_5$$

де Y – рівень кредитоспроможності;

X_1 – коефіцієнт загальної ліквідності;

X_2 – коефіцієнт достатності робочого капіталу;

X_3 – коефіцієнт питомої ваги власних оборотних коштів у всіх активах;

X_4 – коефіцієнт ділової активності;

X_5 – коефіцієнт валового прибутку.

Крім того, нами були побудовані аналогічні рівняння регресії для кожного конкретного року дослідження з метою оцінки адекватності обраного набору факторів. У таблиці 3. 9 наведено рівняння регресії та критерії їх оцінки.

* побудовано автором за допомогою програмного забезпечення «Statistica»

Таблиця 3. 9

Багатофакторні регресійні моделі та їх оцінка (за період 2011-2015)*

Роки	Рівняння регресії	Критерії оцінки		
		F	MR	R ²
2011	$Y(X_1, X_2, \dots, X_5) = 0,418 + 0,0002 \cdot x_1 - 0,017 \cdot x_2 + 0,227 \cdot x_3 + 0,115 \cdot x_4 + 0,342 \cdot x_5$	18,96	0,90	0,78
2012	$Y(X_1, X_2, \dots, X_5) = 0,396 + 0,009 \cdot x_1 - 0,021 \cdot x_2 + 0,293 \cdot x_3 + 0,190 \cdot x_4 + 0,227 \cdot x_5$	17,46	0,90	0,76
2013	$Y(X_1, X_2, \dots, X_5) = 0,353 + 0,003 \cdot x_1 - 0,025 \cdot x_2 + 0,293 \cdot x_3 + 0,220 \cdot x_4 + 0,004 \cdot x_5$	14,79	0,88	0,79
2014	$Y(X_1, X_2, \dots, X_5) = 0,466 + 0,001 \cdot x_1 - 0,005 \cdot x_2 + 0,195 \cdot x_3 + 0,115 \cdot x_4 + 0,150 \cdot x_5$	19,67	0,91	0,78
2015	$Y(X_1, X_2, \dots, X_5) = 0,510 + 0,010 \cdot x_1 - 0,010 \cdot x_2 + 0,157 \cdot x_3 + 0,111 \cdot x_4 + 0,206 \cdot x_5$	19,10	0,91	0,78

Як бачимо, кожна модель є адекватною, на що вказують критерії оцінки. Найкращі результати показала модель 2008 року – критерій Фішера на рівні 19,67, а коефіцієнт детермінації – 0,78.

Крім того, адекватність авторської моделі встановили шляхом розрахунку середніх значень коефіцієнтів моделей та відстані відхилення від середніх значень (табл. 3. 10-3. 11 та рис. 3. 11).

Таблиця 3. 10

Зведені дані коефіцієнтів моделей[†]

Коефіцієнти моделей	2011	2012	2013	2014	2015	Середнє значення коефіцієнтів моделей	Авторська модель
a_0	0,418	0,396	0,353	0,466	0,510	0,429	0,437
a_1	0,0002	0,009	0,003	0,001	0,010	0,005	0,002
a_2	-0,017	-0,021	-0,025	-0,005	0,010	-0,011	-0,012
a_3	0,227	0,172	0,293	0,195	0,157	0,209	0,19
a_4	0,115	0,190	0,220	0,115	0,112	0,150	0,148
a_5	0,341	0,227	-0,004	0,150	-0,206	0,102	0,152

Таким чином, розрахунок середніх значень коефіцієнтів моделей дав змогу встановити, що коефіцієнти авторської моделі максимально наближені до середніх значень, що також підтверджує її адекватність та однорідність. У таблиці 3. 11 відображені результати розрахунків. Так, $a_0 - a_4$ мають незначне відхилення від середнього значення. Тільки a_5 авторської моделі перевищує його середнє значення на 0,042 одиниці.

* власні розрахунки автора

† власні розрахунки автора

Таблиця 3. 11

Відстань відхилень від середніх*

Коефіцієнти моделей	2011	2012	2013	2014	2015	Авторська модель
a_0	0,012	0,034	0,077	0,036	0,080	0,007
a_1	0,004	0,005	0,001	0,003	0,006	0,002
a_2	0,005	0,009	0,013	0,006	0,022	0,000
a_3	0,021	0,033	0,087	0,011	0,049	0,016
a_4	0,035	0,040	0,071	0,035	0,038	0,002
a_5	0,231	0,117	0,114	0,040	0,316	0,042

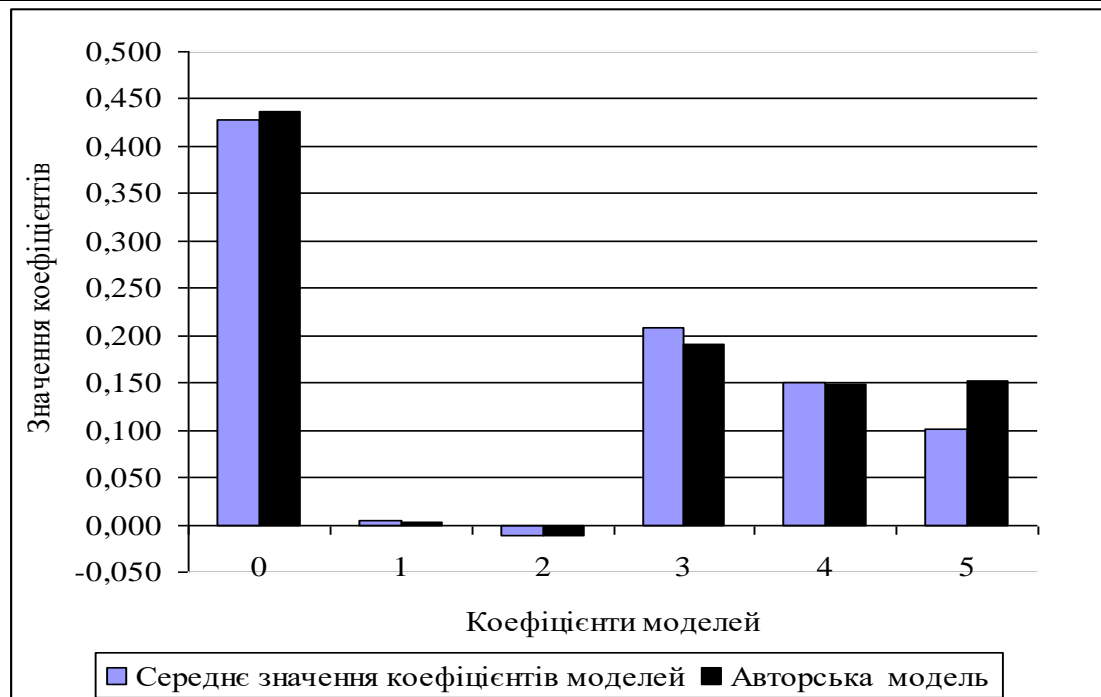

Рис. 3. 11 – Результати порівняльного аналізу коефіцієнтів моделей†

Застосовуючи метод кореляційного аналізу (рис. 3.12), визначили вплив кожного конкретного фактора на результуючий показник.

Variable	Correlations (all)					
	x1	x3	x4	x5	x6	y
x1	1,000000	0,110943	0,330169	-0,090780	0,210702	0,417189
x3	0,110943	1,000000	0,703979	-0,229493	-0,007372	0,337529
x4	0,330169	0,703979	1,000000	-0,144328	0,260669	0,762422
x5	-0,090780	-0,229493	-0,144328	1,000000	0,015642	0,165506
x6	0,210702	-0,007372	0,260669	0,015642	1,000000	0,387180
y	0,417189	0,337529	0,762422	0,165506	0,387180	1,000000

Рис. 3. 12 – Розрахунок коефіцієнтів кореляції*

* власні розрахунки автора

† складено автором за результатами проведених досліджень

Представлена авторська регресійна модель оцінки рівня кредитоспроможності отримана шляхом усереднення коефіцієнтів п'яти моделей, побудованих із використанням методу багатофакторної регресії за період 2011-2015 рр. на основі вхідної вибірки з 27 сільськогосподарських підприємств, що спеціалізуються на виробництві зернових та розташовані у Запорізькій області. Розрахунок коефіцієнта детермінації та F-критерію за кожною моделлю та перевірка загальної моделі відносно усереднення коефіцієнтів дає підстави вважати їх адекватними.

Таблиця 3. 12

Ранжування факторів за ступенем впливу[†]

Фактор	Ступінь впливу	Ранг
Коефіцієнт загальної ліквідності	20,17	2
Коефіцієнт достатності робочого капіталу	16,45	4
Коефіцієнт питома вага власних оборотних коштів у всіх активах	36,77	1
Коефіцієнт ділової активності	7,74	5
Коефіцієнт валового прибутку	18,87	3

Сільськогосподарські підприємства Запорізької області було проаналізовано за допомогою авторської моделі оцінки кредитоспроможності позичальника та проведено кластеризацію отриманих результатів. За результатами кластеризації, підприємства були класифіковані наступним чином: підприємства інвестиційного рівня – інтервал оцінок від 0,63 до 1,00; підприємства спекулятивного рівня – інтервал оцінок від 0 до 0,62.

Відповідно до положення «Про затвердження Національної рейтингової шкали» [134], підприємства інвестиційного рівня характеризуються високим та достатнім рівнем кредитоспроможності з низькою чутливістю до впливу несприятливих комерційних, фінансових та економічних умов. Підприємства спекулятивного рівня характеризуються низькою кредитоспроможністю та, відповідно, високою залежністю від впливу несприятливих комерційних, фінансових та економічних умов.

Результати порівняльного аналізу запропонованої дискримінантної моделі комплексного рейтингового оцінювання кредитоспроможності позичальника та результати застосування інших моделей порівняно на кількість помилок відповідно до результатів експертного оцінювання представлені на рис. 3. 13.

* побудовано автором за допомогою програмного забезпечення «Statistica»

† складено автором за результатами проведених розрахунків

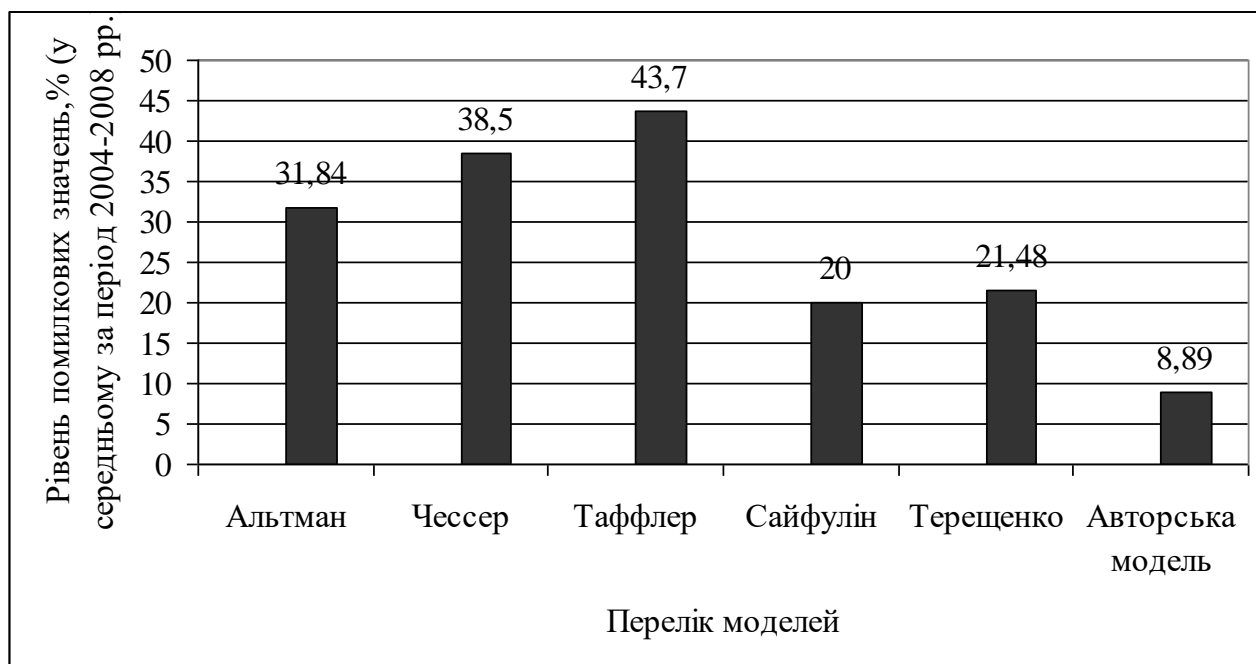

Рис 3.13 – Результати порівняльного аналізу адекватності застосування дискримінантних моделей для оцінки сільськогосподарських підприємств як потенційних позичальників

Розроблена модель має ряд переваг, серед яких можна виділити наступні:

- розроблена переважно для сільськогосподарських підприємств та враховує специфіку їх діяльності;
- базується на загально доступних даних офіційної звітності;
- передбачає можливість розробки напрямів зниження ризику банкрутства;
- передбачає можливість проведення порівняльного аналізу для декількох підприємств;
- не потребує розрахунку великої кількості показників;
- передбачає легкість інтерпретації результатів;
- не потребує спеціального програмного забезпечення;
- забезпечує достатньо високу точність розрахунку.

Зважаючи на особливості сільськогосподарського виробництва, рівень його спеціалізації та диверсифікації доцільним є розробити аналогічні моделі для кожного конкретного регіону України; для підприємств, що спеціалізуються на виробництві зернових культур; для тих, що спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва чи птахівництва тощо. Важливим критерієм при побудові моделей оцінки кредитного ризику може бути також і форма господарювання: товариство з обмеженою відповідальністю, кооператив чи фермерське господарство.

3.3. Використання методу Т. Сааті для оптимізації процесу прийняття кредитних рішень

Колегіальним органом прийняття кредитних рішень в банку є кредитний комітет. Він або «дає добро», або відхиляє заявки позичальників. Ефективна робота

кредитного комітету сприяє підвищенню рівня об'єктивності оцінки кредиту та зменшенню кредитних ризиків. Банки повинні використовувати різноманітні форми організації контролю, методи звірки кредитів, структуру підрозділів залежно від специфіки діяльності клієнтів, потреб і можливостей, особливостей ринку та конкретної ситуації. При цьому не менш важливим залишається і питання удосконалення процедури прийняття рішень кредитним комітетом [79, с. 15;].

Процес прийняття рішень кредитним комітетом повинен передбачати обґрунтований і зрозумілий спосіб визначення рейтингу можливих рішень. Інакше, процес прийняття рішень може носити невизначений характер, а потенційні можливості можуть виявитись нереалізованими.

Одним із завдань дослідження є оптимізація процесу прийняття рішень кредитним комітетом при виборі потенційних клієнтів за допомогою методу аналітичної ієрархії Т. Сааті.

Реалізація сформульованого завдання обумовила постановку наступних задач:

- побудова ієрархії вибору клієнтів-позичальників за рівнем кредитного ризику;
- оцінка векторів пріоритетів за кожним кластером запропонованої ієрархії та визначення рівня узгодженості отриманих даних;
- практичне застосування МАІ Сааті на прикладі сільськогосподарських підприємств.

Використовуючи описані в п.п. 3.1 особливості та характеристики методу аналітичної ієрархії Сааті спробуємо побудувати ієрархію вибору потенційних позичальників за рівнем кредитного ризику (рис. 3. 14).

Відповідно до рис. 3. 14, альтернативами виступають сільськогосподарські підприємства – позичальники з внутрішньобанківським кредитним рейтингом, що відповідає класам АА, ААА. Отже, мета полягає у виборі позичальника з найнижчим рівнем кредитного ризику. Ґрунтовні дослідження проводились на базі даних сільськогосподарських підприємств Запорізької області.

Критеріями першого рівня ієрархії виступають: платоспроможність, фінансова стійкість, ділова активність, ефективність та оцінка об'єктивних факторів ризику. В свою чергу, критерії першого рівня формуються під впливом критеріїв другого рівня, а саме: показників платоспроможності, ефективності, стійкості тощо. Кластерами в даній ієрархічній структурі виступають рівень платоспроможності, рівень фінансової стійкості, рівень ділової активності, рівень ефективності та кластер оцінки об'єктивних факторів ризику.

У порівняннях Сааті, кожен вузол кластера порівнюють з рештою всіх вузлів методом парних порівнянь із використанням матриці. На основі результатів отримують вектор пріоритетів – рейтинг вузлів, який кількісно виражає перевагу того чи іншого вузла відповідно до вершин кластера.

Для побудови векторів пріоритетів залучались експерти – працівники кредитних відділів банківських установ.

Нижче наведено матриці парних порівнянь та відповідні нормалізовані вектори пріоритетів по кожному кластеру окремо (табл. 3. 13).

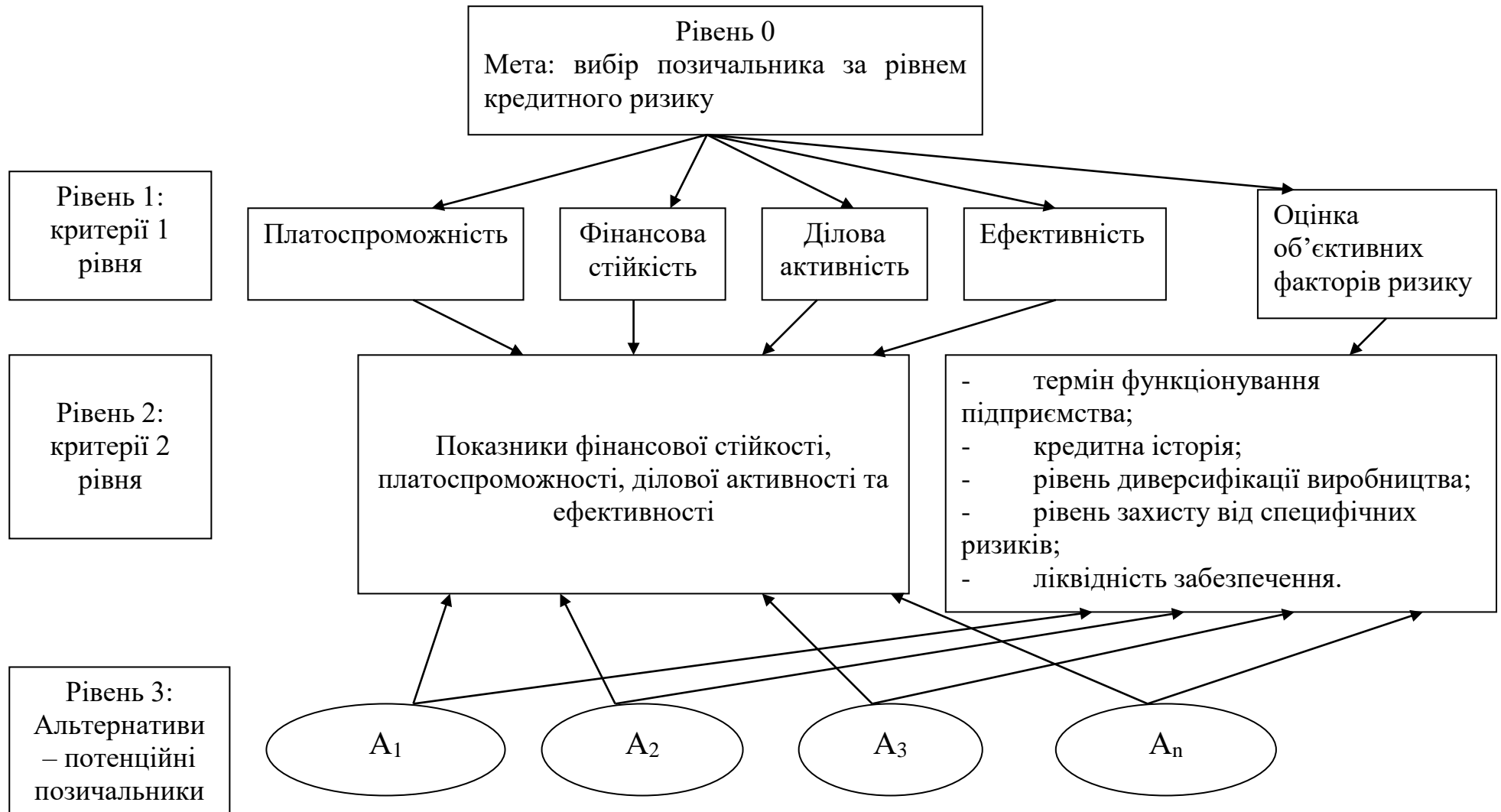

Рис. 3. 14 – Ієрархія вибору потенційного клієнта-позичальника сільськогосподарської галузі за рівнем кредитного ризику*

* власна розробка автора

Таблиця 3. 13

Матриця парних порівнянь для критеріїв першого рівня

Критерії 1 рівня	Рівень платоспроможності	Рівень фінансової стійкості	Рівень ефективності	Рівень ділової активності	Оцінка об'єктивних факторів ризику	Геометричне середнє елементів	Оцінка компонентів вектору пріоритетів
Рівень платоспроможності	1,00	1,00	3,00	3,00	0,14	1,0515	0,1321
Рівень фінансової стійкості	1,00	1,00	3,00	3,00	0,14	1,0473	0,1316
Рівень ефективності	0,33	0,33	1,00	0,33	0,11	0,3313	0,0416
Рівень ділової активності	0,33	0,33	3,00	1,00	0,14	0,5396	0,0678
Оцінка об'єктивних факторів ризику	7,00	7,00	9,00	7,00	1,00	4,9878	0,6268

$$\lambda_{\max} = 5,27; \text{CV} = 1,12, \text{BV} = 0,06$$

Як бачимо, найбільшу вагу має оцінка об'єктивних факторів ризику (0,6268), наступні дві позиції займають рівень платоспроможності та рівень фінансової стійкості. Менш значущими критеріями є рівень ділової активності та рівень ефективності.

Рівень відносної узгодженості (BV) думок дорівнює 0,06 або 6 % та відповідає рекомендованим вимогам, отже, узгодження думок експертів є однорідними та логічними. Використовуючи дані таблиці 3.13, побудовано рівняння рейтингу альтернатив:

$$\begin{aligned} \text{Rating of alternatives} = & 0,1321 \cdot \text{Level of solvency} + 0,1316 \cdot \text{Level of financial firmness} + 0,0416 \cdot \\ & \text{Level of efficiency} + 0,0678 \cdot \text{Level of business activity} + \\ & + 0,6268 \cdot \text{Estimation of objective factors of risk}, \end{aligned}$$

де *Level of solvency* – нормалізована оцінка вектору пріоритету позичальника за критерієм платоспроможності;

Level of financial firmness – нормалізована оцінка вектору пріоритету позичальника за критерієм фінансової стійкості;

Level of efficiency – нормалізована оцінка вектору пріоритету позичальника за критерієм ефективності;

Level of business activity – нормалізована оцінка вектору пріоритету позичальника за критерієм ділової активності;

Estimation of objective factors of risk – нормалізована оцінка вектору пріоритету позичальника за критерієм оцінки об'єктивних факторів ризику.

У свою чергу, рівень платоспроможності, відповідно до ієрархії вибору залежить від коефіцієнтів платоспроможності, вагові значення яких визначені у таблиці 3.14.

Таблиця 3. 14

Матриця парних порівнянь показників платоспроможності

Показники платоспроможності	Коефіцієнт загальної ліквідності	Коефіцієнт поточної ліквідності	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Геометричне середнє елементів	Оцінка компонентів вектору пріоритетів
Коефіцієнт загальної ліквідності	1	3	5	2,4662	0,6488
Коефіцієнт поточної ліквідності	0,33	1	2	0,8707	0,2291
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,2	0,5	1	0,4642	0,1221

$$\lambda_{\max} = 3,004; \text{CV} = 0,58; \text{BV} = 0,003 (0,3 \%)$$

Таким чином, рівняння платоспроможності має вид:

$$\text{Level of solvency} = 0,6488 \cdot K_{\text{зл}} + 0,2291 \cdot K_{\text{пл}} + 0,1221 \cdot K_{\text{ал}}$$

де $K_{\text{зл}}$ – нормалізоване значення коефіцієнта загальної ліквідності;

$K_{\text{пл}}$ – нормалізоване значення коефіцієнта поточної ліквідності;

$K_{\text{ал}}$ – нормалізоване значення коефіцієнта абсолютної ліквідності.

Нижче наведено результати оцінки позичальників за рівнем платоспроможності. Відповідно даним таблиці 3. 15, найкращим за рівнем платоспроможності є ТОВ «Іскра». У загальному векторі пріоритету дане підприємство отримало максимальну оцінку – 0,349. Найнижчий рівень платоспроможності з усієї сукупності альтернатив мало ТОВ «Агрос» – 0,022. Розрахунок векторів пріоритету позичальників за іншими критеріями вибору було проведено аналогічним чином. Результати розрахунків представлено в табл. 3. 16-3. 23.

Таблиця 3. 15

Побудова нормалізованого вектору пріоритету позичальників за рівнем платоспроможності

Підприємство	$K_{\text{зл}}$	Нормалізоване значення	$K_{\text{пл}}$	Нормалізоване значення	$K_{\text{ал}}$	Нормалізоване значення	Level of solvency
ТОВ «Агрофірма Мир»	10,236	0,122	2,323	0,118	1,335	0,090	0,117
ТОВ «Агрофірма Степове»	11,106	0,132	0,694	0,035	0,403	0,027	0,097
ТОВ «Агрос»	2,521	0,030	0,224	0,011	0,046	0,003	0,022
ТОВ «Олександрівка»	5,873	0,070	1,422	0,072	0,342	0,023	0,065
ТОВ «Іскра»	24,770	0,295	8,281	0,419	7,526	0,508	0,349
ТОВ Агрофірма «Ольвія»	2,771	0,033	0,289	0,015	0,172	0,012	0,026
ТОВ «Рассвет»	9,580	0,114	0,742	0,038	0,093	0,006	0,083
ТОВ «Розівка»	13,729	0,163	5,497	0,278	4,901	0,331	0,210
СВК «Агрофірма Україна»	3,477	0,041	0,274	0,014	0,004	0,000	0,030

Таблиця 3. 16

Матриця парних порівнянь показників ефективності

Показники ефективності	Рентабельність основної діяльності	Коефіцієнт валового прибутку	Рентабельність активів (ROA)	Рентабельність активів по ЕВІТ	Геометричне середнє елементів	Оцінка компонентів вектору пріоритетів
Рентабельність основної діяльності	1	2	2	2	1,6818	0,4000
Коефіцієнт валового прибутку	0,5	1	1	1	0,8409	0,2000
Рентабельність активів (ROA)	0,5	1	1	1	0,8409	0,2000
Рентабельність активів по ЕВІТ	0,5	1	1	1	0,8409	0,2000

$$\lambda_{\max} = 4; \quad CV = 0,90; \quad BV = 0,00$$

Таблиця 3. 17

Побудова нормалізованого вектору пріоритету позичальників за рівнем ефективності

Підприємство	$P_{o.d.}$	Нормалізоване значення	$K_{в.п}$	Нормалізоване значення	$P_{(ROA)}$	Нормалізоване значення	$P_{ЕВІТ}$	Нормалізоване значення	Level of efficiency
ТОВ «Агрофірма Мир»	0,33	0,18	0,30	0,15	0,21	0,17	0,22	0,16	0,17
ТОВ «Агрофірма Степове»	0,04	0,02	0,13	0,06	0,03	0,02	0,04	0,03	0,03
ТОВ «Агрос»	0,13	0,07	0,19	0,09	0,16	0,12	0,18	0,13	0,10
ТОВ «Олександрівка»	0,09	0,05	0,13	0,06	0,05	0,04	0,07	0,05	0,05
ТОВ «Іскра»	0,52	0,29	0,39	0,19	0,32	0,25	0,32	0,23	0,25
ТОВ Агрофірма «Ольвія»	0,27	0,15	0,32	0,16	0,18	0,14	0,20	0,14	0,15
ТОВ «Рассвет»	0,06	0,04	0,07	0,04	0,05	0,04	0,06	0,05	0,04
ТОВ «Розівка»	0,27	0,15	0,37	0,18	0,16	0,12	0,16	0,11	0,14
СВК «Агрофірма Україна»	0,09	0,05	0,11	0,06	0,11	0,08	0,15	0,11	0,07

$$level\ of\ efficiency = 0,4 \cdot P_{o.d.} + 0,2 \cdot K_{en} + 0,2 \cdot P_{ROA} + 0,2 \cdot P_{ЕВІТ}$$

де $P_{o.d.}$ – нормалізоване значення показника рентабельності основної діяльності;

K_{en} – нормалізоване значення коефіцієнта валового прибутку;

P_{ROA} – нормалізоване значення показника рентабельності активів (ROA);

$P_{ЕВІТ}$ – нормалізоване значення показника рентабельності активів по ЕВІТ.

Таблиця 3. 18

Матриця парних порівнянь показників фінансової стійкості

Показники фінансової стійкості	Коефіцієнт автономії	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Коефіцієнт достатності робочого капіталу	Питома вага власних оборотних коштів у всіх активах	Коефіцієнт змін валового продажу	Геометричне середнє елементів	Оцінка компонентів вектору пріоритетів
Коефіцієнт автономії	1	1	1	1	3	1,2457	0,2309
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	1	1	1	1	3	1,2457	0,2309
Коефіцієнт достатності робочого капіталу	1	1	1	1	3	1,2457	0,2309
Питома вага власних оборотних коштів у всіх активах	1	1	1	1	3	1,2457	0,2309
Коефіцієнт змін валового продажу	0,33	0,33	0,33	0,33	1	0,4119	0,0764

$$\lambda_{\max} = 5,00; \quad CV = 1,12; \quad BV = 0,00$$

$$level \ of \ firmness = 0,2309 \cdot K_a + 0,2309 \cdot K_{\text{мвк}} + 0,2309 \cdot K_{\text{дрк}} + 0,2309 \cdot ПВ_{\text{ок}} + 0,0764 \cdot K_{\text{звп}}$$

де K_a – нормалізоване значення коефіцієнта автономії;

$K_{\text{мвк}}$ – нормалізоване значення коефіцієнта маневреності власного капіталу;

$K_{\text{дрк}}$ – нормалізоване значення коефіцієнта достатності робочого капіталу;

$ПВ_{\text{ок}}$ – нормалізоване значення показника питомої ваги власних оборотних коштів у всіх активах;

$K_{\text{звп}}$ – нормалізоване значення коефіцієнта змін валового продажу.

Таблиця 3. 19

Матриця парних порівнянь коефіцієнтів обігу

Коефіцієнти обігу	Короткострокового боргу	Активів	Основного боргу	Дебіторської заборгованості	Кредиторської заборгованості	Запасів	Геометричне середнє елементів	Оцінка компонентів вектору пріоритетів
Короткострокового боргу	1	0,5	0,5	0,5	1	1	0,7071	0,1111
Активів	2	1	1	1	2	2	1,4142	0,2222
Основного боргу	2	1	1	1	2	2	1,4142	0,2222
Дебіторської заборгованості	2	1	1	1	2	2	1,4142	0,2222
Кредиторської заборгованості	1	0,5	0,5	0,5	1	1	0,7071	0,1111
Запасів	1	0,5	0,5	0,5	1	1	0,7071	0,1111

$$\lambda_{\max} = 6,00; CV = 1,24; BV = 0,00$$

$$\begin{aligned} \text{level of business activity} = & 0,1111 \cdot KO_{\text{кб}} + 0,2222 \cdot KO_a + 0,2222 \cdot KO_{\text{об}} + \\ & + 0,2222 \cdot KO_{\text{дз}} + 0,1111 \cdot KO_{\text{кз}} + 0,1111 \cdot KO_3 \end{aligned}$$

де $KO_{\text{кб}}$ – нормалізоване значення коефіцієнта обігу короткострокового боргу;
 KO_a – нормалізоване значення коефіцієнта обігу активів;
 $KO_{\text{об}}$ – нормалізоване значення коефіцієнта обігу основного боргу;
 $KO_{\text{дз}}$ – нормалізоване значення коефіцієнта обігу дебіторської заборгованості;
 $KO_{\text{кз}}$ – нормалізоване значення коефіцієнта обігу кредиторської заборгованості;
 KO_3 – нормалізоване значення коефіцієнта обігу запасів.

Таблиця 3.21

Матриця парних порівнянь якісних факторів ризику

	Термін функціонування підприємства	Банківська кредитна історія	Рівень диверсифікації виробництва	Рівень захисту від специфічних ризиків	Рівень ліквідності забезпечення	Геометричне середнє елементів	Оцінка компонентів вектору пріоритетів
Термін функціонування підприємства	1	0,5	3	0,5	2	1,0845	0,2008
Банківська кредитна історія	2	1	3	3	1	1,7826	0,3301
Рівень диверсифікації виробництва	0,33	0,33	1	2	0,33	0,5906	0,1094
Рівень захисту від специфічних ризиків	2	0,33	0,5	1	0,5	0,6974	0,1291
Рівень ліквідності забезпечення	0,5	1	3	2	1	1,2457	0,2307

$$\lambda_{\max} = 5,57; CV = 1,12; BV = 0,13$$

$$\begin{aligned} \text{Estimation of objective factors of risk} = & 0,2008 \cdot K_{\text{фн}} + 0,3301 \cdot B_{\text{кі}} + \\ & + 0,1094 \cdot P_{\text{дв}} + 0,1291 \cdot P_{\text{зсп}} + 0,2307 \cdot P_{\text{лоз}} \end{aligned}$$

де $K_{\text{фн}}$ – кількість років функціонування підприємства;

$B_{\text{кі}}$ – наявність позитивної банківської історії;

$P_{\text{дв}}$ – рівень диверсифікації виробництва;

$P_{\text{зсп}}$ – рівень захисту від специфічних ризиків;

$P_{\text{лоз}}$ – рівень ліквідності основного забезпечення.

Наявність у підприємства позитивної банківської історії оцінюється оцінкою – «1,00», а її відсутність чи наявність негативної кредитної історії оцінюється оцінкою – «-1,00».

Рівень диверсифікації виробництва характеризує коефіцієнт диверсифікації, розрахований за формулою Херфінделя-Хіршмана [5]. Коефіцієнт диверсифікації змінює своє значення від 0 до 1. Чим більше значення коефіцієнта диверсифікації, тим рівномірніше розвинуті на підприємстві різні галузі економічної діяльності. І, навпаки, чим ближчий він до 0, тим наявніша галузева моноструктура. Отже, для комерційного банку менш ризиковим буде кредитування багатогалузевих сільськогосподарських підприємств, які мають диверсифікований бізнес і, відповідно, незалежні один від одного джерела доходів.

Рівень захисту від специфічних ризиків характеризується наявністю на підприємстві договорів аграрного страхування. Якщо такий договір має місце, то зазначений критерій оцінюється оцінкою – «1,00», якщо ні, то підприємство отримує оцінку – «0,00». Таким чином, перевагу отримують підприємства, які здійснюють страхування своєї діяльності. Обов'язково кредитний комітет повинен приймати до уваги фінансовий стан та рейтинг страхової компанії, з якою укладено договір страхування.

Рівень ліквідності основного забезпечення коливається від 0 до 1 та залежить від розміру ставки дисконту, що застосовується до того чи іншого виду забезпечення. Так, зерно вважається найбільш ліквідним видом основного забезпечення зі ставкою дисконту – 25%, при цьому рівень ліквідності дорівнюватиме 0,75.

Кінцевий вибір позичальників здійснюється на основі результатів адитивної згортки критеріїв (табл. 3. 24) за кожним підприємством (альтернативою) та вибором найбільшого значення.

Таблиця 3. 24

**Адитивна згортка пріоритетів за кожним позичальником
(альтернативою)**

Підприємство	Level of solvency	Level of efficiency	Level of financial firmness	Level of business activity	Estimation of objective factors of risk	Rating of alternatives	РАНГ
ТОВ «Агрофірма Мир»	0,1169	0,1682	0,1261	0,1057	0,1313	0,1285	3
ТОВ «Агрофірма Степове»	0,0971	0,0308	0,1193	0,1770	0,1203	0,1172	4
ТОВ «Агрос»	0,0224	0,0976	0,1251	0,1002	0,1300	0,1118	5
ТОВ «Олександрівка»	0,0646	0,0503	0,0920	0,0769	0,1883	0,1460	2
ТОВ «Іскра»	0,3493	0,2510	0,1048	0,1579	-0,0013	0,0803	8
ТОВ Агрофірма «Ольвія»	0,0262	0,1494	0,0868	0,0706	0,1230	0,1030	6
ТОВ «Рассвет»	0,0833	0,0384	0,1279	0,0990	0,1958	0,1589	1
ТОВ «Розівка»	0,2101	0,1430	0,1197	0,0910	-0,0001	0,0556	9
СВК «Агрофірма Україна»	0,0300	0,0712	0,0984	0,1215	0,1127	0,0988	7

Таблиця 3. 20

Побудова нормалізованого вектору пріоритетів позичальників за рівнем фінансової стійкості

Підприємство	КА	Нормалізована не значення	ПВВ.О.К	Нормалізована не значення	КД.Р.К	Нормалізована не значення	КЗ.В.П.	Нормалізована не значення	КМ.В.К	Нормалізована не значення	Level of financial firmness
ТОВ «Агрофірма Мир»	0,95	0,12	0,90	0,13	0,65	0,09	0,67	0,33	0,48	0,10	0,126
ТОВ «Агрофірма Степове»	0,94	0,12	0,88	0,13	0,87	0,12	0,29	0,14	0,50	0,10	0,119
ТОВ «Агрос»	0,72	0,09	0,55	0,08	1,22	0,17	0,64	0,32	0,48	0,10	0,125
ТОВ «Олександрівка»	0,88	0,11	0,81	0,12	0,57	0,08	-0,15	-0,08	0,58	0,12	0,092
ТОВ «Іскра»	0,97	0,12	0,96	0,14	0,62	0,09	-0,13	-0,07	0,64	0,13	0,105
ТОВ Агрофірма «Ольвія»	0,78	0,10	0,62	0,09	0,68	0,10	0,00	0,00	0,46	0,09	0,087
ТОВ «Рассвет»	0,92	0,12	0,90	0,13	0,78	0,11	0,28	0,14	0,76	0,15	0,128
ТОВ «Розівка»	0,90	0,11	0,85	0,12	0,59	0,08	0,40	0,20	0,67	0,14	0,120
СВК «Агрофірма Україна»	0,80	0,10	0,60	0,08	1,15	0,16	0,02	0,01	0,37	0,08	0,098

Таблиця 3.22

Побудова нормалізованого вектору пріоритетів позичальників за рівнем ділової активності

Підприємство	$KO_{К.Б}$	Нормалізоване значення	KO_A	Нормалізоване значення	$KO_{O.Б}$	Нормалізоване значення	$KO_{Д.З}$	Нормалізоване значення	$KO_{К.З}$	Нормалізоване значення	KO_3	Нормалізоване значення	Level of business activity
ТОВ «Агрофірма Мир»	13,34	0,13	1,30	0,11	12,52	0,14	13,50	0,06	18,97	0,11	1,17	0,10	0,106
ТОВ «Агрофірма Степове»	18,48	0,19	1,66	0,14	14,31	0,16	63,38	0,27	24,65	0,15	1,55	0,13	0,177
ТОВ «Агрос»	5,01	0,05	1,99	0,16	4,67	0,05	28,14	0,12	5,01	0,03	1,77	0,15	0,100
ТОВ «Олександрівка»	5,43	0,05	0,92	0,08	4,93	0,05	5,03	0,02	41,37	0,24	1,06	0,09	0,077
ТОВ «Іскра»	24,04	0,24	0,97	0,08	24,04	0,26	31,82	0,14	24,04	0,14	0,89	0,08	0,158
ТОВ Агрофірма «Ольвія»	3,29	0,03	1,19	0,10	3,11	0,03	28,20	0,12	3,29	0,02	0,91	0,08	0,071
ТОВ «Рассвет»	9,77	0,10	1,02	0,08	9,77	0,11	15,07	0,06	32,73	0,19	1,03	0,09	0,099
ТОВ «Розівка»	11,54	0,12	0,84	0,07	11,54	0,13	19,38	0,08	11,54	0,07	0,89	0,08	0,091
СВК «Агрофірма Україна»	8,14	0,08	2,34	0,19	5,83	0,06	30,08	0,13	8,14	0,05	2,26	0,20	0,122

Таблиця 3. 23

Побудова нормалізованого вектору позичальників за рівнем оцінки об'єктивних факторів ризику

Підприємство	Термін функціонування підприємства	Нормалізоване значення	Наявність кредитної історії (позитивної)	Нормалізоване значення	Рівень диверсифікації виробництва	Нормалізоване значення	Рівень захисту від специфічних ризиків (наявність договору аграрного страхування)	Нормалізоване значення	Рівень ліквідності основного забезпечення	Нормалізоване значення	Estimation of objective factors of risk
ТОВ «Агрофірма Мир»	7,00	0,111	1,00	0,20	0,56	0,12	0,000	0,000	0,750	0,127	0,131
ТОВ «Агрофірма Степове»	7,00	0,11	1,00	0,20	0,35	0,08	0,00	0,00	0,60	0,10	0,120
ТОВ «Агрос»	7,00	0,11	1,00	0,20	0,67	0,15	0,00	0,00	0,65	0,11	0,130
ТОВ «Олександрівка»	7,00	0,11	1,00	0,20	0,25	0,06	1,00	0,50	0,75	0,13	0,188
ТОВ «Іскра»	7,00	0,11	-1,00	-0,20	0,70	0,16	0,00	0,00	0,65	0,11	-0,001
ТОВ Агрофірма «Ольвія»	7,00	0,11	1,00	0,20	0,46	0,10	0,00	0,00	0,60	0,10	0,123
ТОВ «Рассвет»	7,00	0,11	1,00	0,20	0,56	0,12	1,00	0,50	0,75	0,13	0,196
ТОВ «Розівка»	7,00	0,11	-1,00	-0,20	0,75	0,17	0,00	0,00	0,65	0,11	0,000
СВК «Агрофірма Україна»	7,00	0,11	1,00	0,20	0,20	0,04	0,00	0,00	0,50	0,08	0,113

Таким чином, найкращою серед існуючих альтернатив для видачі кредиту, за даними таблиці 3. 24, є ТОВ «Рассвет», оскільки це підприємство отримало найвищу оцінку об'єктивних факторів ризику та має найвищий рівень фінансової стійкості. Поряд з цим, ТОВ «Іскра», не зважаючи на високий рівень платоспроможності, фінансової стійкості та ділової активності (значно вищі за відповідні значення ТОВ «Рассвет»), внаслідок відсутності кредитної історії та аграрного старування, як засобу захисту від специфічних ризиків, зайняло в загальному рейтингу альтернатив передостанню позицію. Цей факт підтверджує вагомість оцінки якісних показників кредитного ризику. Користуючись адитивною згортою пріоритетів, працівники кредитного комітету (відділу) матимуть можливість надавати консультації та рекомендації щодо зниження рівня кредитного ризику того чи іншого позичальника.

Формування структури моделі прийняття рішення в методі аналізу ієрархій досить трудомісткий процес. Проте у результаті вдається отримати детальне уявлення про те, як саме взаємодіють чинники, що впливають на пріоритети альтернативних рішень, і самі рішення. Як саме формуються рейтинги можливих рішень і рейтинги, що відображають важливість чинників. Процедури розрахунків рейтингів в методі аналізу ієрархій досить прості, що вигідно відрізняє даний метод від інших методів прийняття рішень. Процедура парних порівнянь і процес перегляду результатів порівнянь для мінімізації протиріч часто є трудомісткими. Проте у результаті особа, що приймає рішення, набуває упевненості, що дані, які використовуються, є цілком осмисленими.

Крім вище зазначених переваг, позитивним моментом є також і те, що складена структура моделі прийняття рішення може застосовуватися багато разів. Залишається лише коректувати цю структуру і наповнювати її даними. При цьому вирішення типових завдань може бути поставлене на потік. Таким чином, застосування методу стає ефективнішим.

Слід прийняти до уваги, що для побудови вище розглянутої ієрархії вибору потенційних позичальників використали мінімальний набір критеріїв, який можна розширити на будь-якому рівні, в залежності від вимог та потреб певного кредитного комітету комерційного банку та його кредитної політики.

При побудові розглянутої ієрархії умовно прийняли той факт, що усі сільськогосподарські підприємства мали потребу в кредиті на поповнення обігових коштів, терміном до 3-х років, на суму, припустимо, 100.000 грн. В подальших розробках пропонуємо доповнити критерії першого рівня третьою групою факторів, які характеризують безпосередньо кредитний продукт.

РОЗДІЛ 4

АЛЬТЕРНАТИВНІ ДЖЕРЕЛА ЗАЛУЧЕННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ У ГОСПОДАРСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

4.1. Форвардні операції як ефективний фінансовий інструмент залучення кредитних ресурсів в аграрному секторі економіки

Форвардні операції стали чи не єдиним реально діючим фінансовим інструментом державної підтримки аграрного сектору економіки в умовах хронічного дефіциту обігових фінансових ресурсів. Організація форвардних закупівель передбачає придбання товару на організованому аграрному ринку для потреб державного інтервенційного фонду, який, в свою чергу, формується з метою забезпечення цінової стабільності на аграрному ринку, за рахунок здійснення товарних інтервенцій. Інтервенційний фонд формується Аграрним фондом за рахунок фінансових інтервенцій, заставних форвардних і ф'ючерських закупівель. Аграрний фонд, як державна спеціалізована установа, уповноважений Кабінетом Міністрів України проводити цінову політику в агропромисловій галузі економіки України, проводить форвардні закупівлі зерна майбутнього врожаю за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на майбутній рік.

Загальні положення щодо організації і проведення форвардних закупівель регламентуються Господарським кодексом України, Законом України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 4 липня 2002 року та Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року. [193,194, 211]. Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» передбачено, що підтримка сільськогосподарських товаровиробників незалежно від виду та обсягу продукції, яку вони виробляють, може надаватися шляхом застосування державних форвардних закупівель зерна на організованому аграрному ринку України. В свою чергу, державну політику щодо розвитку ринку зерна як пріоритетного сектора економіки агропромислового комплексу України визначає Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні», який спрямований на створення правових, економічних та організаційних умов конкурентоспроможного виробництва і формування ринку зерна для забезпечення внутрішніх потреб держави у зерні, нарощування його експортного потенціалу.

Здійснення форвардних закупівель зерна регулюється Законами України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року, «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 4 липня 2002 року, постановою Кабінету Міністрів України «Про запровадження державних форвардних закупівель зерна» від 16 травня 2007 року №736 із наступними змінами і доповненнями, іншими нормативно-правовими актами [193,194].

Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» [193] передбачено, що підтримка сільськогосподарських товаровиробників незалежно від виду та обсягу продукції, яку вони виробляють, може надаватися шляхом застосування державних форвардних закупівель зерна на організованому

аграрному ринку України. Також зазначено, що Аграрний фонд є державною спеціалізованою установою, уповноваженою Кабінетом Міністрів України провадити цінову політику в агропромисловій галузі економіки України.

Аграрний фонд є бюджетною організацією, має свій кошторис, рахунки і підпорядковується, є підзвітним та підконтрольним центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства. Він здійснює товарні або фінансові інтервенції на організованому аграрному ринку України, використовуючи найкращу кон'юнктуру біржового ринку, що склалася протягом періоду державного цінового регулювання. Аграрний фонд також продає або купує на Аграрній біржі об'єкти державного цінового регулювання з або до державного інтервенційного фонду.

Аграрний фонд може здійснювати закупівлю або продаж визначених об'єктами державного цінового регулювання товарів, не пов'язаних з державним ціновим регулюванням, лише за рішенням Кабінету Міністрів України. При цьому ціни закупівлі або продажу не повинні бути вищими/нижчими більш як на 20 відсотків максимальної/мінімальної інтервенційної ціни, встановленої на поточний маркетинговий період для об'єкта державного цінового регулювання.

У виключних випадках Аграрний фонд за рішенням Кабінету Міністрів України може здійснювати закупівлю та продаж матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників.

Аграрний фонд має виключне право на придбання та продаж об'єктів державного цінового регулювання для потреб державного резерву, а також на продаж об'єктів державного цінового регулювання, які були конфісковані або підлягають продажу відповідно до закону.

Аграрний фонд має право здійснювати експорт об'єктів державного цінового регулювання за окремим рішенням Кабінету Міністрів України.

З метою забезпечення продовольчої безпеки Аграрний фонд формує державний інтервенційний фонд, який стосовно кожного об'єкта державного цінового регулювання не може бути меншим ніж 20 відсотків обсягів їх річного внутрішнього споживання за попередній маркетинговий період. Обсяг внутрішнього споживання окремого об'єкта державного цінового регулювання визначається на основі звітного балансу попиту і пропозиції за попередній маркетинговий період.

Кабінет Міністрів України встановлює обсяги формування інтервенційного фонду з урахуванням ситуації, що склалася на аграрному ринку, та прогнозного балансу попиту і пропозиції на наступний маркетинговий період за окремими об'єктами державного цінового регулювання. Державний інтервенційний фонд формується виключно для здійснення товарних інтервенцій на організованому аграрному ринку України.

У державному бюджеті на черговий рік передбачаються витрати на здійснення фінансових інтервенцій. Сума таких витрат визначається з урахуванням коштів, отриманих Аграрним фондом внаслідок здійснення товарних інтервенцій. Якщо на кінець звітного бюджетного року обсяг державного інтервенційного фонду сформовано повністю відповідно до показників, то залишок коштів, що

залишаються невикористаними Аграрним фондом, підлягає зарахуванню до складу доходів державного бюджету.

Утримання Аграрного фонду здійснюється за рахунок коштів державного бюджету у межах кошторису, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики, політики у сфері сільського господарства.

У Постанові Кабінету Міністрів України «Про Аграрний фонд» (Положення про Аграрний фонд) від 6 липня 2005 року № 543 [196] зазначено, що основними завданнями Фонду є:

- проведення цінової політики в агропромисловому секторі економіки у межах, визначеним законом;
- виконання від імені держави функції кредитора на період дії режиму заставних закупівель окремих об'єктів державного цінового регулювання;
- виконання бюджетних програм, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік;
- формування державного інтервенційного фонду об'єктів державного цінового регулювання виключно для здійснення товарних та фінансових інтервенцій на організованому аграрному ринку.

Фонд не може придбавати або продавати об'єкти державного цінового регулювання поза організованим аграрним ринком.

Для виконання покладених на нього завдань Фонд має право:

- одержувати і використовувати відповідно до законодавства кошти державного бюджету;
- утворювати регіональні відділення за погодженням з Мінагрополітики;
- одержувати від органів виконавчої влади в установленому порядку необхідну йому інформацію;
- укладати цивільно-правові договори;
- залучати в установленому порядку до роботи спеціалістів для розгляду питань, що належать до його компетенції.

Державні форвардні закупівлі сільськогосподарської продукції здійснюються з метою державної аграрної інтервенції, тобто продажу або придбання сільськогосподарської продукції на організованому аграрному ринку з метою забезпечення цінової стабільності.

Державна аграрна інтервенція поділяється на товарну та фінансову.

Фінансова інтервенція – придбання сільськогосподарської продукції при падінні спотових цін на організованому аграрному ринку нижче мінімального рівня, яка здійснюється з метою досягнення рівня рівноваги, у тому числі шляхом придбання товарних деривативів.

Фінансові інтервенції здійснюються у такому порядку (рис. 4.1):

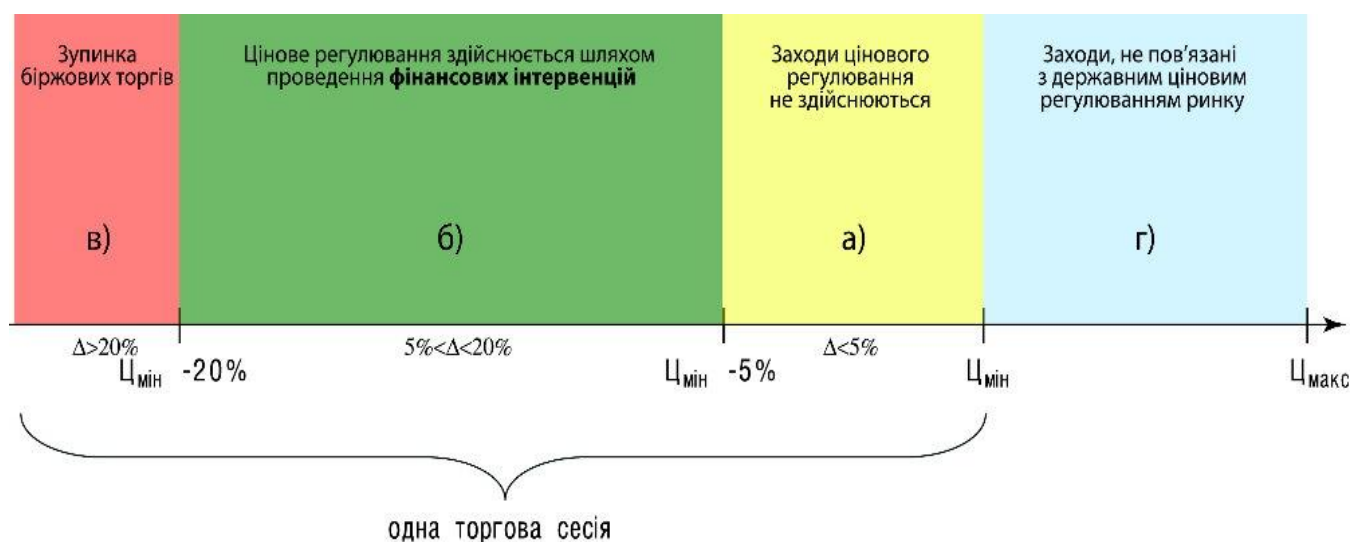

Рис. 4.1 Порядок здійснення фінансової інтервенції

Джерело: <http://www.af.gov.ua/>-Кабінет Міністрів України, Аграрний фонд

А) якщо рівень ціни пропозиції на умовах споту або форварду на визначений об'єкт державного цінового регулювання протягом однієї торгової сесії не є меншим встановленого рівня мінімальної інтервенційної ціни або є меншим за такий рівень не більше ніж на 5 відсотків, фінансова інтервенція не здійснюється;

Б) якщо рівень ціни пропозиції на умовах споту або форварду на визначений об'єкт державного цінового регулювання протягом однієї торгової сесії є меншим від встановленого рівня мінімальної інтервенційної ціни від 5 до 20 відсотків її значення, то Аграрний фонд здійснює фінансову інтервенцію у розмірах, достатніх для встановлення ціни рівноваги (фіксіну) на рівні, що не є меншим за рівень мінімальної інтервенційної ціни;

В) якщо рівень ціни пропозиції на умовах споту або форварду на визначений об'єкт державного цінового регулювання протягом однієї торгової сесії є меншим за рівень мінімальної інтервенційної ціни більше ніж на 20 відсотків її значення, то Аграрний фонд призупиняє торгівлю таким товаром та провадить консультації з учасниками біржового ринку;

Г) Аграрний фонд може у виключних випадках здійснювати фінансову інтервенцію, якщо протягом однієї торгової сесії виникає загроза встановлення ціни рівноваги на рівні, що є меншим за розмір мінімальної інтервенційної ціни, або коли Кабінет Міністрів України приймає постанову щодо закупівлі таких об'єктів державного цінового регулювання, не пов'язаної з державним ціновим регулюванням.

Товарна інтервенція – продаж сільськогосподарської продукції при зростанні цін на організованому аграрному ринку понад максимальний рівень, що здійснюється з метою досягнення рівня рівноваги, у тому числі шляхом продажу товарних деривативів.

Товарні інтервенції здійснюються Аграрним фондом шляхом продажу (поставки) окремих об'єктів державного цінового регулювання на організованому аграрному ринку на умовах споту або форварду з метою встановлення ціни

рівноваги (фіксіngu) у розмірі, що не перевищує значення максимальної інтервенційної ціни.

Товарні інтервенції здійснюються у такому порядку:

- якщо рівень ціни попиту на умовах споту або форварду на визначений об'єкт державного цінового регулювання протягом однієї торгової сесії не перевищує встановлений рівень максимальної інтервенційної ціни або перевищує такий рівень не більше ніж на 5 відсотків від нього, товарна інтервенція не здійснюється;

- якщо рівень ціни попиту на умовах споту або форварду на визначений об'єкт державного цінового регулювання протягом однієї торгової сесії перевищує встановлений рівень максимальної інтервенційної ціни від 5 до 20 відсотків її значення, то Аграрний фонд здійснює товарну інтервенцію у розмірах, достатніх для встановлення ціни рівноваги (фіксіngu) на рівні, який не перевищує значення максимальної інтервенційної ціни;

- якщо рівень ціни попиту на умовах споту або форварду на визначений об'єкт державного цінового регулювання протягом однієї торгової сесії перевищує рівень максимальної інтервенційної ціни більше ніж на 20 % від її значення, то Аграрний фонд призупиняє торгівлю таким товаром на поточній біржовій сесії та провадить консультації з учасниками біржового ринку.

Аграрний фонд може у виключних випадках здійснювати товарну інтервенцію, якщо протягом однієї торгової сесії виникає загроза встановлення ціни рівноваги на рівні, що перевищує розмір максимальної інтервенційної ціни, або коли Кабмін України приймає постанову щодо продажу таких об'єктів державного цінового регулювання, не пов'язаного з державним ціновим регулюванням (у тому числі з державного резерву).

Для здійснення інтервенції державою сформовано інтервенційний фонд, який формується Аграрним фондом за рахунок фінансових інтервенцій, заставних, форвардних і ф'ючерсних закупівель та використовується для здійснення товарних інтервенцій з метою забезпечення цінової стабільності.

Держава здійснює регулювання цін окремих видів сільськогосподарської продукції, встановлюючи мінімальні та максимальні інтервенційні ціни, а також застосовуючи інші заходи, визначені законодавством, при дотриманні правил антимонопольного законодавства та правил добросовісної конкуренції.

Розглядаючи мінімальні інтервенційні ціни на сільськогосподарську продукцію звернімося до таблиці 4.1.

Зміст державного цінового регулювання полягає у здійсненні Аграрним фондом державних інтервенцій в обсягах, що дозволяють встановити ціну рівноваги (фіксіng) на рівні, не нижчому за мінімальну інтервенційну ціну та не вищому за максимальну інтервенційну ціну, але варто зазначити, що держава не здійснює цінове регулювання за межами організованого аграрного ринку України. Форвардні закупівлі проводяться за мінімальними інтервенційними цінами, встановленими на зерно на відповідний маркетинговий період. Мінімальні та максимальні інтервенційні ціни на об'єкти державного цінового регулювання у 2011-2012 МР, затверджені наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України «Питання діяльності Аграрного фонду на організованому аграрному ринку у 2011-

2012 маркетинговому періоді» від 10 лютого 2011 року №17 (у редакції наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25 серпня 2011 року №424) [204].

Розглядаючи наступне поняття у системі форвардних державних закупівель варто зазначити таке поняття як організований аграрний ринок який представляє собою сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів, предметом яких є сільськогосподарська продукція, за стандартизованими умовами та реквізитами біржових договорів (контрактів) і правилами Аграрної біржі.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» [194]. Кабінет Міністрів України здійснює державне регулювання ринку зерна шляхом запровадження системи державних форвардних закупівель. Порядок проведення державних форвардних закупівель зерна затверджений постановою Кабміну України «Про запровадження державних форвардних закупівель зерна» від 16 травня 2007 року №736 із наступними змінами і доповненнями. Цей Порядок визначає механізм проведення Аграрним фондом державних форвардних закупівель зерна з метою формування державного інтервенційного фонду. Форвардні закупівлі передбачають придбання зерна у сільськогосподарських товаровиробників в установленій маркетинговий період за фіксованою ціною та на умовах авансового платежу у розмірі 50% його повної вартості на момент укладення форвардного біржового контракту. Постачання зерна згідно з контрактом здійснюється до 1 листопада, а остаточні розрахунки проводяться до 1 грудня поточного року [195].

Аграрний фонд здійснює форвардні державні закупівлі зерна врожаю поточного року. Він проводить форвардні закупівлі за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на відповідний рік, у межах маркетингового періоду за мінімальними інтервенційними цінами, шляхом укладення на Аграрній біржі між Аграрним фондом та товаровиробником контракту. Форма форвардного біржового контракту на закупівлю Аграрним фондом зерна затверджена Наказом Міністерства аграрної політики України від 21 лютого 2008 року №77.

Аграрний фонд оприлюднює через засоби масової інформації повідомлення про проведення форвардних закупівель, визначений обсяг таких закупівель та розмір мінімальної партії зерна. Проведення форвардних закупівель розпочинається не раніше ніж через десять днів від дати опублікування повідомлення. Обсяг форвардних закупівель визначається виходячи із загального обсягу формування Аграрним фондом державного інтервенційного фонду на маркетинговий період [195].

Таблиця 4.1

Мінімальної інтервенційної ціни на момент укладення форвардного біржового контракту*

Об'єкт державного цінового регулювання	Маркетинговий період															
	2007/2008		2008/2009		2009/2010		2010/2011		2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015	
	min*	max*	min*	max*	min*	max*	min*	max*	min*	max*	min*	max*	min*	max*	min*	max*
Пшениця м'яка групи "А":																
1 класу	1000	1087	1501,7	1851,6	1501,7	1851,6	1545,00	1854,00	1979,0	2454,0	2096,00	2521,00	2021,0	2470,0	2600,00	3102,00
2 класу	950	1033	1418,3	1748,7	1418,3	1748,7	1400,00	1680,00	1792,0	2222,0	1909,00	2289,00	1841,0	2250,0	2500,00	2983,00
3 класу	875	951	1251,4	1543,0	1251,4	1543,0	1315,00	1580,00	1683,0	2087,0	1800,00	2154,00	1736,0	2122,0	2400,00	2863,00
Пшениця м'яка групи "Б":																
4 класу	820	891	1134,6	1393,3	1134,6	1398,9	1260,00	1512,00	1612,0	1999,0	1729,00	2066,00	1667,0	2037,0	2150,00	2565,00
5 класу	750	815	967,83	1193,3	967,83	1193,3	1225,00	1470,00	1568,0	1944,0	1535,00	1911,00	1480,0	1809,0	2000,00	2386,00
Пшениця м'яка 6 класу			850,0	985,0	900,00	1109,7	1190,00	1428,00	1523,0	1889,0	1490,00	1856,00	1437,0	1756,0	1880,00	2243,00
Пшениця тверда:																
1 класу	1090	1185	1651,9	2036,8	1651,9	2036,8	1652,00	1982,00	2114,0	2621,0	2181,00	2688,00	2181,0	2688,0	-	-
2 класу	1030	1120	1551,8	1913,4	1551,8	1913,4	1452,00	1743,00	1858,0	2304,0	1925,00	2371,00	1925,0	2371,0	-	-
3 класу	950	1033	1418,3	1748,7	1418,3	1748,7	1364,00	1637,00	1746,0	2165,0	1813,00	2232,00	1813,0	2232,0	-	-
4 класу	860	935	1268,1	1563,5	1268,1	1563,5	1243,00	1492,00	1719,0	2132,0	1786,00	2199,00	1786,0	2199,0	-	-
5 класу	780	848	1051,2	1296,2	1051,2	1296,2	1142,00	1370,00	1462,0	1813,0	1529,00	1880,00	1529,0	1880,0	-	-
Жито:																
1 класу	900	978	1112,8	1372,0	1112,8	1372,0	962,00	1154,00	1725,0	2139,0	1725,00	2139,00	1601,0	1957,0	1600,00	1909,00
2 класу	850	924	1016,8	1253,8	1016,8	1253,8	920,00	1104,00	1643,0	2037,0	1643,00	2037,00	1525,0	1864,0	1500,00	1790,00
3 класу	800	870	882,54	1088,1	882,54	1088,1	880,00	1056,00	1565,0	1941,0	1565,00	1941,00	1453,0	1776,0	1400,00	1670,00

1 класу									2948,0	3488,0	3156,00	3696,00	3156,0	3858,0	3598,00	4041,00
2 класу									2680,0	3220,0	2888,00	3428,00	2888,0	3530,0	3293,00	3698,00
3 класу									2412,0	2952,0	2620,00	3160,00	2620,0	3203,0	2987,00	3360,00
Овес:																
1 класу									2640,0	3080,0	2640,00	3080,00	2640,0	3227,0	2034,00	2284,00
Об'єкт державного цінового регулювання	Маркетинговий період															
	2007/2008		2008/2009		2009/2010		2010/2011		2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015	
	min*	max*	min*	max*	min*	max*	min*	max*	min*	max*	min*	max*	min*	max*	min*	max*
2 класу									2420,0	2860,0	2420,00	2860,00	2420,0	2958,0	1865,00	2095,00
3 класу									2200,0	2640,0	2200,00	2640,00	2200,0	2689,0	1695,00	1910,00
Просо:																
1 класу									2750,0	3250,0	2750,00	3250,00	2750,0	3362,0	2444,00	2745,00
2 класу									2500,0	3000,0	2500,00	3000,00	2500,0	3056,0	2222,00	2495,00
3 класу									2250,0	2750,0	2250,00	2750,00	2250,0	2751,0	2000,00	2250,00
Борошно пшеничне:																
вищого гатунку											2615,80	3198,80	2615,8	3198,8	3092,00	3505,00
першого гатунку											2494,10	3050,00	2494,1	3050,0	2894,00	3282,00
другого гатунку											2190,00	2678,00	2190,0	2678,0	2541,00	2881,00
Борошно житнє											2111,20	2560,90	2111,2	2560,9	2587,00	2851,00
Цукор-пісок (бураковий)							6700,00	7700,00	7700,0	8500,0	4900,00	5880,00	5613,0	7735,0	7735,00	8800,00

* Джерело: <http://www.af.gov.ua/> - Кабінет Міністрів України, Аграрний фонд

Механізм дії при організації закупівлі зерна майбутнього врожаю (форварду) побудовано в декілька етапів(інформація узагальнена автором на основі офіційного сайту Аграрного фонду України)

I-й етап: підготовка сільгоспвиробником пакету документів, заповнення і подання заявки на укладання Договору поставки зерна майбутнього врожаю:

1. Резолюція щодо постачальників від постійних представників відділів по роботі у відповідних областях управління по роботі в регіонах ПАТ «Аграрний фонд».

2. Реєстраційні документи сільгоспвиробника:

2.1. Статут або інші установчі документи юридичної особи з усіма додатками та змінами (засвідчені належним чином копії).

2.2. Наказ (протокол) про призначення на посаду керівника (засвідчена належним чином копія).

2.3. Свідоцтво платника податку на додану вартість або витяг з реєстру платників податку на додану вартість (засвідчені належним чином копії).

2.4. У разі, коли статутом передбачена необхідність погодження (затвердження) вищим органом управління юридичної особи рішень виконавчого органу про укладення правочинів на певну суму, - оригінал рішення вищого органу управління щодо погодження (затвердження) укладення договору поставки та внесення змін до нього.

2.5. Паспорт та ідентифікаційний номер керівника та/або представника за довіреністю (засвідчена належним чином копія).

2.6. Оригінал довіреності або її нотаріально засвідчена копія видана уповноваженою особою (для представника, що діє за довіреністю).

3. Документи про виробничо-господарську діяльність сільгоспвиробника:

3.1. Річну фінансову звітність (Ф1 та Ф2) товаровиробника за два останні календарних роки з відміткою органів статистики (засвідчені належним чином копії) та на останню звітну дату.

3.2. Довідка про відсутність заборгованості із сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), крім тих сум, сплату яких розстрочено або відстрочено відповідно до законодавства (оригінал, що є дійсною на момент подання та містить кінцевий строк її дії*).

3.3. Довідка про відсутність простроченої заборгованості за будь-якими видами бюджетної позики, іншими кредитами, крім тих сум, сплата яких розстрочена або відстрочена відповідно до законодавства, видана районним управлінням Державної казначейської служби України (оригінал).

3.4. Довідки банків (у яких Товаровиробником відкрито рахунки) про наявність/відсутність кредитних зобов'язань та простроченої заборгованості за кредитами чи будь-якими іншими заборгованостями (оригінали)

3.5. Заява про те, що Товаровиробник не має відкритих рахунків чи отриманих кредитів/позик в інших банках, окрім тих, довідки з яких були надані (написана власноручно керівником та підписана керівником та головним бухгалтером та завірена печаткою).

3.6. Витяг щодо суми податку, на яку платник податку на додану вартість має право зареєструвати податкові накладні та/або розрахунки коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних з системи електронного адміністрування ПДВ (підписана керівником та головним бухгалтером та завірена печаткою)

4. Документи про земельні ділянки та урожайність:

4.1. Документ, на підставі якого підприємство володіє земельною ділянкою (державний акт, витяг, свідоцтво тощо) (засвідчена копія), або

4.2. Довідка про орендовані землі та землі, що належать підприємству на праві власності чи праві постійного користування, з сільської, районної ради, або держгеокадастру, або органу юстиції (оригінал) .

4.3. Довідка від підприємства щодо усіх земельних ділянок, де засіяне зерно, яке передається в заставу за таблицею:

№ з/п; Місце розташування земельної ділянки; Площа; № поля;

Документ, на підставі якого Заставадавець володіє земельною ділянкою (якщо договір оренди, вказати дату укладення та строк дії такого договору);

4.4. Карта полів, урожай на яких буде застрахований та передаватись в заставу.

4.5. Довідки з управлінь агропромислового розвитку районних державних адміністрацій (оригінали):

- про площі посівів всіх культур під урожай 2017 року, а саме, скільки фактично посіяно;

- про посівні площі підприємства по заявленій культурі за 5 років, а саме, скільки посіяно;

- про врожайність відповідної культури за останні 5 років (на підставі форм 4-сг та 29-сг.)

4.6. Якщо підприємство працює менше 5 років чи не займалось вирощуванням заявленої культури, надається довідка(-и) з управління агропромислового розвитку районної державної адміністрації про врожайність за 5 років по району, де знаходяться поля підприємства (оригінал).

5. Протокол/рішення вищого органу управління юридичної особи про передачу в заставу (укладання договору застави) майбутнього урожаю із зазначенням номеру поля, місця розташування земельної ділянки (область, район, село/сільська рада), загальної площі земельної ділянки та окремо площі кожного поля, врожайності, кількості тонн, які передаються в заставу, заставної ціни за тону, суми по заставній вартості та уповноваження особи щодо підписання договору застави та внесення змін до нього (2 оригінали).

6. Заявка на укладення договору поставки зерна майбутнього врожаю .

II-й: етап укладання біржового договору майбутнього врожаю.

Договір поставки зерна майбутнього врожаю укладається на біржі брокером який діє від імені кожної із сторін договору, для цього з ним укладається договір на виконання повноважень зазначених в такому договорі, а також перелік наступних документів:

Документи подаються в копіях, що завірені в установленому порядку.

1. Статут підприємства.

2. Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної або фізичної особи-підприємця або Виписка з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб- підприємців.

3. Свідоцтво платника ПДВ.

4. Протокол про обрання директора, якщо посада виборна; або рішення (наказ) про призначення; у випадку підписання представником - нотаріально посвідчена довіреність.

5. Паспорт та ідентифікаційний код керівника або представника за довіреністю.

6. Заявка на укладання договору поставки зерна врожаю 2017 року.

7. Довідка від підприємства щодо усіх земельних ділянок, де засіяне зерно, яке передається в заставу за таблицею: № з/п; Місце розташування земельної ділянки; Площа; № поля

8. Документ, на підставі якого Заставадавець володіє земельною ділянкою (якщо договір оренди, вказати дату укладання на строк дії такого договору).

9. Надати реквізити підприємства підписанні директором та завірені печаткою господарства.

Постачальником сплачується реєстраційний збір Товарній біржі який ж обов'язковим не підлягає поверненню незалежно від набрання чинності договору. Реєстраційний збір розраховується як відсоток від суми договору.

Основними умовами біржового договору поставки зерна майбутнього врожаю є:

1. Предмет договору в якому зазначається порядок та на умови визначені Сторонами, строк та умови передачі Покупцеві у власність зерна, зобов'язання Покупця прийняти та оплатити товар.

2. Кількість та умови поставки товару з зазначенням обсягу, вид, клас зерна, рік врожаю з зазначенням площ на яких земельних ділянках вирощена продукція. Обов'язково зазначається обов'язок Постачальника поставити продукцію для зберігання на зерновий склад на умовах Інкотермс 2010.

3. Однією з істотних умов даного Договору є укладення договору застави зерна майбутнього врожаю, який має бути нотаріально посвідчений у встановленому законом порядку, а також укладення договору страхування майбутнього врожаю сільськогосподарських культур.

4. Якість продукції яка має відповідати наступним показникам на прикладі основних культур: пшениця, жита, гречки, ячменю.

Вміст амброзії у Товарі не має бути більше одного відсотка, без живих шкідників, у здоровому стані, що не гріється, придатний для продажу, мати нормальний запах (без затхлоного, солодового, пліснявого, стороннього запахів), мати властивий здоровому зерну нормальний колір.

Товар повинен бути незіпримим та без теплового пошкодження під час сушіння; мати властивий здоровому зерну нормальний запах (без затхлоного, солодового, пліснявого, сторонніх запахів) та колір; не допускається зараження шкідниками зерна.

Таблиця 4.2

Показники якості зерна пшениці

Показники	Характеристика і норма для м'якої пшениці	
	2 клас	3 клас
Натура, г/л, не менше ніж	740	730
Склоподібність, %, не менше ніж	40	Не обмежено
Вологість, %, не більше ніж	13,5	13,5
Зернова домішка, %, не більше ніж	5,0	5,0
Сміттєва домішка, %, не більше ніж	1,0	1,0
Клоп черепашка, %, не більше ніж	2,0	2,0
Сажкове зерно, %, не більше ніж	5,0	8,0
Масова частка білка, у перерахунку на суху речовину, %, не менше ніж	12,5	11,0
Масова частка сирої клейковини, %, не менше ніж	23,0	18,0
Якість клейковини:		
група	I - II	I - II
одиниць приладу ВДК	45 - 100	20 - 100
Число падання, с, не менше ніж	180	150

Гречка усіх класів повинна бути, незіпріла та без теплового пошкодження під час сушіння; мати властивий здоровому зерну, нормальний запах (без затхлого, солодового, пліснявого та інших сторонніх запахів); нормальний колір; не допускається зараження гречки шкідниками зерна. Інші показники якості згідно ДСТУ 4524:2006 ГРЕЧКА. ТЕХНІЧНІ УМОВИ

Таблиця 4.3

Показники якості зерна жита:

Показники	Характеристика і норма для зерна жита		
	1 клас	2 клас	3 клас
Натура, г/л, не менше ніж	700	700	690
Вологість, %, не більше ніж	14,0	14,0	14,0
Зернова домішка, %, не більше ніж	4,0	6,0	6,0
Сміттєва домішка, %, не більше ніж	1,0	1,0	1,0
Фузаріозні зерна, %, не більше	1,0	1,0	1,0
Зерна з рожевим забарвленням, %, не більше ніж	3,0	5,0	6,0
Число падання, с,	понад 200	200-141	140-80

Таблиця 4.4

Показники якості зерна гречки

Показники	Характеристика і норма для гречки за:		
	1 клас	2 клас	3 клас
Вологість, %, не більше ніж	14,5	14,5	14,5
Вміст ядра, %, не менше ніж	74,0	74,0	73,0
Зернова домішка, %, не більше ніж	2,0	3,0	5,0
Зокрема:			
Обрушені зерна	1,5	1,5	3,0
Пророслі зерна	1,0	1,0	2,0
Сміттєва домішка, %, не більше ніж	2,0	2,5	2,5
Зараженість шкідниками	Не дозволено		
Кислотність, градусів, не більше	4,0	Не регламентується	

Таблиця 4.5

Показники якості зерна ячменю:

Показники	Характеристика і норма для ячменю
	3 клас
Вологість, %, не більше ніж	14,0
Смітцева домішка, %, не більше ніж	2,0
Зернова домішка, %, не більше ніж	12,0
Натура мін г/л	630

Ячмінь повинен бути без живих шкідників, у здоровому стані, що не гріється, придатний для продажу, мати нормальний запах (без затхлого, солодового, пліснявого, стороннього запахів), мати властивий здоровому зерну нормальний колір. Інші показники якості згідно ДСТУ 3769:98 ЯЧМІНЬ.

Переваги договору поставки зерна врожаю майбутнього врожаю, отримання Продавцем попередньої оплати по затвердженим закупівельним цінам з в подальшому із здійсненням перерахунку з обов'язковим дотриманням мінімальної партії поставки:

Механізм проведення Аграрним фондом державних форвардних закупівель зерна з метою формування державного інтервенційного фонду визначається Постановою Кабміну України «Про запровадження державних форвардних закупівель зерна» №736 від 16 травня 2007 р. [195] і представлений в таблиці 4.6.

Форвардні закупівлі передбачають придбання зерна у сільськогосподарських товаровиробників на умовах авансового платежу в визначеному розмірі до вартості зерна, розрахованої на підставі мінімальної інтервенційної ціни на момент укладення форвардного біржового контракту. Остаточний розрахунок за контрактом проводиться за середньозваженими цінами рівноваги (фіксингу). Методика визначення мінімальної та максимальної інтервенційної ціни об'єкта державного цінового регулювання регламентується Постановою Кабміну України «Про затвердження Методики визначення мінімальної та максимальної інтервенційної ціни об'єкта державного цінового регулювання» №159 від 11 лютого 2010 р. Розмір витрат аграрного підприємства, пов'язаних з обслуговуванням форвардних операцій, представлено в таблиці 4.7.

Розглядаючи можливості вдосконалення механізму проведення форвардних закупівель зерна врожаю майбутніх років варто зазначити, що Урядом було прийнято рішення про внесення змін до Порядку проведення державних форвардних закупівель зерна (Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2012 року №879) [197]. Зокрема було переглянуто строки проведення закупівель зерна та механізм розрахунку вартості форвардного біржового контракту.

Держава фінансує аграріїв шляхом укладання форвардних контрактів, чим займаються Аграрний фонд та ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація

Таблиця 4.6

Механізм проведення форвардних операцій в Україні з 2007-2015 рр.

		Маркетинговий період	Маркетинговий період	Маркетинговий період	Маркетинговий період	Маркетинговий період	Маркетинговий період	Маркетинговий період
		2007-2008 рр.	2008-2009 рр.	2010-2011 рр.	2011-2012 рр.	2012-2013 рр.	2013-2014 рр.	2014-2015 рр.
1	Назва договору	Форвардний біржовий контракт на закупівлю Аграрним фондом зерна	Форвардний біржовий контракт на закупівлю Аграрним фондом зерна	Контракт на поставку зерна майбутнього врожаю ТОВ «Хліб Інвестбуд»	Форвардний біржовий контракт на закупівлю Аграрним фондом зерна	Форвардний біржовий контракт на закупівлю Аграрним фондом зерна	Біржовий договір поставки зерна врожаю 2014 року	Біржовий договір поставки зерна врожаю 2015 року
2	Брокерська контора	№107 ТОВ «НВП «Сільгоспмаш-система»	№ 39 ПП «Тектон»	Укладається продавцем та покупцем самостійно	№200 ТОВ Електронні технології ЕТП	№195 ТОВ «Брокерський Дім Універсал»	№197 ТОВ «СТАТУС КВО»	№222 ТОВ «К-ТРЕЙД Україна»
4	Вид продукції, предмет договору	Зерно майбутнього врожаю	Зерно майбутнього врожаю	Зерно майбутнього врожаю	Зерно майбутнього врожаю	Зерно майбутнього врожаю	Зерно майбутнього врожаю	Зерно майбутнього врожаю
5	Розмір мінімальної партії зерна *	Не встановлено	Не встановлено	Не встановлено	Не менше 500 т. (70% від середньої врожайності за 5 останніх років)	Не менше 1000 т. (70% від середньої врожайності за 5 останніх років)	Не менше 250 т. (70% від середньої врожайності за 5 останніх років)	Не менше 500 т. (70% від середньої врожайності за 5 останніх років)
	підприємство	1 200 тонн	3 000 тонн	1895 тонн	3 500 тонн	5000 тонн	2 300 тонн	2 698 тонн
6	Період проведення: не раніше ніж через 10 днів від дати опублікування повідомлення про початок закупівель							
6.1	підприємство	19.06.2008 р	26.02.2009	05.04.2011	05.04.2012	20.11.2012	13.02.2014	09.12.2014
6.2	Дата отримання 50% попередньої оплати	23.06.2008 р	02.03.2009	06.04.2011	23.04.2012	30.11.2012	18.02.2014	15.12.2014
7	Ціна	фіксована ціна за мінімальними		Мінімальні	Мінімальні	Мінімальні	Мінімальні	Мінімальні

		закупівельними цінами, встановленими на зерно на відповідний маркетинговий період	інтервенційні ціни на об'єкт державного цінового регулювання у 2011/2012 маркетингових періодах	інтервенційні ціни на об'єкт державного цінового регулювання у 2012/2013 маркетингових періодах	інтервенційні ціни на об'єкт державного цінового регулювання у 2012/2013 маркетингових періодах	інтервенційні ціни на об'єкт державного цінового регулювання у 2013/2014 маркетингових періодах	інтервенційні ціни на об'єкт державного цінового регулювання у 2014/2015 маркетингових періодах	
7.3	Ціна при остаточному розрахунку	За середніми цінами біржі протягом 3-х останніх днів торгів	Не коригується в момент остаточного розрахунку	Не коригується в момент остаточного розрахунку	Остаточний розрахунок за контрактом проводиться за середньозваженими цінами рівноваги (фіксингу), що склалися протягом останніх 3-х торгових сесій на Аграрній біржі та сертифікованих нею акредитованих товарних біржах на момент поставки, за вирахуванням середньозваженого відсотка за наданими строком до 12 календарних місяців кредитами банків, визначеного на підставі інформації, наданої Національним банком.			
9	Розрахункова формула ціни при остаточному розрахунку	-	-	-	-	Формула Цф-Вк=Цт , де Цт - ціна за одиниц. Цф - середньозважена ціна рівноваги (фіксингу); Вк -вартість користування коштами (авансовим платежем) Вартість товару (Вт): Цт x От = Вт ,	Формула Вт=(Цт-Зн) x От(грн) , де, Вт - вартість партії товару; Цт - ціна відповідно до довідки Аграрної біржі на момент поставки Товару; Зн - знижка Поста-	Формула Вт=(Цт-Зн) x От(грн) , де, Вт - вартість партії товару; Цт - ціна відповідно до довідки Аграрної біржі на момент поставки Товару; Зн - знижка Поста-

						де От-обсяг товару Остаточний розрахунок (Op) (Op):Bт-Ап	чальника Покупцю От- обсяг партії Товару (тонн) Сума остаточного розрахунку: $Op = \sum Bт - Пп(грн.)$	чальника Покупцю От- обсяг партії Товару (тонн) Сума остаточного розрахунку: $Op = \sum Bт - Пп(грн.)$
10	Умови оплати (за схемою)	50% - після отримання в сходів 50 % - після поставки на склад.		50% - після отримання в сходів; 20% - не раніше 2 місяців з моменту отримання попередньої оплати ; 30 %- поставка	50% - після отримання в сходів 50 % - після поставки на склад.		50% - після отримання в сходів 20% - після початку вегетації 30 % - після поставки на склад.	25 % - в момент посіву; 25% - після отримання в сходів 20% - після початку вегетації 30 % - після поставки на склад.
11	Забезпечення	Нотаріальний договір застави майбутнього урожаю.	Нотаріальний договір застави майбутнього урожаю.	Нотаріальний договір застави майбутнього урожаю.	Нотаріальний договір застави майбутнього урожаю.	Нотаріальний договір застави майбутнього урожаю.	Нотаріальний договір застави майбутнього урожаю.	Нотаріальний договір застави майбутнього урожаю.
12	Коефіцієнт покриття попередньої оплати по договору	2,0	2,0	1,4	2,0	2,0	1,4	1,4
13	Страховання	Договір комплексного страхування ризиків загибелі (втрат) зерна. Страхова компанія атестована Аграрним Фондом.						
13.	підприємство	ВАТ «СК	СК	СК	ПАТ СК	ПАТ СК	Страхове	ПАТ «СК

1		Оранта-Січ»	«Провідна»	БРОКБІЗНЕС	Провідна	«СТРА-ХОВІ ГАРАНТІЇ»	товариство «Домінант»	ЗДОРОВО»
14	Базис поставки	На склад за домовленістю сторін			На сертифіковані склади			На склади Аграрного фонду.
15	Період поставки	до 1 жовтня	до 1 жовтня	до 15 вересня	до 1 жовтня	до 1 жовтня	до 1 жовтня	до 1 жовтня
16	остаточний розрахунок	Протягом 3-х робочих днів після поставки товару		Протягом 15-х робочих днів	Протягом 3-х робочих днів	Протягом 5-ти робочих днів після поставки товару		
17	Відповідальніст ь сторін	Пеня 0,1% від вартості недоставленого товару за кожен день; Штраф 7% за просочення понад 30 днів.		Пеня 0,2 %,за кожен день Штраф 10 %	Штраф 20%	Штраф 20%	Пеня 0,1% від вартості недоставленого товару за кожен день; Штраф 20% за просочення понад 15 днів.	

*- розраховується по кожному підприємству, відсоток від середньої врожайності не вище чим врожайність за останніх 5 років.

Таблиця 4.7

Аналіз формування витрат, пов'язаних з обслуговуванням форвардних операцій на рівні аграрного підприємства

		Маркетинговий період	Маркетинговий період	Маркетинговий період	Маркетинговий період	Маркетинговий період	Маркетинговий період	Маркетинговий період
		2007-2008 рр.	2008-2009 рр.	2010-2011 рр.	2011-2012 рр.	2012-2013 рр.	2013-2014 рр.	2014-2015 рр.
1	Брокерська винагорода			Укладається продавцем та покупцем самостійно				
2	Реєстраційний збір Аграрної біржі	0,25% від вартості контракту сплачується протягом 2-х робочих днів після укладання та реєстрації			0,1% від вартості контракту сплачується протягом 2-х робочих днів після укладання та реєстрації			
3	Брокерська винагорода Брокеру	0,25 % від вартості контракту сплачується протягом 2-х робочих днів після укладання та реєстрації			0,1 % від вартості контракту сплачується протягом 2-х робочих днів після укладання та реєстрації			
4	Ціна за 1 т пш. 2 класу грн./т, з ПДВ пш. 3 класу грн./т, з ПДВ	1042,86	1042,86	1683,00	1800,00	1909,00	1841,00	2500,00
5	сума договору	1 251,43 тис. грн.	3 128,575 тис. грн.	3 189,285 тис. грн.	6 300 тис. грн.	9 545,0 тис. грн.	4 234,3 тис. грн.	6 745 тис. грн.
6	Знижка на ціну (за користування коштами) грн. за кожну тону. Знижка не залежить від ціни чи виду товару, чи дати укладання	-	-	-	-	129,81	125,19 грн.	170,00
7	підприємство пш. 2 класу грн./т з ПДВ пш. 3 класу грн./т	25.07.2008 1251,43 1134,61	05.08.2009 1251,43	26.07.2011 1683,00	29.12.2012 1800,00	24.09.2013 р 1538,55 (без зниж.)	30.09.14 2450,00 (без зниж.)	05.03.2015 4500,00 (без зниж.)*

	з ПДВ пш. 5 класу грн./т з ПДВ пш. 6 класу грн./т з ПДВ ячм. 3 класу грн./т з ПДВ						1810,00 (без зниж.) 1790,00 (без зниж.)	
8	Забезпечення	Послуги -0,1% від суми договору застави + 500 грн. нотаріальні послуги	Послуги -0,1% від суми договору застави + 750 грн. нотаріальні послуги	Послуги -0,1% від суми договору застави+900грн нотаріальні послуги	Послуги -0,1% від суми договору застави + 1000 грн нотаріальні послуги	Послуги -0,1% від суми договору застави + 1250 грн. нотаріальні послуги	Послуги -0,1% від суми договору застави + 1500 грн. нотаріальні послуги	Послуги -0,1% від суми договору застави + 1750 грн. нотаріальні послуги
9	Страховий тариф	тарифна ставка 3,0% (франшиза - 30%)	тарифна ставка 3,0% (франшиза - 30%)	страховий тариф -3,4 % (франшиза - 30%)	страховий тариф 3,5% (франшиза - 50%) компенсації форс-мажор 645704,28 грн.	страховий тариф 3,5 % (франшиза - 50%)	страховий тариф 4,55% (франшиза - 50%)	страховий тариф 3,5 % (франшиза - 50%)
10	Фінансові витрати у %	3,64	3,65	3,52	3,82	10,6	12,05	10,8
11	Фінансові витрати у ціні грн./тони	37,96	38,06	59,24	68,76	202,52	221,84	270,0
12	Ціна продажу з ПДВ за мінусом фінансових втрат грн./т , без НДС пшениці 2 класу пшениці 3 класу пшениці 5 класу пшениці 6 класу	962,55 1213,47 1096,65	1011,14 1213,37	1353,13 1623,76	1442,7 1731,24	1113,36 1336,03	1495,69 2228,16 1588,16 1568,16	4230,00*

*- планові показники

України». В 2013 році на ці цілі виділили 4 мільярди гривень [195]. Зацікавлені продавати майбутній урожай за форвардними контрактами, як правило, ті аграрні товаровиробники, які відчувають гострий дефіцит в обігових коштах для належного проведення весняно-польових та інших сільськогосподарських робіт. Тобто мова йде більше про малі та середні підприємства.

Форвардні закупівлі передбачають придбання зерна у сільськогосподарських товаровиробників на умовах авансового платежу в розмірі 50 відсотків вартості зерна, розрахованої на підставі мінімальної інтервенційної ціни на момент укладення форвардного біржового контракту.

Остаточний розрахунок за контрактом проводиться за середньозваженими цінами рівноваги (фіксингу), що склалися протягом останніх трьох торгових сесій на Аграрній біржі та сертифікованих нею акредитованих товарних біржах на момент поставки, за вирахуванням середньозваженого відсотка за наданими строком до 12 календарних місяців кредитами банків, визначеного на підставі інформації, наданої Національним банком.

Форма форвардного біржового контракту на закупівлю Аграрним фондом зерна визначена Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України "Про внесення змін до форми форвардного біржового контракту на закупівлю Аграрним фондом зерна" № 646 від 22.10.2012 р.

Об'єктом закупівель виступає зерно пшениці 2-4 класів, жита 1-3 класів та ячменю 3 класу врожаю 2013 року.

Загальний обсяг закупівель за форвардними контрактами становитиме 1,3 млн. тонн зерна.

Обмеження щодо участі у програмі державних форвардних закупівель зерна:

1. Мають право прийняти участь виключно сільгосптоваровиробники;

2. Мінімальна запропонована партія зерна для:

- пшениці – не менше 2 000 тонн,
- жита – не менше 500 тонн,
- ячменю – не менше 1 000 тонн.

3. Сільгосптоваровиробник повинен бути платником податку на додану вартість.

4. Поставка зерна має бути здійснена на сертифіковані зернові склади, які внесено до переліку рекомендованих Мінагрополітики України та з яким Аграрним фондом укладено договір складського зберігання [196].

В Запорізькій області до таких віднесено наступні зернові склади:

- "Василівка Агро", ТОВ
- "Вільнянський елеватор", ТОВ
- "Агросервіс 2000" ДП
- "Аскон", ПП
- "Гуляйпільський елеватор", ТОВ
- "Комиш-Зорянський елеватор", ВАТ
- "Мелітопольський елеватор", ВАТ
- "Розівський елеватор", ПАТ (філія Троянівський елеватор)
- "Розівський елеватор", ПАТ (філія Оріхівський ОХПП)

- "Розівський елеватор", ПАТ (філія Якимівський елеватор)

5. Відсутність негативної історії виконання зобов'язань за державними програмами, які проводилися Аграрним фондом у попередніх роках [196].

Закупівлі відбуватимуться за механізмом оплати в 2 етапи, а саме:

1 етап – авансовий платіж – в розмірі 50% від вартості, розрахованої на основі мінімальної інтервенційної ціни для відповідної культури, що визначена на поточний маркетинговий період;

2 етап – проводиться за середньозваженими цінами рівноваги (фіксингу) на момент поставки зерна, за вирахуванням середньозваженого відсотка за кредитами банків, розрахованого Національним банком. На 2013 рік його визначено на рівні 13,6%, який буде розраховано від суми авансованого платежу.

Умови залучення фінансових ресурсів на основі форвардних операцій наведені в таблиці 8.

Таблиця 4.8

Умови залучення фінансових ресурсів на основі форвардних операцій*

Показники	Форвард (Аграрний Фонд)	Форвард (ДПЗКУ)
Сума контракту, грн	9 545 000,00	
Сума авансового платежу, грн	4 772 500,00	350 000,00
Сума кінцевого розрахунку, грн	4 772 500,00	
Об'єкт продажу	Пшениця 2 кл 5 000 т	Кукурудза 3 кл 500 т
Строк користування кредитними коштами	10 міс (12.2012- 09.2013)	5 міс (06.13-10.13)
Одноразові витрати		
Реєстраційний збір Аграрної біржі (0,1%), грн	9 545,00	
Винагорода брокеру (0,1%), грн	9 545,00	
Послуги нотаріуса, банківські комісії, експертна оцінка, грн	10 400,00	1 150,00
Страховання, грн.	334 075,00	26 250,00
Сума користування авансовим платежем, грн	649 050,00	50 000,00
Відсотки користування кредитом (18% річних), грн		
Всього витрат, грн	1 012 615,00	77 400,00
Річний відсоток користування кредитними коштами, %	25,46	53,07

*- Джерело: розрахунки автора

Попередні розрахунки свідчать про те, що форвардні закупівлі мають суттєвий відсотковий резерв привабливості. Прийняття рішення про застосування тієї чи

іншої схеми отримання коштів кожен виробник повинен здійснювати самостійно на основі розрахунків з використанням даних конкретного господарства. Ми розрахували ефективність залучення додаткових фінансових ресурсів в господарську діяльність підприємства із застосуванням форвардних операцій з Аграрним фондом України (таблиця 4.9).

Форвардні закупівлі передбачають придбання зерна майбутнього врожаю на організованому аграрному ринку для потреб державного інтервенційного фонду у визначений час та на визначених умовах з поставкою у майбутньому [196].

Загалом, форвардні операції не набули ще широкого застосування. Серед основних перешкод для збільшення використання форвардних операцій експерти називають низьку культуру виконання контрактних зобов'язань, відсутність дієвої системи страхування, а також ризики значних цінових коливань на ринках матеріальних ресурсів та аграрної продукції. На перспективу форвардний механізм повинен працювати в тих обсягах, які б забезпечували продовольчу безпеку держави та пропонувати для даних операцій і інші види зернових, виробництво яких є певним чином ризикованим, а саме, жито, гречку та овес.

Пріоритетним завданням форвардних операцій на майбутнє є перетворення аграрного фонду з державної комори на ефективний фінансовий інструмент.

Основні проблемні питання, які залишаються, на нашу думку, невирішеними при організації і здійсненні форвардних закупівель Аграрним фондом України:

1. Форвардні операції, як державний фінансовий інструмент підтримки аграрного товарного виробництва, не є доступними для суб'єктів малого бізнесу в аграрному секторі, оскільки розмір мінімальної партії має перевищувати 500 т. Враховуючи існуючі обмеження – вимоги (середня врожайність зернових культур 30 ц/га, кредитне забезпечення розраховується на рівні 70% від середньої врожайності за 5 останніх років, а вимоги до сівозмін – не більше 60% зернових в загальній структурі посівів) таку партію можуть забезпечити лише господарства, які мають у своєму розпорядженні більше 420 га ріллі.

2. Аграрний фонд фактично є єдиним державним представником посередником між товаровиробником та споживачем сільськогосподарської продукції і самостійно встановлює кінцевий термін поставки готової продукції. В даному випадку цей термін – початок жовтня місяця, в той час як ціна на зернові культури є найнижчою на ринку, тому в останній час ціна не завжди покриває витрати виробника на виробництво реалізованої продукції.

3. Значними залишаються витрати товаровиробників, пов'язані з обслуговуванням страхування майбутнього врожаю для форвардних контрактів. Так, страховий тариф коливається в межах 3-5,5% при франшизі 30-50%. Інтереси Аграрного фонду представляють певні приватні страхові компанії, які ним акредитовані. Механізм забезпечення також не передбачає застосування аграрних розписок, в той час як діє Закон України «Про аграрні розписки».

4. Сума за користування авансовим платежем з форвардних операцій значно зростає за аналізованій період (від 129.81 грн./т у 2013 році до 270 грн./т у 2015 році), при цьому діючий механізм остаточних розрахунків не враховує період користування позиченими коштами.

На нашу думку, зазначені зміни дозволять додатково залучати сільгосптоваровиробникам необхідні обігові кошти під час проведення посівної кампанії озимих культур та наблизять розрахунок на момент поставки майбутнього зерна до ринкових цін з урахуванням відповідної кон'юнктури ринку.

Форвардні закупівлі – одна з програм державної підтримки сільського господарства, участь в якій приймають виключно сільгосптоваровиробники. Форвардний механізм закупівлі у виробників використовується для забезпечення продуктової безпеки країни, уникнення цінового коливання на продовольчі товари та квотування сільськогосподарських товарів.

4.2. Лізингові операції як ефективне джерело фінансових ресурсів для відновлення основного капіталу суб'єктів господарювання аграрного сектору.

Темпи росту виробництва продукції аграрного сектору економіки за обсягами зростають, а також за даними офіційної статистики підвищується рентабельність виробництва у зазначеній галузі, проте рівень придатності основних засобів виробництва знижується і залишається критичним, більше 40 %. Ймовірною причиною таких протиріч може бути той факт, що галузь залишається низько технологічною із використанням застарілих технологій виробництва, а особливо це стосується переробки, зберігання та доведення до споживача кінцевої продукції. Інтенсифікація розвитку аграрної економіки розвитку аграрної економіки можливе лише на основі комплексного оновлення сучасними високотехнологічними засобами виробництва. Лізинг, в таких умовах, може бути одним із основних джерел фінансованого забезпечення відновлення матеріально-технологічної бази для виробництва кінцевої високотехнологічної готової сільськогосподарської продукції.

Лізингові послуги є одним із надзвичайно дієвих фінансових інструментів як на вітчизняному так і на міжнародному рівнях для залучення фінансових ресурсів і стимулювання розвитку суб'єктів господарювання. Вітчизняна нормативно-правова база відповідає вимогам зарубіжного досвіду, проте не є досконалою та недостатньо стимулює підприємців для оновлення основних засобів виробництва, тому нагальною є необхідність дослідження особливостей формування лізингових операцій в сучасних умовах.

Теоретико-методологічні аспекти механізму лізингових операцій, в тому числі в аграрному секторі економіки знайшли відображення в роботах вітчизняних та закордонних вчених, зокрема: М.Я. Дем'яненко, Ю.О.Лупенко, П.Т. Саблука, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденської, Р.П. Саблука Р.П. Снігір, О.В. Трофімової, Р. Капроні та інші. Проте, міжнародна практика та вітчизняний досвід потребують подальших обґрунтованих наукових досліджень, щодо розширення ринку лізингових операцій в сучасних умовах фінансової кризи.

В Україні розвиток ринку лізингових послуг було розпочато прийняттям Закону України „Про лізинг” у грудні 1997 року. Кабінетом Міністрів України, з метою поліпшення матеріально-технічного і сервісного забезпечення сільськогосподарського виробництва, постановою від 18 вересня 1997 року №1031

було прийнято Рішення про створення державного лізингового фонду для технічного переоснащення сільського господарства.

Для суттєвого оновлення матеріально-технічної бази аграрного сектору економіки та його модернізації на інноваційній якісній основі необхідна велика кількість інвестицій. Саме лізинг може стати одним із найефективніших методом фінансування галузі під яким розуміють одну із форм кредитування підприємницької діяльності на основі довгострокової оренди основних засобів на платній основі, найчастіше з подальшим остаточним викупом майна.

Лізинг - це особливий вид фінансово-інвестиційної діяльності, при якому лізингодавець (лізингова компанія) набуває у постачальника основні засоби (предмет лізингу) та за певну плату, на певних умовах і на певний термін здає його в оренду лізингоодержувачу (клієнту), найчастіше з подальшим переходом правом власності на майно лізингоодержувачу.

Конструкція лізингу, як і сам юридичний термін, прийшла в Європу, а потім і поширилася по всьому світу зі США. Термін лізинг утворився від англійського дієслова «to lease», що означає «наймати», «брати в оренду». В англійській юридичній мові словом «leasing» позначається і традиційна здача майна в оренду, і власне лізинг як різновид оренди. Саме останнє значення набуло найбільшого поширення у світі. [222, с. 313]

У перекладі "лізинг" означає – "оренда". У сучасному розумінні, це фінансовий інструмент інвестування капіталу у вигляді довгострокової оренди основних засобів виробництва, умови якого обумовлені лізинговою угодою. Перші форми лізингових угод були відомі ще на початку 20 століття, проте широкого розповсюдження вони набули у 60-х роках, коли перед урядами провідних країн світу постали проблеми інтенсифікації економіки на основі великомасштабної модернізації основних виробничих засобів, в той час як на фінансовому ринку було накопичено значну суму вільних кредитних ресурсів, а попит на виробниче обладнання суттєво знижувався.

Державне регулювання у таких країнах було спрямоване на створення сприятливих умов до заохочення оновлення основних засобів, на основі надання різнопланових пільг, у тому числі й податкових, власникам, які впроваджували сучасні види обладнання у виробництво з використанням лізингових угод, таким чином сприяючи розвитку як економіки виробництва так і фінансового ринку

На міжнародному рівні вимоги щодо здійснення операцій з фінансового лізингу були опрацьовані Міжнародним інститутом з уніфікації приватного права, це міжнародна незалежна міжурядова організація (УНІДРУА або UNIDROIT — з французькою Institut international pour l'unification du droit privé), створена в 1926 році і перезаснована в 1940, як допоміжна організація Ліги Націй, штаб квартира якої знаходиться на віллі Альдобрандіні в Римі. В результаті її роботи 28 травня у 1988 року в м. Оттава була прийнята Конвенція УНІДРУА «Про міжнародний лізинг», яка сприяє гармонізації приватного права окремих держав з міжнародного фінансового лізингу і створює умови для поступового прийняття різними державами уніфікованих норм. Україна для розширення світової кооперації і усунення бар'єрів здійснення зовнішньоекономічної діяльності приєдналася до Конвенції лише 11

січня 2006 році, в результаті чого було був підписаний Закон України “Про приєднання до Конвенції УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг” [212]. Зараз членами УНІДРУА є 63 держави з п'яти континентів, які представляють різні правові, економічні та політичні системи, а також різні культурні традиції.

Проте, нормативне регулювання лізингових відносин в Україні вперше відбулось з прийняттям Закону України «Про лізинг» від 16 грудня 1997 року, хоча лізинг був відомий і раніше, як вид майнового найму і застосовувався ще до прийняття зазначеного закону. Це підтверджується наприклад Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про проведення сільськогосподарськими товаровиробниками розрахунків за поставлені на умовах лізингу трактори» від 21.11.1995 р. №708-р або наказом Фонду Державного майна України «Про забезпечення розвитку і регулювання лізингу» від 12.11.1996 р. №1365.

Згідно міжнародних наукових теоретичних досліджень визначено основні види лізингових операцій:

Операційний лізинг – зазвичай оренда на короткий термін, за якої орендодавець несе відповідальність за страхування, податки і утримання об'єкта. Може бути скасована орендарем раніше закінчення строку оренди [224].

Фінансовий лізинг – як правило, оренда на довгостроковий період, за якої відбувається повна амортизація об'єкта лізингу. У цьому випадку орендар несе відповідальність за технічне обслуговування, податки та страхування об'єкта. Зазвичай не скасовується орендарем без штрафних санкцій. В свою чергу, фінансовий лізинг розглядають, як :

- оренда, орієнтована на податки – вид фінансової оренди, за якої орендодавець виступає власником предмету лізингу для податкових цілей. Також називається «дійсна» оренда або податкова оренда. За договором купівлі-продажу орендар виступає власником об'єкта лізингу для податкових цілей. Такий вид оренди використовується, коли орендар не в змозі використати податкові пільги або амортизаційні відрахування, які з'являються у процесі володіння активом. У цьому випадку орендар може мати вигоду, тому що орендодавець може повернути частину податкових пільг у вигляді орендної плати;

- оренда під заставу – вид фінансової оренди, в якій орендодавцю належить значна частина купівельної ціни об'єкта лізингу на безповоротній основі. Це означає, якщо орендар припиняє вносити орендну плату, орендодавець припиняє вносити платежі по заставі (кредиту) за об'єкт лізингу.

- продаж з подальшою орендою – фінансова оренда, за якої орендар продає актив орендодавцю, а потім бере його в оренду. В цьому випадку можна виділити два моменти: орендар отримує готівкові кошти від продажу активу та орендар продовжує використовувати актив. [225].

Згідно вітчизняних наукових надбань та практичного досвіду наукова спільнота виділяє такі ознаки лізингу як виду господарської діяльності:

- 1) має триваючий (постійний) характер;
- 2) здійснюється на професійних засадах;
- 3) здійснюється особливим колом суб'єктів;

- 4) має інвестиційний та інноваційний характер (основним призначенням є оновлення основних виробничих фондів лізингодавця);
- 5) здійснюється з метою одержання прибутку;
- 6) має публічно-приватний характер;
- 7) характеризується публічно-правовим регулюванням порядку здійснення, бухгалтерського обліку, оподаткування та поєднанням приватних і публічних інтересів в процесі здійснення державного регулювання та підтримки лізингової діяльності у пріоритетних галузях економіки [223].

Відповідно до частини 1 статті 806 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV за договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуто ним без попередньої домовленості із лізингодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі)[198].

Цивільний кодекс України передбачає існування окремих видів і форм лізингу, про це йдеться в частині 3 статті 806. В Цивільному кодексі закріплено тільки визначення прямого і непрямих лізингів, а Закон України «Про фінансовий лізинг» містить визначення фінансового лізингу.

В статті 1 Закону України «Про фінансовий лізинг» закріплено визначення поняття фінансовий лізинг, згідно якого фінансовий лізинг - це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу. За договором фінансового лізингу лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі) [214].

Визначення лізингу як господарської діяльності міститься в статті 292 Господарського кодексу України від 16.01.2003 № 436-IV, а саме лізинг - це господарська діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне користування другій стороні (лізингодержувачу) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингодержувачем періодичних лізингових платежів [211].

В частині другій статті 292 Господарського кодексу зазначено, що залежно від особливостей здійснення лізингових операцій лізинг може бути двох видів - фінансовий чи оперативний. За формою здійснення лізинг може бути зворотним, пайовим, міжнародним тощо. Визначення цих видів та форм раніше містилось в попередніх редакціях Закону України «Про лізинг» (в редакції Закону від 16.01.2004 р. була змінена назва - «Про фінансовий лізинг»), а з прийняттям редакції від 16.01.2004 залишилось тільки визначення фінансового лізингу. Тому визначення

оперативного лізингу та таких форм лізингу як зворотний, пайовий, міжнародний містяться у літературі.

Дещо інше визначення фінансового лізингу сформульовано у податковому законодавстві. У підпункті 14.1.97 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України зазначено, що фінансовий лізинг (оренда) - господарська операція, що здійснюється фізичною або юридичною особою і передбачає передачу орендарю майна, яке є основним засобом згідно з цим Кодексом і придбане або виготовлене орендодавцем, а також усіх ризиків та винагород, пов'язаних з правом користування та володіння об'єктом лізингу [208].

Лізинг (оренда) вважається фінансовим, якщо лізинговий (орендний) договір містить одну з таких умов:

- об'єкт лізингу передається на строк, протягом якого амортизується не менш як 75 відсотків його первісної вартості, а орендар зобов'язаний на підставі лізингового договору та протягом строку його дії придбати об'єкт лізингу з наступним переходом права власності від орендодавця до орендаря за ціною, визначеною у такому лізинговому договорі;

- балансова (залишкова) вартість об'єкта лізингу на момент закінчення дії лізингового договору, передбаченого таким договором, становить не більш як 25 відсотків первісної вартості ціни такого об'єкта лізингу, що діє на початок строку дії лізингового договору;

- сума лізингових (орендних) платежів з початку строку оренди дорівнює первісній вартості об'єкта лізингу або перевищує її;

- майно, що передається у фінансовий лізинг, виготовлене за замовленням лізингоотримувача (орендаря) та після закінчення дії лізингового договору не може бути використаним іншими особами, крім лізингоотримувача (орендаря), виходячи з його технологічних та якісних характеристик.

Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» встановлено загальні правові засади у сфері надання фінансових послуг, здійснення регулятивних та наглядових функцій за діяльністю з надання фінансових послуг. Метою цього Закону є створення правових основ для захисту інтересів споживачів фінансових послуг, правове забезпечення діяльності і розвитку конкурентоспроможного ринку фінансових послуг в Україні, правове забезпечення єдиної державної політики у фінансовому секторі України [213].

Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Положення про надання послуг з фінансового лізингу юридичними особами - суб'єктами господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами» від 22.01.2004 р № 21 встановлено можливості надання послуг з фінансового лізингу та порядок, якого необхідно дотримуватись при наданні цієї послуги юридичними особами - суб'єктами господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але мають визначене законами та нормативно-правовими актами Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг право надавати послугу з фінансового лізингу [220].

Постанова КМУ від 7 грудня 2016 р. № 913 Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів).

Відповідно до пункту 2 частини першої статті 7 і абзацу першого частини другої статті 9 Закону України “Про ліцензування видів господарської діяльності” Кабінет Міністрів України регламентує ліцензійні умови провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів), згідно яких встановлюють вичерпний перелік вимог, обов’язкових для виконання ліцензіатом, та вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії. Визначено обов’язки Ліцензіата, який зобов’язаний виконувати вимоги цих Ліцензійних умов, а здобувач ліцензії - їм відповідати [218].

Законом України «Про фінансовий лізинг» визначено загальні правові та економічні засади фінансового лізингу, а також урегульовані правові відносини між лізингодавцем та лізингоотримувачем, визначенні основні пункти договору фінансового лізингу, перехід права власності на об’єкт лізингу, та зобов’язання що виникають між сторонами, їх права та обов’язки [214].

Предмет договору фінансового лізингу визначений в статті третій цього закону. Предметом договору лізингу може бути не споживна річ, визначена індивідуальними ознаками та віднесена відповідно до законодавства до основних фондів. Зазначено, що не можуть бути предметом лізингу земельні ділянки та інші природні об’єкти, єдині майнові комплекси підприємств та їх відокремлені структурні підрозділи (філії, цехи, дільниці). Майно, що перебуває в державній або комунальній власності може бути передано в лізинг у порядку, встановленому цим Законом, якщо щодо такого майна відсутня заборона передачі в користування та/або володіння.

Законодавець до суб’єктів лізингу відносить лізингодавцю, лізингоодержувача, продавця (постачальника) та інших фізичних чи юридичних осіб що є сторонами багатостороннього договору лізингу.

Статтею п’ятою Закону України «Про фінансовий лізинг» передбачено сублізинг, який полягає у тому, що лізингоодержувач за договором лізингу передає третім особам (лізингоодержувачам за договором сублізингу) у користування за плату на погоджений строк відповідно до умов договору сублізингу предмет лізингу, отриманий раніше від лізингодавця за договором лізингу. Статтею шостою цього ж Закону встановлюються вимоги до форми договору лізингу та його істотні умови, а в статті десятій та одинадцятій закріплені права та обов’язки лізингодавця та лізингоодержувача. (Табл. 4.10)

Можливості подальшого розвитку лізингу в Україні передусім залежать від удосконалення правової бази оподаткування лізингових та пов’язаних з ними фінансово-кредитних операцій. Основою є нормативно-правова база, Податковий кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI діючий з 01 січня 2011 року, та закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» № 2664-III від 12.07.2001 року.

Лізингові операції згідно Податкового кодексу України оподатковуються двома основними податками – податком на додану вартість та податком на прибуток. Отримання об'єкта фінансового лізингу є підставою для нарахування податкового кредиту з ПДВ в лізингоотримувача та податковими зобов'язаннями в лізингодавця. Згідно п. 198.2 Податкового Кодексу "датою збільшення податкового кредиту орендаря (лізингоотримувача) для операцій фінансової оренди (лізингу) є дата фактичного отримання об'єкта фінансового лізингу таким орендарем" .

Таблиця 4.10

**Права та обов'язки лізингодавця та лізингоодержувача
ЗУ «Про фінансовий лізинг»**

Лізингодавець	Лізингодержувач
Права:	
<p>1) інвестувати на придбання предмета лізингу як власні, так і залучені та позичкові кошти;</p> <p>2) здійснювати перевірки дотримання лізингоодержувачем умов користування предметом лізингу та його утримання;</p> <p>3) відмовитися від договору лізингу у випадках, передбачених договором лізингу або законом;</p> <p>4) вимагати розірвання договору та повернення предмета лізингу у передбачених законом та договором випадках;</p> <p>5) стягувати з лізингоодержувача прострочену заборгованість у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса;</p> <p>6) вимагати від лізингоодержувача відшкодування збитків відповідно до закону та договору;</p> <p>7) вимагати повернення предмета лізингу та виконання грошових зобов'язань за договором сублізингу безпосередньо йому в разі невиконання чи прострочення виконання грошових зобов'язань лізингоодержувачем за договором лізингу.</p>	<p>1) обирати предмет лізингу та продавця або встановити специфікацію предмета лізингу і доручити вибір лізингодавцю;</p> <p>2) відмовитися від прийняття предмета лізингу, який не відповідає його призначенню та/або умовам договору, специфікаціям;</p> <p>3) вимагати розірвання договору лізингу або відмовитися від нього у передбачених законом та договором лізингу випадках;</p> <p>4) вимагати від лізингодавця відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням умов договору лізингу.</p>
Обов'язки:	
<p>1) у передбачені договором строки надати лізингоодержувачу предмет лізингу у стані, що відповідає його призначенню та умовам договору;</p> <p>2) попередити лізингоодержувача про відомі йому особливі властивості та недоліки предмета лізингу, що можуть становити небезпеку для життя, здоров'я, майна лізингоодержувача чи інших осіб або</p>	<p>1) прийняти предмет лізингу та користуватися ним відповідно до його призначення та умов договору;</p> <p>2) відповідно до умов договору своєчасно та у повному обсязі виконувати зобов'язання щодо утримання предмета лізингу, підтримувати його у справному стані;</p> <p>3) своєчасно сплачувати лізингові платежі;</p> <p>4) надавати лізингодавцеві доступ до</p>

<p>призводити до пошкодження самого предмета лізингу під час користування ним;</p> <p>3) відповідно до умов договору своєчасно та у повному обсязі виконувати зобов'язання щодо утримання предмета лізингу;</p> <p>4) відшкодувати лізингоодержувачу витрати на поліпшення предмета лізингу, на його утримання або усунення недоліків у порядку та випадках, передбачених законом та/або договором;</p> <p>5) прийняти предмет лізингу в разі дострокового розірвання договору лізингу або в разі закінчення строку користування предметом лізингу.</p> <p>Відповідного до умов договору лізингодавець може мати інші права та обов'язки.</p>	<p>предмета лізингу і забезпечувати можливість здійснення перевірки умов його використання та утримання;</p> <p>5) письмово повідомляти лізингодавця, а в гарантійний строк і продавця предмета, про всі випадки виявлення несправностей предмета лізингу, його поломок або збоїв у роботі;</p> <p>6) письмово повідомляти про порушення строків проведення або не проведення поточного чи сезонного технічного обслуговування та про будь-які інші обставини, що можуть негативно позначитися на стані предмета лізингу, - негайно, але у будь-якому разі не пізніше другого робочого дня після дня настання вищезазначених подій чи фактів, якщо інше не встановлено договором;</p> <p>7) у разі закінчення строку лізингу, а також у разі дострокового розірвання договору лізингу та в інших випадках дострокового повернення предмета лізингу - повернути предмет лізингу у стані, в якому його було прийнято у володіння, з урахуванням нормального зносу або у стані, обумовленому договором.</p> <p>Лізингоодержувач може мати інші права та обов'язки відповідно до умов договору лізингу, цього Закону та нормативно-правових актів.</p>
---	--

Позитивною стороною придбання майна в лізинг є отримання покупцем податкового кредиту в повному обсязі, що дозволяє зменшити свої податкові зобов'язання.

Згідно п. 14.1.191 Податкового Кодексу фінансовий лізинг прирівнюється до постачання товарів. В такому разі підприємство лізингоотримувач керується стандартами бухгалтерського обліку (ПСБО) в частині обліку даного основного засобу.

При оподаткування лізингових операцій податком на прибуток виявляються неузгоджені розбіжності у нормативно-правовій базі, а саме об'єкт лізингу не є власністю лізингоотримувача, в той час коли його вартість обліковуються на балансі та здійснюється нарахування амортизації, сума якої відноситься до витрат підприємства.

Основу економічних взаємозв'язків між лізингоодержувачем та лізингодавцем створюють лізингові платежі, які відображають відносини власності, користування, реалізація та отримання прав власності на засоби виробництва.

Визначення розмірів лізингових платежів має важливе значення для розширення ринку лізингових операцій. Загальну суму лізингових платежів вказують у договорі лізингу та використовують під час економічного обґрунтування та оцінювання доцільності лізингової операції.

Основу економічних взаємозв'язків між лізингоодержувачем та лізингодавцем створюють лізингові платежі, котрі відображають відносини власності,

користування реалізація та присвоєння прав власності на засоби виробництва. Механізм лізингових операцій базується на основі певних складових лізингової угоди, що прямо впливають на розмір лізингових платежів.

Таблиця 4.11

Сутність та визначення основних складових лізингової угоди

Термін	Сутність та визначення
Авансовий (перший лізинговий) платіж	сума, що включає в себе частину відшкодування вартості ОЗ, а також частину комісії (процентів) лізингодавця та відображається, як перший лізинговий платіж у відповідному графіку платежів. Перший лізинговий платіж сплачується відповідно до умов договору лізингоодержувачем на користь лізингодавця та за будь-яких обставин поверненню лізингоодержувачу не підлягає, якщо інше не буде погоджено письмово сторонами.
Викупна вартість ОЗ	вартість, за якою лізингоодержувач має право викупити ОЗ до закінчення строку лізингу, але не раніше 12 (дванадцяти) місяців після надання ОЗ, та яка вказана в графіку платежів.
Графік платежів	додаток до договору, в якому визначається строк лізингу, графік платежів (розмір лізингових платежів, періодичність сплати лізингових платежів), дата надання, дата повернення, місце передачі ОЗ, а також початкова та залишкова вартість ОЗ та інше. Під графіком платежів в тексті договору сторони розуміють також зміни до графіку платежів.
Дата надання ОЗ	дата, коли лізингодавець передає у користування лізингоодержувачу ОЗ, про що складається відповідний акт приймання-передачі ОЗ.
Дата повернення ОЗ	дата, коли лізингоодержувач зобов'язаний повернути ОЗ лізингодавцю, про що складається відповідний акт повернення ОЗ
Залишкова вартість ОЗ	частина останнього лізингового платежу, що відшкодовує вартість ОЗ, яка вказана в графіку платежів.
Комісія (проценти) лізингодавця	платіж за користування майном без урахування частини лізингового платежу, що надається в рахунок компенсації частини вартості об'єкта фінансового лізингу (ОЗ)
Лізинговий платіж	грошова сума, яка включає в себе суму, яка відшкодовує частину вартості ОЗ та комісію (проценти) лізингодавця.
Нормальний знос	стан ОЗ, при якому лізингодавець не має претензій до лізингоодержувача при поверненні ОЗ. Знос, який ОЗ зазнав би при звичайному його використанні за призначенням, визначеним договором протягом терміну лізингу.
Середньомісячний лізинговий платіж	платіж, який розраховується за наступною формулою: $СЛП = ЗСЛП/КМ$, де: СЛП - середньомісячний лізинговий платіж; ЗСЛП - загальна сума лізингових платежів, які передбачені графіком платежів (крім авансового платежу); КМ - строк лізингу, передбачений відповідним графіком платежів, визначений в місяцях
Середньомісячна комісія	комісія, яка розраховується за наступною формулою: $СК = ЗСК/КМ$, де: СК - середньомісячна комісія; ЗСК - загальна сума комісій, які передбачені графіком платежів; КМ - строк лізингу, передбачений відповідним графіком платежів, визначений в місяцях

Строк (термін) лізингу	період часу, протягом якого лізингоодержувач користується ОЗ відповідно до умов цього договору та зобов'язаний належним чином виконувати зобов'язання, передбачені цим договором, в тому числі, але не виключно щодо сплати лізингових платежів, комісійних винагород, а також інші платежі, що обумовлені або будуть обумовлені цим договором
Строковий лізинговий платіж	черговий лізинговий платіж строк оплати якого настає згідно графіку платежів
Франшиза	визначена відповідним графіком платежів частина збитків, що не підлягає відшкодуванню страховиком та яку лізингоодержувач повинен відшкодувати на користь лізингодавця за кожним та будь-яким страховим випадком

Укладено автором на основі типового договору лізингової угоди.

Згідно Закону України «Про фінансовий лізинг» не можуть бути предметом фінансового та операційного лізингу:

- земельні ділянки;
- природні об'єкти;
- цілісні майнові комплекси підприємств;
- окремі структурні підрозділи (філії, цехи, дільниці).

Під лізинговими платежами розуміють виплати лізингодавцю, які здійснює лізингоодержувач за надане йому право користуватися лізинговим майном. Лізингові платежі є тим механізмом, за допомогою якого лізингодавець повинен відшкодувати свої фінансові витрати на придбання майна і отримати прибуток. Виходячи з цього, загальна сума лізингових платежів за весь період лізингу включає:

- суму, що відшкодує витрати на придбання (виробництво) лізингового майна та накладні витрати, що пов'язані з веденням його в експлуатацію ;
- плату за вартість кредитних ресурсів , що використовуються для придбання майна за лізинговою угодою, з огляду на вартість ресурсів на ринку фінансових послуг;
- маркетингові витрати лізингової компанії пов'язані з витратами на рекламу, пошуками партнерів по постачанню основних засобів, обрученням персоналу та ін.
- прибуток (маржа) лізингодавця з огляду на конкурентні позиції інших лізингових компаній та можливі втрати від знецінення грошей в результаті інфляції.

Договір фінансового лізингу — це форма фінансово-правових відносин, яка уможливує співіснування трьох видів правовідносин: постачання, оренди та купівлі-продажу. Така специфіка обґрунтовує прагнення учасників таких правовідносин застрахувати себе від настання негативних фінансових наслідків, пов'язаних з інфляційними процесами і закласти в умови договору можливість коригування його ціни.

Предметом договору є зобов'язання лізингової компанії надати підприємству за плату в тимчасове володіння та використання основні засоби, придбані ним за договором купівлі-продажу у власність у постачальника з метою одержання

прибутку, доходу або досягнення іншого корисного ефекту, також основні засоби які передаються лізинговою компанією по акту прийому-передачі; термін лізингу який визначається сторонами в графіку платежів та сплата авансового платежу.

За передані у лізинг ОЗ з дати надання до завершення строку лізингу підприємство зобов'язано сплачувати лізинговій компанії лізингові платежі. Розмір та строки цих платежів встановлюється в графіку платежів. Якщо вартість основних засобів, яка встановлена постачальником та/або офіційний курс валюти, встановлений НБУ, в якій виражена вартість трактору на дату здійснення замовлення до гривні, змінюється до дати передачі, лізингова компанія має право скоригувати вартість ОЗ з урахуванням таких змін. Оплата вартості послуг лізингової компанії здійснюється в українських гривнях. У термін встановлений в графіку платежів підприємство здійснює оплату авансового платежу. Підприємство зобов'язано вчасно виконувати грошові зобов'язання за договором; немає права вимагати від лізингової компанії ніякого відшкодування або зменшення суми лізингових платежів, у випадку перерви в експлуатації транспортних засобів, з якої б причини це не сталося. При сплаті лізингового платежу в першу чергу сплачується комісія лізингової компанії, в другу відшкодування частини вартості ОЗ. Датою виконання підприємством грошових зобов'язань є дата зарахування грошових коштів на поточний рахунок лізингодавця. Сторони зобов'язані складати та підписувати акти звірки взаємних розрахунків за письмовою вимогою однієї із сторін.

До форс-мажорних обставин належать: обставина не переборної сили або події надзвичайного характеру, такі як війна, пожежа, повінь, землетрус; заборонні заходи вищих законодавчих та/або виконавчих органів влади, що виникли після укладання договору, та які сторони не могли передбачити або запобігти їм прийнятими заходами, якщо ці обставини вплинули на виконання ними своїх зобов'язань за договором. Якщо форс-мажорні обставини продовжують діяти понад три місяць підряд, то сторони можуть прийняти рішення про зміну термінів виконання умов договору або про його припинення, про що укладається додатково угода.

Будь-які збитки за договором відшкодування у повному обсязі понад штрафних санкцій. В разі несвоечасної сплати лізингового платежу підприємство сплачує пеню в сумі, що дорівнює подвійній обліковій ставці НБУ від суми простроченого платежу за кожен день прострочки. У разі прострочення підприємством лізингових платежів більше 30 календарних днів, предмет лізингу на вимогу лізингової компанії підлягає поверненню у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса. Всі ризики щодо переходять до підприємства з дати підписання акта приймання-передачі.

Лізингові платежі — це плата, яку здійснює лізингоодержувач за використання наданого йому в оренду майна (об'єкта лізингу) і яка встановлюється в розмірі, що забезпечує відшкодування його вартості і одержання лізингодавцем певного прибутку.

Підприємство зобов'язане за передані йому основних засобів своєчасно, у визначенні сторонами в графіку платежів терміни, не пізніше дати оплати поточного платежу, сплачувати лізинговій компанії щомісяця на банківський поточний

рахунок лізингової компанії загальну суму лізингових платежів. При сплаті лізингового платежу в першу чергу сплачується комісія лізинговій компанії, в другу відшкодування частини вартості засобу.

Таблиця 4.12

Приклад графіку лізингових платежів

№	Дата платежу	Комісія (без ПДВ), грн	Відшкодування Вартості ОЗ без ПДВ, грн	ПДВ (20%) на відшкодування вартості ОЗ	Загальна сума лізингового платежу, грн
-	28.07.2016	92909,00	1133833,33	226766,67	1453509,00
1	28.08.2016	56400,55	127556,25	25511,25	209468,05
2	28.09.2016	52503,76	127556,25	25511,25	205571,26
3	28.10.2016	48606,97	127556,25	25511,25	201674,47
4	28.11.2016	44710,18	127556,25	25511,25	197777,68
5	28.12.2016	40813,39	127556,25	25511,25	193880,89
6	28.01.2017	36916,60	7086,46	1417,29	45420,35
7	28.02.2017	36682,09	7086,46	1417,29	45185,84
8	28.03.2017	36447,58	7086,46	1417,29	44951,33
9	28.04.2017	36213,07	7086,46	1417,29	44716,82
10	28.05.2017	35978,57	7086,46	1417,29	44482,32
11	28.06.2017	35744,06	7086,46	1417,29	44247,81
12	28.07.2017	35509,55	7086,46	1417,29	44013,30
13	28.08.2017	35275,04	7086,46	1417,29	43778,79
14	28.09.2017	35040,53	127556,25	25511,25	188108,03
15	28.10.2017	31143,74	127556,25	25511,25	184211,24
16	28.11.2017	27246,95	127556,25	25511,25	180314,45
17	28.12.2017	23350,16	127556,25	25511,25	176417,66
18	28.01.2018	19453,37	7086,46	1417,29	27957,12
19	28.02.2018	19218,86	7086,46	1417,29	27722,61
20	28.03.2018	18984,35	7086,46	1417,29	27488,10
21	28.04.2018	18749,84	7086,46	1417,29	27253,5109
22	28.05.2018	18515,34	7086,46	1417,29	27019,09
23	28.06.2018	18820,83	7086,46	1417,29	26748,58
24	28.07.2018	18046,32	7086,46	1417,29	26550,07
25	28.08.2018	17811,81	7086,46	1417,29	26315,56

26	28.09.2018	17577,30	127556,25	25511,25	170644,80
27	28.10.2018	13680,51	127556,25	25511,25	166748,01
28	28.11.2018	9783	127556,25	25511,25	162851,22
29	28.12.2018	5886,93	7086,46	1417,29	14390,68
30	28.01.2019	5652,42	7086,46	1417,29	14156,17
31	28.02.2019	5417,91	7086,46	1417,29	13921,66
32	28.03.2019	5183,41	7086,46	1417,29	13687,16
33	28.04.2019	4948,90	7086,46	1417,29	13452,65
34	28.05.2019	4714,39	7086,46	1417,29	13218,14
35	28.06.2019	4479,88	7086,46	1417,29	12983,63
36	28.07.2019	4245,37	7086,46	1417,29	12749,12
Разом		972123,25	2834583,33	566916,67	4373623,25

Крім того лізингові платежі включають послуги, збори та податки, що пов'язані з реєстрацією та знаттям з обліку об'єкту лізингу, також витрати пов'язані із страхуванням (повне КАСКО та обов'язкове страхування цивільної відповідальності перед третіми особами).

Після повної виплати своїх зобов'язань лізингоотримувачем, лізингодавець передає право власності на об'єкт лізингу стороні яка обліковує на балансі предмет лізингу, через механізм продажу, дотримуючись норм законодавства, при цьому виникає подвійне оподаткування на один і той же об'єкт основних засобів.

Тому з метою стимулювання підприємницького інтересу до лізингової діяльності необхідно ліквідувати неузгодженості та суперечності в законодавчій базі, вдосконалити механізм оподаткування лізингових операцій.

Нагальною є потреба вдосконалення амортизаційної політики, визначення термінів та порядку амортизації майна, яке здається в лізинг.

Вимагають суттєвого поліпшення законодавчі та нормативні акти, що регулюють експорт та отримання платежів із-за кордону, з метою сприяння передання в міжнародний лізинг продукції українських товаровиробників, в частині відшкодування податку на додану вартість.

Приведення вітчизняного законодавства у відповідність до норм міжнародного права дасть змогу залучити до лізингової діяльності іноземних інвесторів і зарубіжні лізингові компанії, що сприятиме структурній перебудові економіки, швидкому розвитку інвестиційного процесу та інноваційного механізму технологічного оновлення виробництва і, зрештою, збільшенню випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції [223, с. 260-261].

Крім того, в лізингових платежах слід враховувати суму податків, які можуть сплачуватися: податок з власників транспортних засобів (у випадку перевищення вартості майна обмежених нормами Податкового кодексу України) і податком на майно. Таким чином, загальна сума лізингових платежів не є постійною величиною, а залежить від перелічених параметрів та швидкості відшкодування вартості

лізингового майна. Чим швидше буде погашена вартість лізингового майна, наприклад, шляхом виплати авансу, тим менші проценти будуть нараховуватися на залишкову вартість лізингового майна. І навпаки, якщо лізингоодержувач переносить виплату перших платежів на пізніший строк, то первинна вартість майна зростає за рахунок нарахованих відсотків на вартість лізингованого майна і кредиту.

Не враховані нормами чинного законодавства облік платежів за користування об'єктом лізингу (послуги, комісії, відсотки, тощо) відносяться на витрати в періоді оплати таких витрат (як правило щомісячно). В бухгалтерському обліку такі витрати обліковуються на Дт рахунку 952 «Інші фінансові витрати», та в подальшому зменшують податок на прибуток, а логічно, на нашу думку, повинні відноситися до вартості об'єкту лізингу.

Розміри, спосіб, форма і періодичність виплат, а також метод визначення загальної суми лізингових платежів встановлюються в лізинговому контракті за взаємною згодою сторін. Порядок здійснення лізингових платежів гнучкіший, ніж за кредитними угодами (лізингоодержувач може розраховувати надходження своїх доходів і разом з лізингодавцем розробити гнучку схему платежів).

У вітчизняній нормативно-правовій практиці існує лише єдиний механізм стимулювання залучення додаткових фінансових ресурсів в господарську діяльність на основі лізингових операцій, а саме в аграрній сектор економіки. Постанова КМУ від 10 грудня 2003 р. № 1904 «Про порядок використання коштів державного бюджету, що спрямовуються на придбання вітчизняної техніки і обладнання для агропромислового комплексу на умовах фінансового лізингу та заходи за операціями фінансового лізингу» передбачено механізм використання коштів, НАК "Укראгролізинг" за рахунок державного бюджету для забезпечення сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, інших суб'єктів підприємницької діяльності агропромислового комплексу та фізичних осіб - членів особистих селянських господарств технікою і обладнанням вітчизняного виробництва на умовах фінансового лізингу, що здійснюється на підставі договорів, укладених між Компанією і лізингоодержувачами.

У сучасній практиці все частіше використовується міжнародний лізинг - лізингова діяльність за участю лізингових компаній з двох іноземних держав. До подібного варіанту звертаються в тих випадках, коли наприклад, у своїй країні відсутні постачальники спецтехніки та обладнання.

Найчастіше потреба в міжнародному фінансовому лізингу виникає при реалізації великомасштабних проектів. Використання форми міжнародного лізингу дає можливість не тільки істотно заощадити фінансові кошти, але також і залучити інвестиції в країну. Обсяг лізингових послуг у провідних країнах Європи представлено в таблиці 4.13

У міжнародному лізингу прийнято розрізняти такі форми:

- прямий закордонний лізинг - угода між юридичними особами різних держав;
- непрямий - орендодавець і орендар - юридичні особи однієї держави, а капітал орендодавця частково належить іноземним компаніям. Або ж якщо в ролі орендодавця виступає дочірня фірма зарубіжної ТНК.

При міжнародних лізингових операціях ставки лізингової маржі досить стабільні, коригування їх здійснюється залежно від строковості і фінансових можливостей лізингоодержувача.

Таблиця 4.13

**Розмір лізингових операцій на європейському фінансовому ринку
у 2015 році, млн. євро.**

Країна	Нові договори (операції)	Структура, %	Загальний обсяг лізингових операцій	Структура, %
Великобританія	76881,96	24,5	143013,61	19,1
Німеччина	53151,00	16,9	132700,00	17,6
Франція	43574,00	13,8	87585,00	11,6
Італія	19505,00	6,2	95412,00	12,6
Швеція	13422,66	4,2	29833,65	3,9
Польща	11903,76	3,8	20984,94	2,8
Швейцарія	10156,38	3,2	20622,72	2,7
Іспанія	10898,74	3,5	27679,03	3,7
Російська Федерація	8214,39	2,6	46405,28	6,1
Туреччина	9399,11	3,0	14540,74	1,9
Інші країни	57748,4	18,3	136507,47	18,0
Всього	314855,40	100	755284,44	100

* - Розраховано автором за даними Leaseurope. Annual Survey 2015. Режим доступу: <http://www.leaseurope.org/index.php?page=stats-surveys>

Так, за експортними лізинговими угодами кредитні ставки коливаються в межах 8—10 % вартості об'єкта лізингу [225].

В Україні сформована нормативно-правова база щодо здійснення лізингових операцій, згідно умов приєднання до Конвенції УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг на основі Закону України «Про фінансовий лізинг». Для сприяння реалізації державної політики в сфері агропромислового комплексу, забезпечення ефективного функціонування і розвитку виробництва шляхом передачі товаровиробником на умовах лізингу технічних засобів для зазначеного комплексу, надання виробничих послуг, організації технічного сервісу у 2011 році також була заснована Національна акціонерна компанія «Украгролізинг» (National joint-stock company «Ukragroleasing»).

Загальна кількість юридичних осіб – лізингодавців та фінансових компанії, що надають послуги фінансового лізингу в Україні представлені в таблиці 4.14

Проте обсяг фінансових ресурсів, які залучені на ринку таких послуг залишається незначним у порівнянні з європейським ринком. Згідно офіційної інформації вартість договорів фінансового лізингу зросла в Україні з 4,9 млрд. грн. у 2006 році до 67,1 млрд. грн у 2013 році, та критично знизилась у період фінансової кризи до 26,3 млрд. грн у 2015 році (таблиця 4.16).

Таблиця 4.14

Динаміка кількості юридичних осіб – лізингодавців та фінансових компаній, що надають послуги фінансового лізингу в Україні

Період, станом на	Організаційно правової форми господарювання	
	юридичні особи – лізингодавці	фінансові компанії, що надають послуги фінансового лізингу
1	2	3
2009	209	43
2010	199	51
2011	217	70
2012	243	115
2013	254	157
2014	267	187
2015	268	362
2016 9 місяців	240	406

Таблиця 4.15

Динаміка кількості та вартості договорів фінансового лізингу, укладених юридичними особами та фінансовими компаніями України

Період	Вартість договорів фінансового лізингу, млн. грн.		Кількість договорів фінансового лізингу, од.	
	юридичними особами	фінансовими компаніями	юридичними особами	фінансовими компаніями
2007 р.	16 864,9	12,8	9 275	18
2008 р.	9 078,2	10,6	9 766	10
2009 р.	2 610,1	5,2	3 008	4
2010 р.	4 965,0	7,6	5 090	14
2011 р.	11 327,7	9,7	10 906	14
2012 р.	14 708,8	1,7	10 826	6
2013 р.	31 536,6	16,5	11 051	32
2014 р.	7 181,0	257,4	8 940	26
2015 р.	6 241,4	20,2	4 098	21
2016 р. 9 місяців	7 757,0	15,7	7 371	30

Таблиця 4.16

Динаміка вартості договорів фінансового лізингу та їх частки у сільському господарстві України

Період	Вартість договорів фінансового лізингу, млрд. грн.		Частка від загальної вартості, %
	всього	у т.ч. у сільському господарстві	
2006 р.	4,9	0,9	18
2007 р.	20,2	-	-
2008 р.	28,5	2,3	8
2009 р.	27,2	3,2	12
2010 р.	30,6	4,0	13
2011 р.	33,6	4,8	14,2
2012 р.	41,5	7,9	19
2013 р.	67,1	9,4	14
2014 р.	58,6	11,2	19
2015 р.	26,3	6,6	25,2
2016 р. 9 місяців	23,9	7,0	29,3

Частка договорів з лізингоодержувачами, які представляють аграрну галузь в Україні суттєво коливається за аналізуемий період, так у 2006 році вона дорівнювалась 18%, у 2008 році – лише 8%, у 2015 році збільшилась до 25,2%, а за 9 місяців 2016 році досягла 29,3%. В свою чергу вартість договорів фінансового лізингу укладених з представниками аграрного бізнесу зросла з 0,9 млрд. грн у 2006 році до 11, 2 млрд. грн у 2014 році та знизилась під тиском фінансової кризи до 6,6 млрд. грн у 2015 році.

Загальна сума вартості договорів фінансового лізингу на придбання техніки, машин, устаткування для сільськогосподарських підприємств України досягла 8 846, 8 млн. грн. у 2014 році (таблиця 4.17).

Таблиця 4.17

Динаміка вартості договорів фінансового лізингу на придбання техніки, машин, устаткування для сільськогосподарських підприємств України, млн. грн.

Обладнання	2011р	2012р	2013р	2014р	2015р	2016р 9 місяців
техніка, машини та устаткування для сільського господарських підприємств	5 151,5	6 477,0	7 674,7	8 846,8	6 637,4	6 149,9

Аналіз терміну укладання лізингових угод свідчить, що лізингові операції для фінансування оновлення основних фондів залишається середньостроковим інструментом кредитування, оскільки більшість угод укладено терміном від 3 до 5-ти років, частка довготермінових (більше 5-ти років) не перевищує 15 %.

Сьогодні «Національна акціонерна компанія «Укragenrolizing» – одна з найпотужніших компаній України, яка має великий досвід у сфері інвестування коштів а агропромисловий комплекс України.

З моменту започаткування фінансового лізингу (1998 рік) по 01.12.2010 року Компанією придбано сільськогосподарської техніки та обладнання і передано підприємствам агропромислового комплексу на умовах фінансового лізингу на суму 2 млрд. 80 млн. гривень.

За рахунок цих коштів аграрному сектору поставлено 21 043 одиниці техніки та обладнання, з яких:

- 6 780 тракторів,
- 867 зернозбиральних комбайнів,
- 10 343 одиниці ґрунтообробної та посівної техніки тощо.

Відповідно до Порядку використання коштів Державного бюджету України, що спрямовуються на придбання вітчизняної техніки і обладнання для агропромислового комплексу на умовах фінансового лізингу та заходи по операціях фінансового лізингу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 року №1904 (зі змінами та доповненнями), у лізинг може бути передана техніка тільки вітчизняного виробництва після проведення лізингоодержувачем (сільськогосподарським підприємством усіх форм власності та господарювання або іншим суб'єктом підприємницької діяльності агропромислового комплексу) попередньої оплати в розмірі не менше 17% її вартості (15% - попередній лізинговий платіж в рахунок частини вартості Предмета лізингу, 7% - попередній лізинговий платіж в частині винагороди Лізингодавцю за передачу Предмета лізингу) її вартості та укладання Лізингоодержувачем договору страхування предмету лізингу.

Для укладення договору лізингу Лізингоодержувач надає філії «НАК «Укragenrolizing» такі документи:

- нотаріально посвідчені копії установчих документів;
- завірену контрагентом копію довіреності на уповноважену особу для підписання договору (у разі необхідності);
- доказ правового статусу керівника, головного бухгалтера та/або уповноважених представників підприємства - потенційного Лізингоодержувача на підписання документів; рішення засновників (акціонерів, учасників, органу управління про укладання договорів лізингу);
- копії паспортів та довідок про присвоєння ідентифікаційного коду керівника підприємства і головного бухгалтера (перших 4-х сторінок);
- лист-замовлення (з обов'язковим визначенням постачальника та переліку техніки, обладнання) на укладання договору за підписом першої особи;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності;

- копію довідки з органу державної статистики про включення суб'єкта підприємницької діяльності до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України;
- витяг з Єдиного державного реєстру (надається державним реєстратором відповідно до вимог Закону України «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб – підприємців»);
- завірену копію довідки про взяття на облік платника податків;
- копію свідоцтва про реєстрацію платника податку на додану вартість;
- банківську довідку про наявність кредиторів і відсутність прострочених кредитних зобов'язань (при наявності кредитних зобов'язань у балансі);
- договори застави, іпотеки, поруки або іншого виду забезпечення, що укладені для забезпечення виконання зобов'язань за договором фінансового лізингу (якщо такі мали місце);
- довідку про наявність боргів перед державним бюджетом;
- витяг з Державного реєстру обтяжень рухомого майна (передбачений Законом України «Про забезпечення вимог кредиторів»);
- Ф-1 «Баланс» контрагента з розшифровкою статей та Ф-2 «Звіт про фінансові результати» за останні два роки (період звітності) та звітності на останню звітну дату;
- техніко-економічне обґрунтування (бізнес-план) ведення господарської діяльності з використанням майна, що замовляється, з розбивкою за роками на термін дії договору лізингу, завірене контрагентом;
- відомості про позичальника та копію кредитної угоди.

На підставі поданих документів директор філії «НАК «Украгролізинг» разом з проектом договору фінансового лізингу надає клопотання про доцільність укладення лізингового договору.

«НАК «Украгролізинг» залишає за собою право вимоги інших документів, що впливають на вирішення питання надання техніки в лізинг.

Строк лізингу від 3 до 7 років. Черговість сплати лізингових платежів становить місяць, квартал або шість місяців. Перший платіж настає залежно від черговості сплати лізингових платежів з дати підписання тристороннього акту приймання-передачі. За користування лізинговою технікою Лізингоодержувач сплачує 7% її невідшкодованої вартості.

Розглянемо структуру і динаміку поставок сільськогосподарської техніки лізингоодержувачам Запорізької області на умовах фінансового лізингу за 2008-2012 роки на основі даних наданих філією «НАК «Украгролізинг» в Запорізькій області (табл. 4.18):

- кількість, наданих на умовах фінансового лізингу, тракторів за досліджуваний період зменшилася на 79,17% або з 24 одиниць до 5, а їхня вартість на 13,67% - з 3086 тис. грн. до 2664 тис. грн.;
- кількість сівалок також має тенденцію до зниження – з 15 одиниць у 2008 році до 3 одиниць у 2012 році, а от їхня вартість збільшилася – з 678 тис. грн. до 2921 тис. грн. у 2008-2012 роках;

- зернозбиральні комбайни, борони, культиватори та інша техніка в 2012 році взагалі не надавалися у лізинг, але у 2011 році в порівнянні з 2008 роком відбулися наступні зміни: кількість зернозбиральних комбайнів залишилася незмінною, а от їхня вартість зросла з 3084 тис. грн. у 2008 році до 5680 тис. грн. у 2011 році;

- кількість борон зменшилася з 8 одиниць до 3, а вартість збільшилася лише на 59 тис. грн.;

- кількість культиваторів зменшилася на 3 одиниці у період 2008-2011 рр., а вартість знизилася на 66 тис. грн.;

- кількість іншої техніки, наданої у лізинг, залишилася незмінною і складає 6 одиниць, а її вартість зменшилася з 1769 тис. грн. у 2008 році до 310 тис. грн. у 2011 році загальна кількість техніки, наданої на умовах фінансового лізингу, зменшилася на 55 одиниць у період 2008-2012 рр., а її вартість зменшилася на 3359 тис. грн.

Таким чином, можна зробити висновок, що загалом у сфері надання сільськогосподарської техніки на умовах фінансового лізингу спостерігається тенденція до зниження, але закономірність цього явища пояснити неможливо. Може існувати безліч причин, природа яких нам невідома. Залишається лише сподіватись, що у нашій країні зрозуміють переваги лізингової діяльності й нарешті приймуть нові законодавчі акти, які сприятимуть подальшому розвитку лізингових операцій.

Виходячи з сучасних вимог аграрного виробництва, «НАК «Украгролізинг» зосереджує зусилля на реалізації таких перспективних напрямків:

- поставка на умовах фінансового лізингу не лише окремих машин, а й ефективних енергоресурсоощадних машинних комплексів, що складаються з трактора, посівних агрегатів, зернозбиральних комбайнів, машин для захисту посівів та ін.;

- постачання наукоємних високотехнологічних аграрних технологій разом з матеріальними ресурсами та машинними комплексами;

- будівництво «під ключ» з подальшою передачею у фінансовий лізинг повнокомплектних зерно-, овоче-, фруктових, тваринницьких комплексів, переробних підприємств та ін.;

- забезпечення тваринницьких комплексів племінними тваринами;

- розширення бази фінансування лізингових операцій за рахунок залучення іноземних інвестицій з метою прискорення оснащення сільськогосподарського виробництва енергоресурсоощадними технологіями, нарощення виробництва сільськогосподарської продукції та переоснащення вітчизняного сільськогосподарського машинобудування.

Надання техніки в лізинг для таких підприємств надається на загальних умовах відповідно до Порядку використання коштів державного бюджету, що спрямовуються на придбання вітчизняної техніки і обладнання для агропромислового комплексу на умовах фінансового лізингу та заходи за операціями фінансового лізингу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10.12. 2003 р. № 1904 [217], НАК "Украгролізинг" поставляє на умовах фінансового лізингу техніку, яку включено до Переліку сільськогосподарської і

Таблиця 4.18

**Структура і динаміка поставок сільськогосподарської техніки лізингоодержувачам
Запорізької області на умовах фінансового лізингу за 2008-2012 роки**

Найменування техніки	Роки										2012 р. до 2008 р.			
	2008		2009		2010		2011		2012		Відхилення, +/-		Відношення, %	
	К-сть, шт.	Сума, тис. грн.	К-сть, шт.	Сума, тис. грн.	К-сть, шт.	Сума, тис. грн.	К-сть, шт.	Сума, тис. грн.	К-сть, шт.	Сума, тис. грн.	К-сть, шт.	Сума, тис. грн.	К-сть, шт.	Сума, тис. грн.
Трактори	24	3086	11	2348	19	5494	9	1995	5	2664	-19	-422	20,83	86,33
Зернозбиральні комбайни	5	3084	7	4560	5	3959	5	5680	-	-	-5	-3084	-	-
Сівалки	15	678	1	1419	7	1086	1	906	3	2921	-12	2243	60,0	430,83
Борони	8	225	-	-	7	504	3	284	-	-	-8	-225	-	-
Культиватори	5	103	2	638	5	468	2	37	-	-	-5	-103	-	-
Інша техніка	6	1768	7	404	5	305	6	310	-	-	-6	-1768	-	-
Разом	63	8944	28	9369	48	11816	26	9212	8	5585	-55	-3359	12,70	62,44

переробної техніки, закупівля якої фінансується за рахунок коштів державного бюджету, затвердженого постійно діючою Конкурсною комісією Мінагрополітики України та погодженого Міжвідомчою експертною радою з питань визначення пріоритетів у виробництві нової техніки та обладнання для сільськогосподарських товаровиробників.

Перелік документів, які необхідно надавати перед одержанням техніки в лізинг затверджено

Положенням про надання лізингових послуг Національною акціонерною компанією "Украгролізинг".

На сьогодні НАК «Украгролізинг» пропонує такі умови фінансового лізингу на основі Правил надання послуг з фінансового лізингу Національною акціонерною компанією «Украгролізинг», затверджених Рішенням дирекції НАК «Украгролізинг» від 01.03.2017р [219] : сума попереднього лізингового платежу складає від 15 – 50 %, термін угоди до 36 місяців, черговість платежів – щомісячна, відсоткова ставка – 11 %, вартість викупу об'єкту лізингової угоди складає 5 % від первинної вартості предмета лізингу. Необхідно звернути увагу, що з метою врегулювання питання переходу права власності на предмет лізингу після дії договору фінансового лізингу укладається договір небіржового опціону на право викупу техніки, при цьому премія опціону складає 10 % від вартості техніки, що відразу приводить до здороження таких угод. В той час, як більшість приватних лізингових компаній пропонують лише одноразову комісію від 2 до 4 % відсотків від вартості технічного засобу. В той час, як більшість приватних лізингових компаній пропонують лише одноразову комісію від 2 до 4 % відсотків від вартості технічного засобу. В цілому за 3 роки розмір лізингових платежів складає 30-40 % від вартості майна.

Лізингові операції мають певну перевагу перед кредитними, оскільки передане майно у лізинг одночасно і є заставою. В той же час, лізингові операції не обмежують можливостей підприємства в доступі до кредитних ресурсів банків. Також лізингові компанії можуть пропонувати побудувати графік лізингових платежів згідно із очікуваними грошовими доходами лізингоодержувача. Особливо необхідно підкреслити, що лізингові платежі відносяться на собівартість продукції, що зменшує суму на податкові зобов'язання з податку на прибуток підприємства.

Позитивним моментом, є той факт що лізингові компанії пропонують так званий сервісний-пакет, який сприяє організації, контролю та узгодженню проведення робіт на станції технічного обслуговування, організації гарантійних ремонтів, представленню інтересів клієнта перед страховою компанією, врегулюванню страхових випадків.

Проте є і певні недоліки або складності при укладанні лізингових угод оскільки необхідно передбачити додаткові платежі, пов'язані з нотаріальним оформленням угоди та супроводжуваними її операціями, а також витрати пов'язані з обов'язковим страхуванням переданого майна, в угоді також може бути передбачене збільшення суми лізингових платежів у зв'язку з ростом курсів валют.

ВИСНОВКИ

У монографії проведено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукової проблеми, що полягає в удосконаленні механізму кредитування суб'єктів господарювання аграрного сектору банками України.

Визначено дуальну сутність поняття кредиту (як економічної категорії та як фінансової послуги) та узагальнено теоретичне розуміння кредиту як фінансової послуги. Запропоновано дефініцію кредиту як фінансової послуги, що полягає в передачі в тимчасове користування капіталу в грошовій, грошово-натуральній, натуральній формі на умовах повернення, строковості та платності та має властивості елементарності, дискретності, волатильності, суб'єктивно-об'єктивності. Доведено, що саме властивості кредиту як фінансової послуги та принципи її надання формують підґрунтя функціонування механізму кредитування.

Проведені теоретичні дослідження дали змогу сформулювати принципові відмінності між поняттями кредитного механізму та механізму кредитування. Специфіка розуміння поняття механізму кредитування зумовлена його взаємозв'язком з поняттям кредиту як фінансової послуги, на відміну від поняття кредитного механізму, яке пов'язане з поняттям кредиту як економічної категорії. З погляду структурної організації кредитний механізм та механізм кредитування є подібними, оскільки включають до себе одні й ті самі групи важелів та методів, однак за фінансовими інструментами та способами їх застосування виявляють себе по-різному. Доведено, що дуальне розуміння сутності кредиту також визначає й дуальність властивостей кредитного механізму та механізму кредитування, що створює методологічне підґрунтя у відмінностях щодо їх формування й функціонування.

За результатами дослідження визначено специфічні риси функціонування механізму кредитування сільськогосподарських підприємств, що зумовлені високим рівнем волатильності фінансових результатів діяльності в сільському господарстві і, відповідно, потребують посиленого захисту від ризиків та певним чином модифікованого організаційно-економічного, інформаційного й нормативно-правового забезпечення. Фінансове забезпечення кредитування сільського господарства також має свої особливості, пов'язані переважно з необхідністю державної підтримки.

Доведено, що держава спричинює суттєвий вплив на кредитування сільськогосподарського виробництва, що здійснюється в Україні не через фінансове, а через організаційно-економічне забезпечення, переважно за допомогою відшкодування відсоткових витрат за кредитами. Основними недоліками такої форми державної підтримки є великий обсяг державного фінансування, широкі можливості для зловживання, ускладнене організаційно-документарне супроводження. Обґрунтовано подальші напрями вдосконалення державної підтримки механізму кредитування сільськогосподарських підприємств при незмінності спрямованості державної політики, які полягатимуть у створенні спеціалізованого Земельного банку, що спочатку виконуватиме роль уповноваженого банку, а потім – здійснюватиме повноцінне пільгове кредитування сільськогосподарських виробників з поступовим розширенням їх суб'єктного складу та постійною корекцією пріоритетних напрямів цільового використання кредитів.

На основі оцінки сучасного стану кредитної діяльності банків та значущості залучення кредитних ресурсів для фінансування розвитку економіки України в цілому та сільськогосподарського виробництва зокрема зроблено висновок, що використання кредитних ресурсів для фінансування сільськогосподарського виробництва не є таким самим ефективним, як за іншими видами економічної діяльності. Якщо між основними показниками розвитку національної економіки та обсягом залучених кредитних ресурсів існує щільний позитивний зв'язок, то для обсягу виробництва сільськогосподарської продукції цей зв'язок є нещільним та негативним. В цілому при загальній тенденції до зростання обсягу капіталу комерційних банків (з певною затримкою темпів зростання у 2009–2011 рр.) спостерігається тенденція до стабілізації питомої ваги кредитного портфеля в сукупних активах. Спостерігається загальна тенденція до зменшення питомої ваги короткострокових та довгострокових кредитів, що свідчить, з одного боку, про обмеженість можливості використання кредитних ресурсів для фінансування поточних потреб сільськогосподарських підприємств, а, з іншого – про зменшення можливості капіталізувати кредитні ресурси.

За результатами оцінювання ефективності кредитування сільськогосподарських підприємств банками доведено, що банківські кредити не є ефективним джерелом фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств. Питома вага короткострокових кредитів у складі пасивів для цієї групи підприємств змінюється від 0,2% у 2000 р. до 5,1% у 2016 р. Динаміка запропонованих індикаторів ефективності банківського кредитування сільськогосподарських підприємств підтверджує зменшення дієвості державної підтримки. Однак найбільш суттєвими перешкодами зростання обсягів короткострокового кредитування сільськогосподарських підприємств є недоліки організаційно-економічного забезпечення механізму кредитування, що підтверджують результати побудови пріоритетного ряду факторів, які негативно впливають на рівень кредитного забезпечення аграрної галузі.

Оцінено достатність методичного супроводження кредитування сільськогосподарських підприємств з урахуванням їх специфіки. За результатами досліджень доведено, що в межах організаційно-економічного забезпечення механізму кредитування сільськогосподарських підприємств суттєві недоліки має інструктивно-методичне супроводження, пов'язане з оцінюванням ризику. Основні недоліки зазначеного інструктивно-методичного супроводження зумовлені його неадаптованістю до умов української економіки та неврахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва. Попередній аналіз широковживаних методик комплексно-рейтингового оцінювання підприємств як позичальників виявив неповну їх адекватність. Виходячи з отриманих результатів перевірки адекватності методів комплексно-рейтингового оцінювання та кластеризації сільськогосподарських підприємств Запорізької області, розроблено послідовність обґрунтування вибору рішення про кредитування, що дає змогу, не ускладнюючи процедури оцінювання, отримати попередні висновки про кредитоспроможність позичальника.

Обґрунтовано необхідність удосконалення методичного забезпечення процесу кредитування, що дало б змогу визначити рівень імовірності настання виробничої кризи на підприємстві-позичальнику з урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва, для чого запропоновано методику визначення

потенційної неплатоспроможності сільськогосподарських підприємств з урахуванням факторів виробничої кризи, що ґрунтується на методичному підході Дж. Аргенті. Методика враховує переважно екологічні та соціальні критерії виробничих загроз, доповнюючи, таким чином, результати оцінювання фінансового стану підприємства-позичальника.

Удосконалено комплексне рейтингове оцінювання кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств, що дає змогу зменшити ризики кредитування за рахунок використання авторської стохастичної моделі оцінювання індивідуального кредитного ризику. Зазначена модель має високий рівень достовірності та адекватності, є простою у використанні й забезпечена інформаційною базою, враховує специфіку діяльності в сільськогосподарському виробництві. Разом із методикою визначення потенційної неплатоспроможності сільськогосподарського підприємства-позичальника внаслідок виробничої кризи запропонована модель дає змогу суттєво вдосконалити функціонування організаційно-економічного забезпечення механізму кредитування, не збільшуючи трудомісткості попереднього аналізу.

Обґрунтовано процес оптимізації прийняття рішень кредитним комітетом при виборі потенційних клієнтів, вилучивши з нього суб'єктивну інтерпретацію отриманих результатів та автоматизувавши процес прийняття рішення відповідно до ієрархії вибору потенційного клієнта-позичальника за рівнем кредитного ризику. Застосування ієрархії вибору, сформованої за методом Т. Сааті, можливо для різних груп позичальників, проте в цьому дослідженні подано ієрархію, сформовану для потенційних позичальників-сільськогосподарських підприємств. Чисельні значення векторів пріоритетів позичальників визначено за їх платоспроможністю, фінансовою стійкістю, діловою активністю, ефективністю, об'єктивними факторами ризику. Використання ієрархії вибору завершує процес оцінювання кредитоспроможності позичальника та підвищує ефективність механізму кредитування.

Доведено, що в Україні сформована власна нормативно-правова база щодо функціонування та розвитку лізингових послуг, як на внутрішньому так і на зовнішньому ринку у відповідності з міжнародними домовленостями, що сприяло значному зростанню обсягів лізингових операцій на фінансову ринку. Проте, нормативно-правова база лізингових відносин потребує подальшого вдосконалення, оскільки не до кінця урегульовані взаємовідносини, щодо власності об'єкта лізингу під час дії та закінчення лізингової відносин, а також існуючий механізм лізингових операцій не передбачає економічних стимулів оновлення основних засобів для модернізації вітчизняної економіки, зокрема відсутні податкові стимули при їх здійсненні. Пільги з оподаткування мають стати потужним фінансовим важелем, здатним сприяти оновленню матеріальної бази на якісно новій основі вітчизняної економіки.

Встановлено, що ринок фінансових послуг щодо лізингових операцій в Україні не є достатньо розвиненим. На його розвиток прямо впливають інфляційні процеси в країні, фінансова спроможність аграрної галузі, діюча для неї система оподаткування, пропозиції міжнародного фінансового ринку та інше. Проте за аналізуємий період обсяг лізингових послуг збільшився до фінансово-політичної кризи майже в 14 разів і в 3 рази скоротився в умовах кризи. Для аграрного бізнесу

суттєвий вплив на збільшення кількості лізингових угод на придбання техніки сільськогосподарського призначення мала спрощена система оподаткування, а саме спеціальний режим з оподаткування ПДВ. Лізинговий платіж є одним із головних інструментів на ринку фінансових послуг щодо лізингових операцій. А державна підтримка за допомогою діяльності НАК «Украгролізинг» не є достатньо ефективною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова М. А. Финансы и кредит: Учеб. пособ. [Текст] / М. А. Абрамова, Л. С. Александрова. – М.: Юриспруденция, 2003. – 448 с.
2. Алексеев А. Фінансова психотерапія. Для запобігання повномасштабній паніці вкладників НБУ зважився на екстрені непопулярні заходи [Електрон. ресурс]/ А. Алексеев // Дзеркало тижня. -- № 39(718). – Режим доступу: www.dt.ua
3. Алексійчук В. М. Гроші та кредит в системі відтворення АПК [Текст] / В. М. Алексійчук. – К.: ІАУ, 1999. – 383 с.
4. Алексійчук В. М. Кредитне обслуговування АПК: досвід та напрямки розвитку [Текст]/ В.М. Алексійчук. – К: ІАЕ, 1998. – 92 с.
5. Андрієнко Н. Оцінювання кредитоспроможності позичальника як метод мінімізації кредитного ризику банку [Текст]/ Н. Андрієнко // Наука молода. – 2007. – № 8. – С. 70-75.
6. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: Підруч. [Текст]/ В. Г. Андрійчук; 2-ге вид., доп. і перероблене. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
7. Андропова І. О. Застосування методів Т. Сааті (теорії невизначеної множини) для оцінки платоспроможності позичальника [Електрон. ресурс] // Режим доступу – <http://www.masters.donntu.edu.ua/publ2002/fem/andropova.pdf>.
8. Аранчій В. І. Фінанси підприємств: Навч. посіб. [Текст]/ В. І. Аранчій. – К.: Професіонал, 2004. – С. 35.
9. Базилевич В. Д. Державні фінанси: Навчальний посібник [Текст] / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик/ За заг. ред. В. Д. Базилевича. – К.:Атака, 2002. – 368 с.
10. Берлач А. І. Система кредитування сільськогосподарських виробників [Текст] / А. І. Берлач, Н. М. Феценко // Фінанси України. – 2004. – № 3. – С. 44-51.
11. Бесклінська О. П. Мультиколінеарність / О. П. Бесклінська [Електрон. ресурс] // Режим доступу – www.mathsciences.at.ua/5.ppt.
12. Білик М. Д. Сутність і оцінка фінансового стану підприємства [Текст]/ М. Д. Білик // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 117-128
13. Білобровський С. Окремі аспекти системи оцінки кредитного ризику банками [Текст] / С. Білобровський // Економіка. Фінанси. Право – 2002. – № 3. – С. 30-31.
14. Благодатний А. В. Розвиток і вдосконалення фінансово-кредитного механізму АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 / А.В. Благодатний; ДДАУ. – Д., 2004. – 22 с.
15. Благодир Я. Я. Управління кредитними ризиками на основі удосконалення їх оцінки: дис...канд. екон. наук: 08.04.01 / Я. Я. Благодир. – Львів, 2006 – 263 с.
16. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента [Текст] / И. А. Бланк. – Т. 2. – К.: Ника-Центр, 1999. – 512 с.
17. Большой экономический словарь [Текст] / под ред. А. Н. Азрилияна. – М.: Ин-тут новой экономики, 2002. – С. 188.

18. Бондар К. В. Короткострокове банківське кредитування аграрного сектора в умовах трансформаційних процесів економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.07.02 / К.В. Бондар; Луг. аграр. ун-т. – Л., 2005. – 20 с.

19. Бороденко С. Застава як форма забезпечення банківських кредитів [Текст] / С. Бороденко // Економіка. Фінанси. Право. – № 4. – С. 15-19.

20. Вожжов А. П. Процессы трансформации банковских ресурсов: Монография [Текст] / А. П. Вожжов. – Севастополь: СевНТУ, 2006. – 2006. – 339 с.

21. Волохов В. І. Економічна природа і зміст кредитної діяльності банку в аспекті оцінювання її ефективності [Текст] / В. І. Волохов // Фінанси України, 2009. – № 8. – С. 109-117.

22. Воробйов Ю. М. Фінансовий механізм у системі управління підприємством [Текст] / Ю. М. Воробйов // Вісник КНУ: Зб. наук. праць. Серія «Економіка». – 2004. – Вип. 71. – С. 7.

23. Воробйова О. Регіональні особливості кредитної діяльності банків України / О. Воробйова // Економіка та держава. – 2010. – № 2. – С. 16-20.

24. Воробйова О. І. Банківське кредитування в умовах фінансової кризи [Текст] / О. І. Воробйова // Фінанси, облік і аудит. – 2009. – №14. – С. 35-43.

25. Воронин В. П. Деньги, кредит, банки: Учеб. пособ. [Текст] / В. П. Воронин, С. П. Федосова. – М.: Юрайт-Издат, 2002. – 269 с.

26. Габа І. В. Кредитна підтримка сільськогосподарського виробництва [Текст] / І. В. Габа // Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 67-71.

27. Галасюк В. В. SCMCA – спрощений метод оцінки кредитоспроможності компаній на основі міжнародних стандартів бухгалтерського обліку [Текст] / В. В. Галасюк // Вісник НБУ. – 2006. – № 10. – С. 14-17.

28. Галіцейська Ю. Ресурсна база комерційних банків: сучасний стан та можливі напрями оптимізації [Текст] / Ю. Галіцейська // Вісник ТДЕУ. – 2006. – №3. – С. 124-130.

29. Гальчинський А. С. Основи економічних знань: Навч. посіб. [Текст] / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін; 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – 543 с.

30. Герасимович А. М. Аналіз банківської діяльності: Підруч. [Текст] / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко. – К.: КНЕУ, 2005. – 599 с.

31. Гідулян А. Доцільність і перспективи створення та розвитку спеціалізованого агропромислового банку в Україні [Текст] / А. Гідулян // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 8. – С. 47-51.

32. Глущенко В. В. Финансово-кредитный механизм в условиях развития хозрасчета [Текст] / В. В. Глущенко, В. Г. Новиков, М. Я. Коробов. – Х.: Изд-во «Основа» при ХГУ, 1990. – 176 с.

33. Годук В. М. Особливості оцінки банками кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств [Текст] / В. М. Годук // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 1. – С. 54-58.

34. Градов А. П. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмы [Текст] / А. П. Градов, Б. И. Кузин, А. В. Федотов. – СПб.: Специальная литература, 1996. – 510 с.
35. Гречко А. В. Онтология метода анализа иерархий Саати [Текст] / А. В. Гречко // Искусственный интеллект. – 2005. – № 3. – С. 746-757.
36. Грідчина М. В. Фінанси (теоретичні основи): Підруч. [Текст] / М. В. Грідчина, В. Б. Захожай, Л. Л. Осипчук та ін; за ред. М. В. Грідчиної, В. Б. Захожая. – К.: МАУП, 2002. – С. 27.
37. Гудзь О. Є. До концепції розбудови системи агрострахування в Україні [Текст] / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 35-39.
38. Гудзь О. Є. Забезпечення сільськогосподарських підприємств кредитними ресурсами [Текст] / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 86-90.
39. Гудзь О. Є. Кредитування і банківське обслуговування підприємств агропромислового виробництва: сучасні тенденції та особливості [Текст] / О. Є. Гудзь. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 170 с.
40. Гудзь О. Є. Проблеми удосконалення державної підтримки підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів [Текст] / О. Є. Гудзь // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 6. – С. 31-35.
41. Гудзь О. Є. Розвиток нетрадиційних методів кредитування в аграрному секторі економіки [Текст] / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2003. – № 4. – С. 61-66.
42. Гудзь О. Є. Удосконалення механізму кредитних субсидій підприємств АПК [Текст] / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 59-61.
43. Гуцал І. С. Дієвість кредитного механізму в економіці України: автореф. дис. на здобуття ступеня д-ра. екон. наук: спец. 08.04.01 / І. С. Гуцал; КНЕУ. – К., 2004. – 31 с.
44. Дадашев Б. А. Удосконалення фінансово-кредитного обслуговування сільського господарства [Текст] / Б. А. Дадашев // Економіка АПК. – 2003. – № 11. – С. 70-73.
45. Дем'яненко М. Я. Кредитування сільськогосподарських підприємств: теорія і практика [Текст] / М. Я. Дем'яненко // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 7. – С. 9-19.
46. Дем'яненко М. Я. Методичні рекомендації з кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників [Текст] / М. Я. Дем'яненко // Облік і фінанси АПК. – 2006. – № 12. – С. 4-29.
47. Демківський А. В. Гроші та кредит / А. В. Лемківський. – К.: Дакор: Вира-Р, 2003. – 528 с.
48. Демьяненко Н. Кредитный механизм аграрного сектора экономики в период становления рыночных отношений [Текст] / Н. Демьяненко // Экономика Украины. – 1999. – № 4. – с. 15-24.
49. Денисенко А. А. Забезпечення ефективної системи кредитування сільськогосподарського виробництва [Текст] / А. А. Денисенко // Економіка АПК. – 2003. – № 8. – с. 89-95.

50. Денисенко М. П. Грошово-кредитна діяльність банків: Навч. посіб. [Текст] / М. П. Денисенко, В. Г. Кабанов, Л. М. Худолій. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2006. – 339 с.

51. Державін В. В. Удосконалення методичних підходів до оцінки кредитоспроможності позичальника [Текст] / В. В. Державін // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 69-74.

52. Державна земельна політика в Україні: стан і стратегія розвитку [Текст] // Центр Розумкова. Національна безпека і оборона. – 2009. – № 3. – С. 10.

53. Дзюблюк О. В. Оцінка ефективності кредитних вкладень комерційних банків [Текст] / О. В. Дзюблюк // Фінанси України. – 2000. – № 9. – С. 149-154.

54. Дзямучич М. І. Забезпечення ліквідності комерційних банків в умовах фінансової кризи [Текст] / М. І. Дзямучич, О. М. Чижик // Економічний простір. – 2009. – № 23/2. – С. 66-72.

55. Дидович О. В. Кредитование Сельскохозяйственных Товаропроизводителей в США [Текст] / О. В. Дидович // Сборник статей участников «Программы обмена профессорско-преподавательскими составами», организованной Департаментом сельского хозяйства США / Под ред. М. Резник-Деникофф. – Вашингтон, 2003.

56. Довгань Ж. Фінансова стійкість банківських установ у період економічної кризи [Текст] / Ж. Довгань // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С.20-26.

57. Економічна енциклопедія: У трьох томах. т.2 [Текст] / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.

58. Єлефтеріаді Т. І. Родючі землі – безцінне, втім, на жаль, вичерпне багатство [Електрон. ресурс] / Т. І. Єлефтеріаді // Режим доступу: <http://zem.da.zp.ua/>

59. Єпіфанов А. О. Сучасні та перспективні методи і моделі управління в економіці: Монографія : у 2 ч. [Текст] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – Ч. 2. – 256 с.

60. Жариков В. В. Управление кредитными рисками: Учеб. пособ. [Текст] / В. В. Жариков, М. В. Жарикова, А. И. Евсейчев. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 244 с.

61. Загородній А. Г. Фінансовий словник [Текст] / А. Г. Загородній [та ін.]; 4-те вид., вип. та доп. – К.: Знання; Львів: ЛБІ НБУ, 2002. – 566 с.

62. Захарченко В. П. Джерела кредитних ресурсів сфери агропромислового виробництва: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук: 08.04.01 / В. П. Захарченко; ІАЕ УААН. – К., 1998. – 20 с.

63. Зубченко А. Г. Опыт Кредитования Сельского Хозяйства в США [Текст] / А. Г. Зубченко // Сборник статей участников «Программы обмена профессорско-преподавательскими составами», организованной Департаментом сельского хозяйства США; под ред. М. Резник-Деникофф. Вашингтон, 2003.

64. Калашникова Т. В. Державна підтримка аграрного сектора економіки: проблеми і перспективи [Текст] / Т. В. Калашникова // Облік і фінанси АПК. – 2007. – №6-7. – С. 58-63.

65.Калашнікова Т. В. Стан і тенденції розвитку кредитного забезпечення аграрної галузі України [Текст] / Т. В. Калашнікова// Фінанси України. – 2010. – № 10. – С. 29-37.

66.Карпова І. В. Роль банківських установ у розвитку кредитування агропромислового комплексу [Електрон. ресурс] / І. В. Карпова, Д. Г. Єзерська // Режим доступу – www.khibs.edu.ua/

67.Кириленко О. П. Фінанси (теорія і вітчизняна практика): Навч. посіб. [Текст] / О. П. Кириленко. – Тернопіль: Астон, 2002. – 212 с.

68.Клочан В. П. Ефективність використання кредитів сільськогосподарськими підприємствами Миколаївщини [Текст] / В. П. Клочан, Н. І. Костаневич // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 6. - С. 36-39.

69.Ковалев В. В. Введение в финансовый менеджмент [Текст] / В. В. Ковалев.– М.: Финансы и статистика, 2001. – 768 с.

70.Коваленко В. В. Капіталізація банків: методи оцінювання та напрями підвищення: Монографія [Текст] / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкащина. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 153 с.

71.Коваленко В. В. Особливості кредитування підприємств і організацій у сучасних умовах [Текст] / В. В. Коваленко // Фінанси України. – 1998. – № 10. – С. 84-88.

72.Ковалюк О. М. Методологічні основи фінансового механізму [Текст] / О. М. Ковалюк// Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 52-59.

73.Колібаба Р. О. Класифікація ризиків сільськогосподарського виробництва. Інструменти мінімізації ризиків [Електрон. ресурс] / Р. О. Колібаба // Режим доступу – <http://www.minfin.gov.ua/>

74.Колотуха С. М. Удосконалювати систему кредитування сільськогосподарських підприємств [Текст] / С. М. Колотуха, К. М. Мельник // Економіка АПК. – № 6. – С. 64-69.

75.Колпашников М. И. Кредитование сельскохозяйственных предприятий [Текст] / М. И. Колпашников. – М.: Финансы и статистика. – 1990. – 127 с.

76.Кочкарев В. В. Кредит в расширенном воспроизводстве АПК [Текст] / В.В. Кочкарев. – М.: Финансы и статистика. – 1988. – 159 с.

77.Кредитне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників: Зб. рекомендацій / Міністерство аграрної політики України; Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»; Проект ЄС ТАСІС «Надання підтримки малим і середнім підприємствам на селі». – Ч. 1 / За ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: Знання-Прес, 2005. – 199 с.

78.Кредитні операції комерційних банків. [Електрон. ресурс] // Режим доступу: http://webknow.ru/bankovskoe_00041_8.html

79.Криклій О. А. Управління кредитним ризиком банку [Текст]: Монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 86 с.

80.Криховецька З. М. Кредитний механізм і його вплив на інвестиційні процеси в Україні: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 / З. М. Криховецька; Терн. акад. нар. госп. – Т., 2004. – 21 с.

81. Кручок Н. С. Аналіз розвитку банківського кредитування аграрних підприємств: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук: 08.06.04 / Н. С. Кручок; НАУ. – К., 2004. – 20 с.

82. Круш З. А. Кредит в сільськогосподарському виробництві [Текст] / З. А. Круш – М.: Финансы и статистика, 1987. – 174 с.

83. Курищук В. В. Короткострокове кредитування зовнішньоекономічної діяльності підприємств українськими банками [Текст] / В. В. Курищук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 12. – С. 143-148.

84. Кушнір І. В. Оцінка кредитоспроможності аграрних підприємств [Текст] / І. В. Кушнір // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 90-95.

85. Лагутін В. Д. Кредитування: Теорія і практика: Навч. посібник. – 2-е вид. стереот. / В. Д. Лагутін. – К.: Знання, 2001. – 216 с.

86. Линник С. О. Фінансово-кредитне забезпечення підприємств АПК Рівненської області [Текст] / С. О. Линник // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 1. – С. 43-47.

87. Литвин Б. М. Фінансовий аналіз: Навч. посіб. [Текст] / Б. М. Литвин, М. В. Стельмах. – К.: «Хай-Тек-Прес», 2008. – 336 с.

88. Лошкарьова О. О. Система кредитної та фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств України [Текст] / О. О. Лошкарьова // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 95-101.

89. Лузан Ю. Я. Фінансовий стан агропромислового виробництва в Україні та шляхи його удосконалення [Текст] / Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 14-18.

90. Макаренко П. М. Теоретичні питання взаємозв'язку кругообігу капіталу і руху кредиту в АПК [Текст] / П. М. Макаренко // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 91-94.

91. Макаруч І. М. Платоспроможність і ліквідність аграрних підприємств [Текст] / І. М. Макаруч // Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 120-126.

92. Малахова О. Л. Кредитне забезпечення підприємницької діяльності [Текст] / О. Л. Малахова // Фінанси України. – 2004. – № 6. – С. 113-120.

93. Малій О. Г. Кредитоспроможність позичальника: особливості аграрної сфери [Текст] / О. Г. Малій // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 89-98.

94. Малій О. Г. Кредитування агро виробництва: тенденції та ефективність [Текст] / О. Г. Малій // Облік і фінанси АПК. – 2007. – № 1-2. – С. 71-80.

95. Манайчева В. А. Применение метода анализа иерархий для определения центра технологического блока установок нефтепереработки [Электрон. ресурс] / В. А. Манайчева, М. Х. Хуснияров // Нефтегазовое дело. – 2006. – Режим доступа: <http://www.ogbus.ru>

96. Мартюшев О. О. Інформаційно-аналітичне забезпечення системи стратегічного планування комерційного банку [Текст] / О. О. Мартюшев // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 101-104.

97. Марущак М. В. Вдосконалення ресурсної політики комерційних банків [Електрон. ресурс] / М. В. Марущак // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/SND/Economics/1_maruschak.doc.htm

98. Марцин В. С. Проблеми законодавчого регулювання кредитного ринку України [Текст] / В. С. Марцин // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 3. – С. 25-29.
99. Маслак Н. Тонкощі кредитування підприємств АПК [Текст] / Н. Маслак // Пропозиція. – 2011. – № 4. – С. 37-39.
100. Маслова С. О. Ринок фінансових послуг: Навч. посіб. [Текст] / С. О. Маслова, О. А. Опалов. – К.: Кондор, 2006. – 192 с.
101. Мельник Ю. Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку [Текст] / Ю. Ф. Мельник, П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3-15.
102. Методи прийняття рішень [Електрон. ресурс] // Режим доступу – <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
103. Мироненко В. П. Удосконалення економічного механізму кредитування сільськогосподарських товаровиробників [Текст] / В. П. Мироненко, А. М. Москаленко // Облік і фінанси АПК. – 2006. – № 3. – С. 122-127.
104. Могильницька М. П. Аналіз та оцінка ресурсної бази банків України [Текст] / М. П. Могильницька // Регіональна економіка. – 2007. – № 4. – С. 127-134.
105. Моисеев С. Р. Денежно-кредитный энциклопедический словарь [Текст] / С. Р. Моисеев. – М.: Дело и Сервис, 2006. – 384 с.
106. Мрака О. Кредитний ринок і його розвиток в Україні. – Львів: Львівська політехніка, 2009. – 348 с.
107. Непочатенко О. О. Державна підтримка підприємств АПК через удосконалення системи кредитування [Текст] / О. О. Непочатенко // Економіка АПК. – 2008. – № 8. – С. 95-100.
108. Непочатенко О. О. Кредитування сільськогосподарських товаровиробників на основі диверсифікації фінансових послуг [Текст] / О. О. Непочатенко // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 61-66.
109. Непочатенко О. О. Організаційно-економічні механізми кредитування аграрних підприємств [Текст] / О. О. Непочатенко. – УВПП, 2007. – 456 с.
110. Непочатенко О. О. Проблеми правового та методологічного забезпечення банківського кредитування аграрних підприємств [Текст] / О. О. Непочатенко // Облік і фінанси АПК. – 2006. – № 2. – С. 70-76.
111. Нужна О. А. Кредитне забезпечення аграрних підприємств: проблеми та перспективи [Текст] / О. А. Нужна // Облік і фінанси АПК. – 2006. – № 8. – С. 71-75.
112. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. [Текст] / В. М. Опарін. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 55.
113. Оплачко Л. П. Особливості кредитування фермерських господарств [Текст] / Л. П. Оплачко // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 5. – С. 39-44.
114. Орлов А. И. Теория принятия решений. Учеб. пособ. [Текст] / А. И. Орлов. – М.: Издательство «Март», 2004. – 656 с.

115. Орлюк Є. І. Модель ризиків неповернення кредитів у сільському господарстві [Текст] / Є. І. Орлюк, І. А. Шубенко // Економіка АПК. – 2004. – № 8. – С. 80-86.
116. Оцінка кредитоспроможності та інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання: Монографія [Текст] / А. О. Єпіфанов, Н. А. Дехтяр, Т. М. Мельник, І. О. Школьник та ін. / За ред. д-ра екон. наук А. О. Єпіфанова. – Суми: УАБС НБУ, 2007 - 286 с.210
117. Павлов Р.А. Удосконалення механізму ранньої діагностики банкрутства комерційних банків / Р.А. Павлов., І.В. Зленко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць. Вип. 30: ДВНЗ «УАБС НБУ». – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – С. 241-248
118. Павлов Р.А. Діагностика кризових явищ у фінансовому секторі / Р.А. Павлов // Інвестиційно-інноваційні аспекти впливу фінансової інфраструктури на розвиток національного господарства України: Колективна монографія / за заг. ред. С.О. Смирнова. – Д. : Біла К.О., 2010. – С. 102–109.
119. Пиріг Г. І. Використання внутрішніх і зовнішніх фінансових ресурсів у кредитуванні сільського господарства [Текст] / Г. І. Пиріг // Економіка АПК. – 2004. – № 4. – С. 73-78.
120. Пиріг Г. І. Генезис кредитних відносин у сільському господарстві [Текст] / Г. І. Пиріг // Економіка АПК. – 2004. – № 2. – С. 64-69.
121. Пиріг Г. І. Удосконалення кредитних відносин в аграрному секторі економіки [Текст] / Г. І. Пиріг // Економіка АПК. – № 1. – С. 106-109.
122. Пиріг Г. І. Удосконалення кредитних відносин в сільському господарстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.07.02 / Г. І. Пиріг; Терн. акад. нар. госп. – Т., 2004. – 20 с.
123. Показники кредитної діяльності комерційних банків України [Електрон. ресурс] // Режим доступу – <http://www.bank.gov.ua/>
124. Показники розвитку сільського господарства України [Електрон. ресурс] // Режим доступу – <http://www.minagro.gov.ua/>
125. Приказюк О. В. Страхування сільськогосподарських ризиків як засіб беззбиткової діяльності сільгоспвиробників [Текст] / О. В. Приказюк // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 87-91.
126. Примостка Л. О. Кредитний ризик банку: проблеми оцінювання та управління [Текст] / Л. О. Примостка // Фінанси України. – 2004. – № 8. – С. 118-125.
127. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент банку: Навч. посіб. / Л. О. Примостка [Електрон. ресурс] // Режим доступу: www.buklib.net.
128. Прищепа А. Без підтримки государства аграрии могут позволить себе лишь формальное страхование [Електрон. ресурс] / А. Прищепа // Режим доступу – <http://www.agroinsurance.com/>
129. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 07.12.2000р. [Текст] із змінами і доповненнями // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 3. – Ст. 3.

130. Про виконавче впровадження: Закон України з доповненнями № 1837-IV від 21.01.2010// Вісник Верховної Ради. – 1999. – № 24. – Ст. 207.

131. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України; із змінами і доповненнями № 1790-IV від 23.12.2009// Вісник Верховної Ради. – 1992. – № 31. – Ст. 440.

132. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання негативним наслідкам впливу світової фінансової кризи на розвиток агропромислового комплексу: Закон України від 23. 12. 2008. [Електрон. ресурс] // Режим доступу – <http://zakon1.rada.gov.ua/>

133. Про заставу: Закон України від №2654-XII від 02. 10. 1992 із змінами і доповненнями [Електрон. ресурс] // Режим доступу – <http://zakon1.rada.gov.ua/>

134. Про затвердження Національної рейтингової шкали: Постанова КМУ № 665 від 26. 04. 2007 [Електрон. ресурс] // Режим доступу:– <http://ru.proua.com>

135. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах: Постанова КМУ № 164 від 11. 02. 2010 [Електрон. ресурс] // Режим доступу– <http://zakon.rada.gov.ua/>

136. Про затвердження Порядку використання у 2009-2013 роках бюджетних коштів, що спрямовуються на підтримку підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів: Постанова КМУ № 153 від 26. 02. 2009 р. [Електрон. ресурс] // Режим доступу: – <http://zakon.rada.gov.ua/>

137. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 із змінами та доповненнями [Електрон. ресурс] // Режим доступу – <http://zakon1.rada.gov.ua/>

138. Про порядок регулювання банків в Україні: Інструкція Національного Банку України №368 від 28.08.2001 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>

139. Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків: Положення НБУ № 279 від 06.07.2000 із змінами і доповненнями до Постанови НБУ № 486 від 28. 12. 2011 [Електрон. ресурс]// Режим доступу – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0474-00>

140. Радченко Н.Г. Ефективність використання кредитних коштів – основні показники та методика розрахунку / Н.Г. Радченко // Вісник ХНАУ. – 2006. – № 9. – С. 226–230.

141. Радченко Н.Г. Оцінка природноекономічного потенціалу регіону для виробництва сільськогосподарської продукції / Н.Г. Радченко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. – 2007. – № 6–7. – С. 363–368.

142. Радченко Н.Г. Механізм кредитування сільськогосподарських підприємств України: сутність та проблеми функціонування / Н.Г. Радченко // Економіка: проблеми теорії та практики. – Дніпропетровськ, 2007. – Вип. 222. – Т. III. – С. 459–467.

143. Радченко Н.Г. Дискримінантні моделі оцінки індивідуального кредитного ризику / Н.Г. Радченко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: “Фінанси та кредит”. – 2009. – № 2 (27). – С. 99–103.

144. Радченко Н.Г. Аналітична ієрархія Т. Сааті як метод оптимізації процесу

прийняття рішень кредитним комітетом / Н.Г. Радченко // Економіка: проблеми теорії та практики. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 257. – Т. III. – С. 768–780.

145. Радченко Н.Г. Ефективність використання короткострокових кредитних коштів сільськогосподарськими підприємствами Запорізької області / Н.Г. Радченко // Збірник наукових праць ПДАТУ. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 17. – Т. III. – С. 307–310.

146. Радченко Н.Г. Оцінка внутрішньобанківського рейтингу сільськогосподарських підприємств Запорізької області / Н.Г. Радченко // Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету: Економіка АПК і природокористування. – 2009. – № 11. – С. 221–230.

147. Радченко Н.Г. Сучасний стан кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств Запорізької області / Н.Г. Радченко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. – Харків, 2009. – Вип. 85. – С. 318–325.

148. Радченко Н.Г. Стохастичне моделювання індивідуального кредитного ризику сільськогосподарських підприємств / Н.Г. Радченко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2011. – № 3 (15). – С. 203–211.

149. Радченко Н.Г. Форвардний контракт як інструмент мінімізації кредитного ризику сільськогосподарських підприємств / Н.Г. Радченко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2011. – № 1 (13). – С. 416–424.

150. Радченко Н.Г. Сучасний стан кредитування в сільському господарстві / Н.Г. Радченко // Ринкова трансформація соціально-економічних відносин в АПК : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 13–15 червня 2005 р., м. Мелітополь. – Запоріжжя : ГУ “ЗІДМУ”, 2005. – С. 189–191.

151. Радченко Н.Г. Сутність категорії “кредитний механізм” / Н.Г. Радченко // Фінансування та кредитування аграрного сектора: проблеми та перспективи : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., 4–6 вересня 2006 р. – м. Мелітополь. – Запоріжжя : ГУ “ЗІДМУ”, 2006. – С. 115–116.

152. Радченко Н.Г. Аналіз короткострокового кредитування виробництва сільськогосподарської продукції / Н.Г. Радченко // Ефективність використання ресурсного потенціалу в умовах сталого розвитку сільського господарства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 1–2 березня 2007 р. – Харків : ХНАУ, 2007. – С. 66–71.

153. Радченко Н.Г. Оцінка кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств за сукупністю інтегральних показників фінансового стану / Н.Г. Радченко // Проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку України : матеріали Міжвуз. наук.-практ. конф., 15 квітня 2009 р. – Сімферополь : Кримський інститут бізнесу, 2010. – Т. 1. – С. 68–71.

154. Радченко Н.Г. Удосконалення кількісних класифікаційних методів оцінки кредитного ризику сільськогосподарських підприємств / Н.Г. Радченко // Шевченківська весна: Економіка : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., 22–26 березня, 2010 р. – Київ : ТОВ “Сталь”, 2010. – Вип. 8. – Т. 1. – С. 518–520.

155. Радченко Н.Г. Сучасні якісні методичні підходи щодо оцінки індивідуального кредитного ризику сільськогосподарських підприємств/ Н.Г. Радченко // Економіка та фінанси в умовах глобалізації: досвід, тенденції та перспективи розвитку : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., 21–23 квітня 2010 р. – Макіївка : Макіївський економ.-гуманітарний ін-т, 2010. – Т. 1. – С. 84–87.

156. Радченко Н.Г. Критерії оцінки аграрних ризиків та можливість їх застосування в моделях експертного скорингу / Н.Г. Радченко // Трансфер технологій: від ідеї до прибутку : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., 27–29 квітня 2010 р. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2010. – С. 155–157.

157. Радченко Н.Г. Оцінка впливу макроекономічного середовища на кредитну активність комерційних банків / Н.Г. Радченко // Фінансово-бюджетна політика в контексті соціально-економічного розвитку регіонів : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 21–23 березня 2011 р. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2011 – С. 233–235.

158. Радченко Н.Г. Удосконалення форм забезпечення кредитних зобов'язань сільськогосподарських підприємств / Н.Г. Радченко // Шевченківська весна: економіка : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених., 21–25 березня 2011 р. – Київ : Освіта України, 2011. – Т. 1. – С. 475–477.

159. Рижих М. М. Оцінка якісних макроекономічних факторів та їхній вплив на прибутковість комерційного банку [Текст] / М. М. Рижих // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 52, Т. 2 - С. 85-89.

160. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий [Текст] / Т. Саати. – М.: «Радио и связь», 1993. – 278 с.

161. Савлук М. І. Гроші та кредит: Підручник [Текст] / М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко. – К.: КНЕУ, 2008. – 744 с.

162. Селезнева Н. Н. Анализ финансовой отчетности организаций: Уч. пособ. [Текст] / Н. Н. Селезнева, А. Ф. Ионова; 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 583 с.

163. Современный экономический словарь [Текст] / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 512 с.

164. Сомик А. В. Кредитні відносини сільськогосподарських підприємств з комерційними банками: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 / А. В. Сомик; ННЦ «ІАЕ» УААН. – К., 2005. – 19 с.

165. Сомик А. В. Кредитні відносини сільськогосподарських підприємств з комерційними банками: особливості суб'єктного складу [Текст] / А. В. Сомик // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 53-59.

166. Сомик А. В. Механізм часткової компенсації ставок за кредитами комерційних банків підприємствам АПК [Текст] / А. В. Сомик // Економіка АПК. – 2003. – № 7. – С. 114-120.

167. Сьомченков О. А. Організація короткострокового банківського кредитування сільськогосподарських товаровиробників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.04.01 / О. А. Сьомченков; ІАЕ УААН. – К., 2000. – 20 с.

168. Терещенко О. Дискриминантна модель інтегральної оцінки фінансового стану підприємства [Текст] / О. Терещенко // *Економіка України*. – 2003. – № 8. – С. 38-45.
169. Терещенко О. О. Антикризисне фінансове управління на підприємстві: Монографія [Текст] / О. О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 268 с.
170. Уварова В. И. Использование метода анализа иерархий [Електрон. ресурс] / В. И. Уварова, В. Г. Шуметов // Режим доступа – www.isras.ru/files/File/Socis/03-2001/016_UVAROVA.pdf
171. Управління кредитним ризиком окремої позики [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://ukrbanking.com>
172. Фінанси: вишкіл студії: Навч. посіб. [Текст] / за ред. С. І. Юрія. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 357 с.
173. Фінансова енциклопедія [Текст] / О. П. Орлюк, Л. К. Воронова, І. Б. Заверуха [та ін.]; за заг. ред. О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 472 с.
174. Фінансовий річний звіт ПАТ «БТА БАНК» за 2009 рік [Електрон. ресурс] // Режим доступу: www.btabank.ua/
175. Фінансовий словник-довідник [Текст] / М. Я. Демяненко, Ю. Я. Лузан, П. Т. Саблук, В. М. Скупий. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 555 с.
176. Фленько О. В. Оцінка впливу факторів на рівень розвитку регіону [Електрон. ресурс] / О. В. Фленько. // Режим доступу – http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/NVUU/Ekon/2009_28_1/statti/40.htm
177. Хмеленко О. В. Кредитування та контроль: Навч. посіб. [Текст] / О. В. Хмеленко, В. Я. Вовк. – Х.:ВД «ІНЖЕК», 2004. – 240 с.
178. Хорунжий М. Й. Організаційно-економічні трансформації у сільськогосподарському виробництві у процесі його капіталізації [Текст] / М. Й. Хорунжий // *Економіка АПК*. – 2005. – № 10. – С. 51-57.
179. Чайковський Я. І. Банківське кредитування підприємств в умовах ринкового реформування економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 / Я. І. Чайковський; Терн. акад. нар. госп. – Т., 2003. – 20с.
180. Чапко І. Еволюція механізмів кредитування сільськогосподарських підприємств у 1991-2003 роках [Текст] / І. Чапко // *Актуальні питання аграрної політики: зб.наук.праць, 2003-2004*. – К., 2004. – С. 133-148.
181. Челноков В. А. Кредит и кредитный механизм в условиях перестройки [Текст] / В. А. Челноков – М.: Финансы и статистика. – 1989. – 93 с.
182. Черевко Г. В. Система кредитування фермерства у США [Текст] / Г. В. Черевко, М. С. Ващик // *Фінанси України*. – 2008. – № 7. – С. 102-109.
183. Чирва О. Г. Сучасні тенденції кредитування сільськогосподарського виробництва як шлях підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / О. Г. Чирва // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2009. – № 4. – С. 114-116.
184. Чорна Н. П. Розвиток аграрного бізнесу в Україні в контексті впливу світової фінансово-економічної кризи [Текст] / Н. П. Чорна // *Актуальні проблеми економіки*. – 2009. – № 11. – С. 40-48.

185. Шамова І. В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн / І. В. Шамова – К.:КНЕУ, 2001. – 195 с.
186. Шубравська О. В. Розвиток банківського кредитування агросфери у контексті забезпечення її економічної сталості [Текст] / О. В. Шубравська // Фінанси України. – 2006. – № 7. – С. 131-138.
187. Шулевська О. Б. Чинники, що визначають формування ресурсної бази банків [Текст] / О. Б. Шулевська // Фінанси, облік і аудит – 2009. – №14. – С. 202-210.
188. Шумила І. А. Вихід із рецесії: світові тенденції та українські перспективи [Електрон. ресурс] / І. А. Шумила // Режим доступу – www.bank.gov.ua
189. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку: Исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита и цикла конъюнктуры [Текст]. – М.: Прогресс, 1992. – 296 с.
190. Щукін Л. М. Банківське кредитування сільськогосподарських підприємств та його ефективність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.04.01 / Л. М. Щукін; ННЦ «ІАЕ» УААН. – К., 2006. – 19 с.
191. Эффективные идеи для бизнеса: советы экономистов. – М.: РедСо-Бератор-паблишинг, 2007. – 320 с.
192. Ющенко А. М. Іпотечне кредитування як передумова розвитку земельних відносин [Текст]/ А. М. Ющенко// Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 93-99.
193. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства" від 24 червня 2004 року № 1877-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.
194. Закон України "Про зерно та ринок зерна" від 4 липня 2002 року № 37-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.
195. Постанова Кабінету Міністрів "Про запровадження державних форвардних закупівель зерна" від 16 травня 2007 року № 736 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.
196. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Аграрний фонд» (Положення про Аграрний фонд) від 6 липня 2005 року № 543 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/543-2005-%D0%BF>
197. Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок проведення державних форвардних закупівель зерна» від 24 вересня 2012 року № 879 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/736-2007-%D0%BF>
198. Цивільний кодекс від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.
199. Статистична інформація Аграрного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.af.gov.ua.
200. Статистична інформація Аграрної біржі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.agrex.gov.ua УДК 35.07353:633.11.
201. Постанова Кабінету міністрів України від 16 травня 2007 року №736 «Про запровадження державних форвардних закупівель зерна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу

202. Постанова Кабінету міністрів України від 5 березня 2012 року №172 «Про затвердження обсягів формування державного інтервенційного фонду у 2012/13 маркетинговому періоді» [Електронний ресурс]. – Режим доступу

203. Постанова Кабінету міністрів України від 5 березня 2012 року №180 «Про затвердження переліку об'єктів державного цінового регулювання з визначенням періодів такого регулювання у 2012-2013 роках» [Електронний ресурс]. – Режим доступу

204. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 14 березня 2012 року №125 «Питання діяльності Аграрного фонду на організованому аграрному ринку у 2012/2013 маркетинговому періоді» [Електронний ресурс]. – Режим доступу

205. Проект Закону України "Про форвардну заставну закупівлю сільськогосподарської продукції у дрібних і середніх сільськогосподарських підприємств" (№1059 від 12.12.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу

206. Офіційний вісник України, 2005 р., № 28, ст. 1622.

207. Про внесення змін у додаток до наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 26 червня 2013 року № 394 [Електронний ресурс]. – Режим доступу

208. Податковий Кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст. 112) [Електронний ресурс]. – Режим доступу

209. Держава активно долучилася до фінансової допомоги аграріям через механізм форвардних закупівель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pzcu.gov.ua/ua/press/news/item/102/>. - Назва з екрана.

210. Форвардні закупівлі: 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://af.gov.ua/uk/2013-02-18-10-32-48/forvard2013.html>. – Назва з екрана.

211. Господарський кодекс України, Верховна Рада України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>

212. Закон України “Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг” (в редакції Закону України від 11.01.2006 року № 3301-IV) // Бухгалтерія: право, податки, консультації. – К.: Бліц-інформ, 2006. - №12 (685). – с.5-9.

213. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» Верховна Рада України, Закон 12 липня 2001 року № 2664-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14/page>.

214. Закон України «Про фінансовий лізинг», Верховна Рада України, Закон від 16.12.1997 № 723/97-ВР. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/723/97>

215. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» Верховна Рада України, Закон від 12.07.2001 р № 2664-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>

216. Конвенція про міжнародний фінансовий лізинг 1988 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_263/page2

217. Постанова КМУ «Про порядок використання коштів державного бюджету, що спрямовуються на придбання вітчизняної техніки і обладнання для агропромислового комплексу на умовах фінансового лізингу та заходи за операціями фінансового лізингу» від 10.12.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP031904.html

218. Постанова КМУ «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів)» від 7 грудня 2016 р. № 913. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/913-2016-п>

219. Правила надання послуг з фінансового лізингу Національною акціонерною компанією «Укragenrolizing», затверджених Рішенням дирекції НАК «Укragenrolizing» від 01.03.2017р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukragenrolizing.com.ua/attachments/article/1871/Pravila_nadanna_Lizing.pdf

220. Розпорядження державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Положення про надання послуг з фінансового лізингу юридичними особами - суб'єктами господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами» від 22.01.2004 р № 21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0492-04>

221. Цивільне право : підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Фатєєвої, В.Л. Яроцького – Х.: Право. – 2011.-Т.2 – 816 с.

222. Малишко В.М., Микитюк М.С., Правова природа лізингу / В. М. Малишко, М. С. Микитюк, //Юридичний вісник - №1 - (34), 2015.

223. Трофімова О. В. Правове регулювання лізингової діяльності: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.04 / О. В. Трофімова; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005.

224. Annual Survey 2015. Leaseurope [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.leaseurope.org/uploads/documents/stats/European%20Leasing%20Market%202015.pdf>

225. Fundamental of corporate finance. 3-d edition. Richard A. Brealey, Stewart C. Myers, Alan J. Marcus. 2001 by The McGraw-Hill Companies

226. Саблук Р.П. Фінансовий лізинг в АПК: моногр. / Р.П. Саблук. - К.: ІАЕ УААН, 2003. - 178 с.

227. Снігір Л.Я. Посібник з лізингу: навч. посіб. / Л.Я. Снігір, Д.О. Богодухов, С.П. Кисіль та ін. - К.: ТОВ «Поліграф плюс», 2009. - 388 с

228. Капроні Р. Лізинг в Україні: посібник. Проект з розвитку лізингу в Україні МФК / Р. Капроні, С. Кисіль, Н. Рязанова, Д. Василенко. - К.: USAID, 2000. - 142 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Перелік документів – джерел внутрішньої інформації про позичальника

1. Установчі документи (статут, установчий договір, свідоцтво про державну реєстрацію, довідка Управління Статистики, свідоцтво платника ПДВ, зміни до установчих документів, банківська картка зі зразками підписів). При необхідності, доручення на уповноважених осіб на право здійснювати операцію. Для не клієнтів банку всі копії установчих документів завіряються нотаріально або органом, який їх видав.

2. Накази (виписки з протоколів) на призначення посадових осіб директора, гол. бухгалтера, копії паспортів, ідентифікаційних кодів.

3. Копію контракту з керівником, завірену підписом і печаткою позичальника.

4. У випадку, якщо від ім'я юридичної особи-позичальника виступає філія або представництво - нотаріально засвідчену копію положення і відповідного доручення на право підписання кредитної угоди від ім'я юридичної особи.

5. Рішення (протокол) засновників (власників, членів ФХ та СВК) юридичної особи про отримання кредиту і надання в заставу майна (вказати вартість майна та місцезнаходження). Згода співвласників на передачу майна.

6. Заява в банк із викладом прохання.

7. Анкета.

8. Ознайомлення керівника та гол. бухгалтера зі змістом ст. 222, 388 Кримінального Кодексу України.

9. Довідка позичальника в тому, що в період розгляду кредитної справи підприємство не веде розгляди в судах (проти нього не порушено судових процесів). При наявності процесів необхідно викласти подробиці розглядів.

10. Довідка позичальника в тому, що після реєстрації або останньої зміни, до установчих документів (Устав, установчий договір) зміни не проводилися.

11. Ліцензії, дозволи з державних органів на право здійснення ліцензійних видів діяльності.

12. Довідка про повний перелік відкритих Позичальником рахунків із указівкою докладних банківських реквізитів, підписаний уповноваженими особами і завірений печаткою Позичальника.

13. Довідки (виписки) з обслуговуючих банків про обороти по поточному рахунку (рахункам) клієнта за останні 12 місяців з підсумковими сумами і розбивкою по місяцях.

14. Оборотно-сальдова відомість (аналіз рахунка) по рахунках №31 і №30 за період, що аналізується, із щомісячною розбивкою.

15. Довідка про наявність (відсутність) заборгованості по кредитах в інших банках, підписана уповноваженими особами і завірена печаткою Позичальника.

16. При наявності заборгованості по кредитах в інших банках, позичальником надаються копії кредитних договорів, договорів по забезпеченню, всі додаткових угод до них, а також довідка з банку про наявність (відсутність) кредитної заборгованості, та заборгованості по відсоткам. При наявності в цих

договорах умов щодо заборони відкриття позичальником рахунків в інших банках, отримання кредитів та надання в заставу майна, необхідно надати письмове погодження від банку-кредитора.

17. Річні баланси (форма 1) за 3 звітних періоди, підписані уповноваженими особами і завірені печаткою Позичальника.

18. Звіти про фінансові результати (форма 2) за 3 звітних періоди, підписані уповноваженими особами і завірені печаткою Позичальника.

19. Розшифровка дебіторської і кредиторської заборгованості фірми-позичальника на останню звітну дату (на великі суми договори та інші документи (накладні, додаткові угоди, специфікації і т.д.), що підтверджують терміни погашення заборгованості).

20. Розшифровка основних засобів на останню звітну дату.

21. Розшифровка окремих статей балансу (кредити банків, позичкові кошти, товарів, запасів та ін.).

22. Техніко-економічне обґрунтування ефективності проекту (бізнес-план), під яким передбачається одержання кредиту з докладною указівкою валового доходу, валових витрат, чистого прибутку, усіх податкових платежів, рентабельності об'єкта кредитування, графіка надання кредитних коштів, графіка і джерела погашення кредиту та сплати відсотків, та ін..

23. Копії контрактів (договорів) та інших угод, рахунків-фактур (інвойсів), вантажних митних декларацій (якщо оплата по факту поставки), накладних, актів прийому-передачі, платіжних документів, що є об'єктом кредитування, підписані уповноваженими особами і завірені печаткою Позичальника.

24. Копії договорів, угод по поточній господарській діяльності Позичальника, доходами від якої передбачається погашення кредиту.

25. Договори оренди, чи лізингу інші, що стосуються діяльності позичальника.

26. Виписка з Державного реєстру застав рухомого майна, (офіційним реєстратором є банк, при оплаті згідно тарифів). Довідка про відсутність арешту на нерухоме майно.

27. Довідка з Державної податкової інспекції про відсутність (наявність) заборгованості до бюджету. У випадку наявності такого боргу необхідно надати Рішення ДПІ про виведення активів, які передаються в заставу банку, з під податкової застави.

28. Довідка з Органів Пенсійного фонду про відсутність (наявність) заборгованості перед фондом.

29. Перелік майна пропонуваного в заставу. Назва, залишкова балансова вартість, рік введення в експлуатацію.

30. Довідка позичальника про те, що предмет застави не надано в оренду та прав на нього третіх осіб немає. У разі, якщо предмет застави надано в оренду - копії договорів оренди.

31. Документи, що підтверджують право власності на заставне майно, (накладні, договори на придбання майна, акти прийому-передачі, ВМД, якщо обладнання придбано за кордоном; копії платіжних документів, які підтверджують

повний розрахунок позичальника за придбане майно; технічна документація на обладнання). На нерухомість: свідоцтво на право власності, технічні паспорти БТІ, акти користування на землю або на право власності на землю, витяг з БТІ, а також при наявності експертні оцінки. Для автомобілів - постійні свідоцтва про реєстрацію, вироблений моторесурс, рік випуску. При наявності -- договори страхування. Для застави товарів в оброті - складська довідка про наявність на складі певної кількості та вартості майна, розшифровка по балансовому рахунку 27 „Продукція с/г виробництва”, підписані керівником та гол. бухгалтером та завірені печаткою. Для майбутнього врожаю - договори зберігання з зазначенням конкретної адреси зберігання. Для ВРХ та іншої продукції тваринництва - вказати приналежність до основних засобів або оборотних активів із зазначенням кількості голови худоби, загальної ваги та інших родових ознак (для основних засобів індивідуальний номер кожної голови); довідка ветеринарної служби щодо стану худоби та наявності необхідного профілактичного щеплення, довідка з органів статистичного управління про наявну кількість худоби.

Для виробників сільськогосподарської продукції:

- форма № 50-сг „Основні економічні показники роботи сільгосп підприємств" за 3 звітних періоди, підписані уповноваженими особами і завірені печаткою Позичальника;
- форма № 7-сг „Звіт про хід збирання урожаю, сівби озимих та оранку на зяб" за 3 звітних періоду, підписані уповноваженими особами і завірені печаткою Позичальника;
- форма № 24-сг „Звіт про стан тваринництва за 3 звітних періоду, підписані уповноваженими особами і завірені печаткою Позичальника;
- декілька копій договорів оренди, зареєстрованих у сільській раді, та завірених підписом та печаткою позичальника;
- розрахунок оплати фіксованого податку, та підтвердження його оплати;
- довідки з управління АПК про наявність орендованих та власних земельних угідь, та кількість пайовиків;с/с
- довідка управління статистики про кількість посіяних культур, планах посіву на рік;
- довідка управління АПК про врожайність за останні п'ять років, в розрізі культур;
- довідка позичальника про проведені агротехнічні та агрохімічні заходи щодо посіву с/г культур
- довідка управління АПК / агронома про стан посівів;
- довідку позичальника про повний розрахунок з пайовиками по договорам оренди;
- карту полів з прив'язкою до місцевості, підписана уповноваженими особами та завірена печаткою позичальника, та печаткою сільської ради.

Додаток А.1

Перелік документів у разі кредитування під
залог майбутнього врожаю

1. Заява від клієнта на передачу в заставу врожаю з указівкою номера поля, площі.
2. Копії статутних документів і установчих документів (надаються у випадку відсутності їх у банку або у випадку внесення в них змін).
3. Протокол зборів засновників (акціонерів) про передачу майбутнього врожаю в заставу (при цьому на зборах акціонерів вони мають бути ознайомлені з проектом договору застави, про що повинна бути відмітка в протоколі зборів).
4. Додаток до протоколу зборів засновників (акціонерів) із указівкою номера поля, площі, врожайності, кількості тонн переданих у заставу, заставна вартість за тону, сума по заставній вартості.
5. Карта полів з розміщенням культур, переданих у заставу, завірена районним управлінням земельних ресурсів.
6. Посвідчення (довідка) про якість засіяних культур від районної насінневої інспекції.
7. Копії документів, що підтверджують обробку полів, на яких засіяний врожай, переданий у заставу.
8. Реєстр договорів оренди земельних паїв, завірений районною радою.
9. Копії документів, що підтверджують наявність у підприємства сільськогосподарської техніки і приміщень, необхідних для збирання і збереження врожаю (розшифровка відповідних статей балансу, виписка з «Головної книги», інвентарні картки).
10. Довідка з районного управління сільського господарства про середню врожайність культур, переданих у заставу по конкретному господарству за останніх 3 роки.
11. Довідка від районного управління сільського господарства про кількість і вид засіяних культур, врожай яких передається в заставу.
12. Копії документів, що підтверджують повноваження керівника, який буде підписувати договір застави (наказ про призначення директора або виписка з протоколу).
13. Довідка з податкової інспекції про відсутність податкової застави в підприємства-заставника на дату укладання договору застави.
14. Довідка з Пенсійного фонду України про відсутність заборгованості.
15. Страховий поліс на користь банку.
16. Виписка з Державного реєстру рухомого майна про відсутність заборони на дане майно. У випадку прийняття даного майна як забезпечення необхідна реєстрація у Держреєстрі рухомого майна.

Додаток А.2

Перелік документів у разі кредитування під заставу майна та сільськогосподарської техніки

1. Протокол зборів по розпаюванню майна з указівкою і переліком майна.
2. Акт прийому-передачі цього майна.
3. Договір про спільне володіння майном.
4. Договір оренди основних засобів і позички оборотних коштів.
5. Протокол зборів з рішенням узяти кредит і передати в заставу конкретне майно з указівкою ваги, заставної ціни майна і загальної заставної вартості або рішення власника(якщо підприємство приватне).
6. Наказ про призначення директора.
7. Окрема табличка з переліком переданого в заставу майна (найменування, марка, кількість).
8. Документи, що підтверджують право власності, накладні на його придбання.
9. Сертифікат якості (якщо він є).
10. Довідка з податкової інспекції про відсутність податкової застави в підприємства-заставника на дату укладання договору застави,
11. Довідка з Пенсійного фонду про відсутність заборгованості.
12. Виписка з Держреєстру рухомого майна.
13. Страхівка на користь банку.
14. Акт перевірки наявності від відділення.
15. Окрема довідка про балансову вартість майна.

При наданні в якості забезпечення с/г техніки позичальник має надати банку такі документи:

- 1) рішення власника (в якому зазначені найменування, марка та кількість с/г техніки);
- 2) документи, що підтверджують право власності:
 - договір купівлі-продажу;
 - накладні на його придбання;
 - платіжне доручення на його оплату;
 - акт прийому-передачі с/г техніки;
- 3) довідка з Держтехнагляд за кожним видом с/г техніки з підтвердженням , що воно не в забороні;
- 4) техпаспорт;
- 5) акт перевірки наявності комбайна.

Додаток А.3

КРЕДИТНЕ ІНТЕРВ'Ю

(підприємство _____)

“ _____ ” _____ 200__ р.

1. Зведення даних про клієнта.

- юридична адреса (місце розташування підприємства);
- форма власності підприємства;
- є підприємство самостійною юридичною особою чи дочірньою структурою;
- сектор економіки;
- як давно утворене підприємство;
- у якому банку обслуговується підприємство;
- чисельність працівників підприємства;
- вищий орган підприємства згідно зі Статутом;
- продукція підприємства (перелік послуг , номенклатура продукції, комерційна діяльність);
- основні постачальники і покупці;
- на яких умовах продається продукт;
- чи прибуткова компанія (який прибуток за останній звітний період);
- наявність (відсутність картотеки), сума картотеки.

2. Суть проблеми, з якою звернувся клієнт.

- на які цілі підприємству необхідні позикові кошти;
- чи є потреба в позикових коштах разова, щомісячно, щоквартально;
- додаткове фінансування викликане потребами існуючого виробництва чи реалізацією нового проекту;
- вид позикових коштів (кредит, гарантія, керування фінансовими активами й ін.);
- яку суму позикових коштів підприємство має намір одержати в банку, обґрунтування необхідності саме запитуваної суми;
- термін надання позикових коштів;

- на яку процентну ставку розраховує клієнт;
- інші фінансові проблеми підприємства.

3. Питання, пов'язані з погашенням зобов'язань.

- за рахунок яких джерел передбачається погашення зобов'язань;
- чи має клієнт додаткові джерела погашення зобов'язань;
- графік погашення зобов'язань;
- чи є особи, готові надати гарантію.

4. Питання щодо забезпечення кредитних зобов'язань.

- можливі види майна підприємства, що може виступати як забезпечення заборгованості;
- власник майна; які документи підтверджують право власності (по видах);
- місцезнаходження майна (по видах);
- чи піддається майно псуванню (по видах);
- якому виду майна клієнт віддає перевагу для забезпечення заборгованості

5. Блок додаткової інформації

- чи маються непогашені кредити, у яких банках, суми, терміни виникнення і погашення;
- додаткові пропозиції і побажання клієнта;
- додаткові замітки кредитного працівника про клієнта.

Кредитний працівник

Начальник кредитного відділу

Наукове видання

Синяєва Людмила Василівна

Радченко Наталія Геннадіївна

Яцух Олена Олексіївна

**МЕХАНІЗМ КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ
В УКРАЇНІ**

Монографія

Підписано до друку 12.11.2013 р. Формат 60×84/16.

Папір офсетний. Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 10,45.

Наклад 300 прим. Зам. № 1089.

ТОВ «Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні»

Св. ДК № 1509 від 26.09.2003р.

72312, м. Мелітополь, вул. К. Маркса, 21/23.

т.: (06192) 6-55-16, тел./факс: (06192) 6-74-43

Надруковано ПП Гапшенко В.О.